

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 1 (40) 2019

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 9 від 22.02.2019 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2019. – № 1 (40). – 192 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії**: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зелінські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент-Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Засда, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія» є правонаступником «Вісника Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія», зареєстрованого як наукове фахове видання з філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 9 от 22.02.2019 г.)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Философия / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2019. – № 1 (40). – 192 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)
Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлегии:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **О. К. Бурова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзевань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесоли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

Ответственный за выпуск **Е. Н. Мануйлов**

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Философия» является правопреемником «Вестника Национального университета “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого”. Серия: Философия», зарегистрированного как научное специализированное издание по философским наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 16.05.2016 № 515)

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 9 of 22.02.2019)

«The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University». Series: Philosophy / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2019. – Issue No. 1 (40). – 192 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

Publisher – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Editorial Board members: Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Olga Burova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Lyudmila Gerasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YMNLU); **Vladimir Smolyanuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy» is a successor «The Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy» is registered as a scientific professional publication in Philosophy (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 16.05.2016 № 515).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.</i> Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації	8
<i>МАНУЙЛОВ Є. М., КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю.</i> Духовна безпека українського суспільства у державотворчих процесах сучасності	21
<i>ЮРКЕВИЧ О. М.</i> Комплексний характер логіки в юридичній методології	39
<i>КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ Є. А.</i> Правове життя як феноменологічна модель: поняття та структура	50
<i>ВЛАДЛЕНОВА І. В.</i> Громадянське суспільство і фактори його розвитку	74
<i>ФІНІН Г. І.</i> Специфіка розробки курикулуму в сучасній освіті та інноваційний потенціал курикулярних пропозицій	86
<i>ПАНФІЛОВ О. Ю., ПЕТРОВА Л. О.</i> Багатомірність повсякдення у контексті життєвого світу особистості	96
<i>КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ Є. А.</i> Смислові виміри правового життя: гносеологічний аспект.....	109
<i>МЕЛЯКОВА Ю. В.</i> Проблема дефіциту реальності: суб'єкт права як людина присутня	122
<i>ПАВЛЕНКО Ж. О.</i> Використання юридичного знання як матеріалу технології	137
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Сучасна релігійно-правова філософія як антропологічно-ціннісний базис права	156
<i>СТАСЕВСЬКА О. А.</i> Історична пам'ять та соціальний міф як форми інтерпретації минулого	165
НАШІ АВТОРИ	182
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	183
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»	184

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.</i> Человек в информационном обществе: проблема моральной идентификации	8
<i>МАНУЙЛОВ Е. Н., КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю.</i> Духовная безопасность украинского общества в современных процессах государственного строительства	21
<i>ЮРКЕВИЧ Е. Н.</i> Комплексный характер логики в юридической методологии	39
<i>КОВАЛЕНКО И. И., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Правовая жизнь как феноменологическая модель: понятие и структура	50
<i>ВЛАДЛЕНОВА И. В.</i> Гражданское общество и факторы его развития	74
<i>ФИНИН Г. И.</i> Специфика разработки куррикулуму в современном образовании и инновационный потенциал куррикулярных предложений	86
<i>ПАНФИЛОВ А. Ю., ПЕТРОВА Л. А.</i> Многомерность повседневности в контексте жизненного мира личности	96
<i>КОВАЛЕНКО И. И., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Смысловые измерения правовой жизни: гносеологический аспект	109
<i>МЕЛЯКОВА Ю. В.</i> Проблема дефицита реальности: субъект права как человек присутствующий	122
<i>ПАВЛЕНКО Ж. А.</i> Использование юридического знания как материала технологии	137
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Современная религиозно-правовая философия как антропологично-ценностный базис права	156
<i>СТАСЕВСКАЯ О. А.</i> Историческая память и социальный миф как формы интерпретации прошлого	165
НАШИ АВТОРЫ	182
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	183
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»	184

CONTENTS

Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN O. P.</i> A man is in informative society: problem of moral authentication	8
<i>MANUILOV E. N., KALINOVSKY Y. Y.</i> Spiritual security of ukrainian society in state-building processes of the present	21
<i>YURKEVYCH O. M.</i> Complex character of logic in legal methodology	39
<i>KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A.</i> Legal life as a phenomenological model: concept and structure	50
<i>VLADLENOVA I. V.</i> Factors of development of a civil society	74
<i>FININ G. I.</i> Specificity of curriculum development in modern education and innovative potential of curriculum proposals	86
<i>PANFILOV O. Y., PETROVA L. O.</i> Multidimensionality of daily occurrence in the context of the vital world of the personality	96
<i>KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A.</i> Conceptual dimensions of legal life: gnosiological aspect	109
<i>MELYAKOVA J. V.</i> The problem of deficit of reality: a subject of law as the person who is present	122
<i>PAVLENKO Z. O.</i> The use of legal knowledge as a material of technology	137
<i>TROFYMENKO V. A.</i> Modern religious legal philosophy as anthropologically value basis of law	156
<i>STASEVSKA O. A.</i> Historical memory and social myth as a form of interpreting of the past history	165
OUR AUTHORS	182
AUTHOR INDEX	183
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF YAROSLAV THE WISE NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY»	184

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155746>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

ЛЮДИНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті обґрунтовується, що інформаційне суспільство є необмеженим простором для самоконструювання особистості, з одного боку, розширюючи простір ідентифікації, а, з іншого – звужуючи саму ідентичність за рахунок вибору способів і форм самоідентифікації. Доводиться, що це зумовлює появу поліідентичності, яка призводить до нестабільності соціокультурного простору інформаційного суспільства. Наголошується на важливості комунікацій у процесі набуття людиною моральної ідентичності в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, інформаційне суспільство, комунікація, інформаційні технології, соціальні інститути.

Постановка проблеми. На сучасному етапі проблема ідентифікації людини, її світоглядного простору й соціального буття, вибору моральних цілей

і засобів набуває особливої актуальності. Під впливом наростаючого процесу інформатизації всіх сторін життєдіяльності індивіда відбувається переакцентація ціннісної, морально-духовної складових світоглядного поля людини, трансформуються традиційні форми комунікації, ускладнюються системні зв'язки соціальних суб'єктів. Як наслідок, по-новому постає проблема ідентифікації, яка являє собою багатовекторний філософський феномен, що визначає особливу роботу самосвідомості й дозволяє індивіду визначити свою ідентичність і соціально-особистісний ареал.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виникнення проблематики ідентифікації та ідентичності традиційно пов'язують із психологічними вченнями. У 40-ві роки минулого століття Е. Еріксон пропонує у своїх концепціях терміни «ідентичність», «криза ідентичності». У 50-ті роки виникають різні інтерпретації цих понять.

Результати аналізу свідчать про те, що еволюція проблеми ідентичності від появи перших зародкових теоретичних форм до самостійного теоретичного знання простежується в роботах класиків зарубіжної філософії, психології та соціології У. Джеймса, З. Фрейда, К. Юнга, Ж. Піаже, Е. Фромма, Дж. Міда, Ч. Кулі, Е. Еріксона, А. Маслоу, Р. Мейлі, Ю. Хабермаса, К. Хорні та багатьох інших дослідників. Разом з тим вивчення даної проблеми дозволяє констатувати, що незважаючи на солідну наявну теоретичну базу досліджуваних феноменів, їх рефлексія в умовах інформаційного суспільства потребує уточнень з урахуванням нових інформаційно технологічних процесів.

Формулювання цілей. Метою статті є спроба осмислення феномену моральної ідентифікації людини в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ідентифікації не є аналогічним дослідженню ідентичності. Остання включає в себе набуття реальних якостей особистості, а ідентифікація – опис даних якостей. Ідентичність – це результат, тобто відстоювання і захист себе; ідентифікація – пристосування, процес постійного вибору, прийняття норм, традицій, установок. Тому на кожному рівні опису осмисленню ідентичності передуює процес ідентифікації.

У філософських дослідженнях ідентифікація розуміється як вища форма соціалізації, спосіб зв'язку людини з соціальним середовищем через «акти зв'язування і ототожнення себе з колективними сутностями своєї локальної цивілізації, культури, історичної епохи. У цьому сенсі ідентичність маніфестує всі основні символи включеності індивіда у спільноту» [1, с. 37]. При цьому моральна ідентифікація є набуттям людиною свого морального «Я» через утвердження свободи й гідності. Оскільки людина живе у світі напружених світоглядних і соціальних мотивацій, процес ідентифікації вирішує відразу безліч проблем особистості, а через них – і самого суспільства: людина знаходить існування, тотожне своїй духовній сутності; отримує можли-

вість вирішити проблему самотності та історичної спадкоємності. Однак в інформаційному суспільстві актуальності набуває не ідентифікація зі спільнотою, а прагнення піти, уникнути суспільних зв'язків, що пов'язано з нестабільністю людини як елемента у структурі соціуму [2, с. 44]. Головними його детермінантами виявляються процеси індивідуалізації та персоналізації, які виникають у результаті зміни змістовних орієнтацій, що дає підстави для формування самодетермінованого суб'єкта, який відчуває потребу в «віднайденні» себе і встановленні нових меж свого існування.

Послуги та технології Інтернету дозволяють користувачам різних переконань, різного походження й рівня освіченості встановлювати контакт один з одним і об'єднуватися у співтовариства. У той же час у подібному середовищі виникають проблеми ідентифікації та анонімності користувачів, які ставлять під сумнів їх здатність розуміти свою життєдіяльність (як приватну, так і професійну) і розпоряджатися нею у віртуальному середовищі, де виникають нові норми. Поява «Інтернету речей» (Internet of Things) також піднімає важливу проблему ідентичності в контексті взаємовідносин «людина – машина».

В інформаційному середовищі людина стикається з декількома видами ідентичності, які піддаються позитивним і негативним змінам під впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Головними з них є два типи ідентичності: *ipse*-ідентичність (відчуття власної особистості) і *idem*-ідентичність (більш формальна ідентичність, що залежить від контексту, оточення й ситуації). Захисники недоторканності приватного життя і прав людини підкреслюють перш за все загрозу *ipse*-ідентичності. Комп'ютери накопичують знання, створюють профілі, здійснюючи внесок в *idem*-ідентичність користувача, який не підозрює про ці профілі і про те, як вони впливають на його *ipse*-ідентичність. Це суттєво впливає на позитивну свободу індивіда, оскільки світ, з яким він взаємодіє, вже обраний для нього.

Сучасні доробки вітчизняних дослідників у царині філософії та права дають підстави висловити міркування на користь створення нового права, а саме права на захист ідентичності. Це право не повинно формулюватися як негативне і має бути спрямоване на захист саме *ipse*-ідентичності [3–6].

Морально мотивований підхід полягає в тому, щоб інформаційне суспільство зміцнювало *ipse*-ідентичність як вихідну точку для *idem*-ідентичності. Таке зміцнення стимулювало б відповідальність, оскільки тоді визнавався б сам індивід, а не його профілі [7–8]. Слід враховувати, що ключем до такої відповідальності є захист даних, оскільки людина, щоб бути в змозі діяти через свою *ipse*-ідентичність, повинна контролювати особисті дані.

Інформаційні процеси, формуючи еkleктичний, фрагментарний соціокультурний простір, трансформують світоглядну парадигму, і в той же час сприяють розвитку творчості, а змінюючи горизонти індиві-

дуального буття, визначають інформаційну ідентичність людини [9–10]. Сучасна людина є активною особистістю, що виявляє свої особистісні якості у процесі символічного споживання, одного із способів створення так званого морального Я-образу [11–12]. Процес індивідуалізації характеризується бажанням людини бути собою і мати можливість вільного вибору, по-своєму позиціонувати себе у суспільстві й формувати індивідуальний соціальний простір, нести відповідальність за своє життя і оптимально розпоряджатися своїм етичним, емоційним, фізичним, емоційним досвідом, бути самостійною особистістю. У зв'язку з цим Е. Труфанова зазначає: «Ми бачимо, що умови сучасного суспільства пропонують безліч можливих ідентифікацій, кожна з яких дозволяє людині створити певний Я-образ. ... Кризова ідентичність виражається у порушенні зв'язків між різними Я-образами, в тому, що деякі Я-образи не вписуються в існуючу систему, і потрібна реформація, переструктурування Я» [13, с. 21].

Парадоксальність самого інформаційного суспільства виявляється також у різнополярних трактуваннях явища «самотність», що є одним із сегментів ідентичності: з одного боку, інформатизація соціуму об'єднує людей, а з іншого – все більше трансформує його в суспільство тотальної самотності [14–16]. Особливостями взаємодії людей у такому суспільстві є їх поверхневий характер, оскільки реальне спілкування витісняється нереальним, віртуальним. Інформаційна комунікативність, що забезпечує доступність різнопланової інформації, і реальна роз'єднаність людей вступають у протиріччя, створюють проблеми суб'єктивізму, особистісного вибору інформації та її трансформації у поведінкові регулятиви, загострюють проблему деформації загальнолюдських цінностей [13, с. 21].

Інформаційні технології служать інтеграції світу в глобальних мережах і одночасно сприяють руйнуванню комунікаційних етнічних, релігійних бар'єрів. У результаті формування безпосереднього зв'язку індивіда з джерелом інформації відбувається посилення процесу персоналізації, коли людина стає все менш залежною від загальноприйнятої, традиційної думки у сприйнятті та інтерпретації інформації. Головним фактором процесу персоналізації стає розмивання соціальних ролей, руйнування колишніх ідентичностей, у результаті чого людина, як вказує Ж. Ліповецькі, постає як «плаваючий простір, що не має ані постійного місця, ані орієнтирів» [17, с. 99]. Наростаючий в інформаційному суспільстві процес індивідуалізації є звільненням людини від суспільної зумовленості. Суспільство як система, що надає соціальній ідентичності міцних форм, руйнується, а життєвий простір формує нові форми ідентичності, нові спільноти, кордони між якими стають легко проникними й рухливими. У таких умовах людська ідентичність із даності перетворюється в задачу, вирішити яку зобов'язана сама людина. З'являється креативний

суб'єкт, який у ситуації руйнування попередніх підстав для самокатегоризації конструює нові соціальні відносини і власну ідентичність.

Інформаційне суспільство є необмеженим простором для самоконструювання особистості, з одного боку, розширюючи простір ідентифікації, а з іншого – звужуючи саму ідентичність за рахунок вибору дедалі вужчих культурних лакун для самоідентифікації. Останнє найчастіше призводить до фрагментації самості людини і до появи поліідентичності, що інколи є нормою, через що соціокультурний простір інформаційного суспільства стає нестабільним. Це, у свою чергу, призводить до зростання у житті людей ролі різного роду симулякрів – образів реальності, що заміщають саму реальність, «локальні культури й ідентичності втрачають коріння і замінюються символами товарного світу, взятими з рекламного і іміджевого дизайну мультинаціональних концернів. Буття стає дизайном, причому повсюдно. Люди суть те, що вони купують (або можуть купити)» [18, с. 82]. Суспільством засвоюється ідея про те, що процес споживання, який наразі триває при купівлі товару, є природним алгоритмом людського життя, а речі – засобом здійснення й утвердження людської особистості, яка виявляє при цьому особливі креативні якості. Задоволення індивідуально опосередкованих потреб супроводжується становленням нових ціннісних орієнтирів, таких як сердечність, довірливість, щирість. Цей аспект індивідуалізації, за справедливим зауваженням Н. Сіткевич, «пов'язаний із прагненням людини бути собою, творцем різних соціальних форм діяльності, отримувати свободу самовираження відповідно до своїх інтенцій, розпоряджатися особистим емоційним досвідом, бути тотожним самому собі» [19, с. 47].

Симуляція соціальних інститутів, як неодноразово зазначається у попередніх авторських публікаціях, є фактором і симптомом розречевлення суспільства, котре купує риси, опис яких призводить нас до використання поняття віртуальної реальності і передбачає взаємодію людини не з речами, а з їх образами [20–22]. Людина інформаційного суспільства занурюється у віртуальну реальність симуляцій і все більшою мірою сприймає світ як ігрове середовище, усвідомлюючи його умовність, керованість його параметрів і можливість виходу з нього [23–25]. У розробленій Йоханом Хейзінгою концепції ігрової діяльності є одним з основних архетипів людського самовираження і взаємодії. Він навіть ввів у соціальну філософію термін *Homo ludens* (людина граюча) [26].

Така людина менше обтяжена вантажем сформованих та історично обумовлених стереотипів, вона володіє більш мобільними реакціями і здатністю маніпулювати будь-якими пластами інформації. Можна сказати, що вона набуває нової абстрактної форми свого існування. Втрачається її індивідуальність, а залишаються лише ролі-ідентичності, виникає бажання абсолютного копіювання самої себе. Тому соціокультурний простір Бодрійяр називає

«ксероксом культури». Прикладом «нарцисичного некрозу» він називає клонування; по суті, це той самий ксерокс, тільки ксерокопіюється сама людина. При цьому, що цікаво, маси «теж є клонічним агрегатом, який працює від тотожного до тотожного, без звернення до іншого» [27, с. 298]. Отже, така людина не здатна на розрізнення, на необхідне для справжньої ідентифікації «розтотожнення» з собою.

Можливо, ідентичність є продуктом принципу симуляції, при якому всі знаки можуть обмінюватися один на одного, але не обмінюються ні на що реальне. «Тепер усі роз'єднані й байдужі під владою телебачення і автомобіля, під владою моделей поведінки, відображених у всьому – в передачах масмедіа або ж у плануванні міст. Усе збудовано в ряд і кожен несвідомо ототожнює себе з уміло розставленими напрямними симулятивними моделями. Всі допускають взаємну підстановку, як і самі ці моделі. Ера індивідів із змінною геометрією, зате незмінною і централізованою залишається геометрія коду. Фактично форму суспільних відносин утворює дифузно присутня у всіх тканинах міст монополія коду» [28, с. 157–158]. «Надлишок» видимості, характерний для інформаційного суспільства, призводить, як писав П. Козловскі, до руйнування сцени відомого, сфери вираження, повної прозорості й безтілесності дійових осіб, тобто до втрати «Я» [29, с. 59].

Прагнення людини вирватися за рамки своєї природної сутності накладає відбиток на зміни не тільки у навколишньому середовищі, а й у середовищі суто людському. У новому віртуальному просторі людина стає своєрідною призмою, крізь яку проглядається та чи інша реальність, подієвий ряд. Тому у вирішенні соціальних завдань, спрямованих на благо людського існування, необхідною є безпосередня участь самої людини. Так, Ю. Хабермас підкреслює, що ротації світогляду інформаційного суспільства сприяють зміні характеристик ідентичності, «розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона сама себе описує, а й від тих зразків, яких вона дотримується. Самототожність Я визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [30, с. 7]. Усвідомлюючи себе суб'єктом діяльності, людина приймає авторство свого соціального життя і моральну відповідальність за нього. Згідно зі сформованим рівнем довіри до себе людина займає або активну, або пасивну життєву позицію.

Важливу роль для набуття людиною моральної ідентичності в інформаційному суспільстві відіграють комунікації. Саме у процесі міжособистісного спілкування вона отримує додаткову інформацію про себе, а зіставивши себе з безліччю інших людей, людина може зрозуміти себе, усвідомити, якою вона є насправді. Ю. Хабермас зазначає, що ідентичність особистості формується за допомогою самоідентифікації, яка отримала інтросуб'єктивне визнання. Основою моральної ідентичності є самоідентифікація, тобто погляд у свій

внутрішній світ і знаходження там себе у будь-який момент, тому індивід рефлексивно ставиться до себе з метою розуміння себе [30–32].

Висновки. Таким чином, проблема ідентифікації людини в умовах мінливої світоглядної парадигми інформаційного суспільства є актуальною і вимагає вироблення на філософському рівні установок, які допомагають індивіду зберегти свою тотожність під інтенсивним впливом інформаційних потоків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козин Н. Г. Идентификация. История. Человек. *Вопросы философии*. 2011. № 1. С. 37–48.
2. Дзьобань О. До проблеми моральної ідентифікації людини в інформаційному суспільстві. *Теоретичні і практичні засади еволюції від інформаційного суспільства до «суспільства знань» і до smart-суспільства: виклики і можливості четвертої промислової революції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 травня 2018 року). Запоріжжя : ЗДІА, 2018. С. 43–47.
3. Гайворонюк Н. В. Право на ідентичність у контексті трансформацій сучасного українського соціуму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 320–322.
4. Макаренко Л. О. Правова культура і правовий світогляд як головні чинники збереження національної ідентичності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 34–37.
5. Мелякова Ю. В. Від ідентичності до праворозуміння. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2016. № 2. С. 180–186.
6. Мелякова Ю. В. Самовизначення індивіда у полі правової культури: ідентичність чи імідж? *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2016. № 4. С. 54–70.
7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс. *Інформація і право*. 2014. № 1 (10). С. 16–25.
8. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Бінарна опозиція «свобода-відповідальність» в інформаційному суспільстві: до постановки проблеми. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2016. № 1 (28). С. 15–26.
9. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 21–28.
10. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність. *Гілея: наук. вісн.* 2013. Вип. 70 (№ 3). С. 573–578.
11. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціально-культурної трансформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2014. № 780. С. 34–39.

12. Білогур В. Сучасна людина як «рефлексивна монада». *Versus*. 2014. №2. С. 67–72.
13. Труфанова Е. О. Человек в лабиринте идентичностей. *Вопросы философии*. 2010. №2. С. 13–22.
14. Помазова О. В. Самотність як психологічний феномен. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 206–214.
15. Попелюшко Р. П. Самотність – як проблема соціалізації особистості в суспільстві. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. №2. С. 212–216.
16. Доній Н. Є. Самотність як територія ризику суспільного життя людини. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 55–60.
17. Липовецки Ж. Эра пустоты: Эссе о современном индивидуализме / пер. с фр. В. В. Кузнецова. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2001. 330 с.
18. Бек У. Что такое глобализация?: Ошибки глобализма – ответы на глобализацию; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника. Москва : Прогресс-традиция, 2001. 303 с.
19. Ситкевич Н. В. Особенности трансформации нравственных ценностей в условиях информационного общества: этико-философский анализ : дис. ... канд. филос. наук. Новомосковск, 2011. 139 с.
20. Дзьобань О. П. Діалектика глобалізації віртуальної реальності й суспільного розвитку. *Гілея: наук. вісн.* 2012. Вип. 63 (№8). С. 254–260.
21. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Віртуальна реальність суспільства постмодерну як соціокультурне тло соціалізації «людини інформаційної». *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* : збір. наук. пр. 2017. Вип. 69 (1). С. 69–76.
22. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. «Симулякр»: концептуалізація феномена у постнеокласичній філософії. *Інформація і право*. 2016. №2 (17). С. 66–76.
23. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Соціокультурний простір інформаційного суспільства як середовище буття сучасної людини. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. №2 (21). С. 12–21.
24. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. 2-ге видан., перероб. і допов. Харків : Право, 2017. 416 с.
25. Дзьобань О. П. Homo informaticus: до проблеми осмислення сутності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. №1 (20). С. 13–21.
26. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня / пер. с нидерл. В. Ошиса. Москва : АСТ, 2004. 539 с.
27. Бодрийяр Ж. Соблазн / пер. с фр. А. Гараджи. Москва : Ad marginem, 2000. 317 с.
28. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина. Москва : Добросвет, 2000. 389 с.

29. Козловски П. Культура постмодерна / пер. с нем. Москва : Республика, 1997. 238 с.
30. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью. Москва : АО «Ками»: Изд. центр «Academia», 1995. 244 с.
31. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 377 с.
32. Хабермас Ю. От картин мира к жизненному миру / пер. с нем. Д. Мироновой. 2-е изд. Москва : Идея-Пресс, 2015. 127 с.

REFERENCES

1. Kozin N. G. (2011). Identifikatsiya. Istoriya. Chelovek. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy, 1*, 37–48 [in Russian].
2. Dzoban O. (2018). Do problemy moralnoi identyfikatsii liudyny v informatsiinomu suspilstvi. *Teoretychni i praktychni zasady evoliutsii vid informatsiinoho suspilstva do «suspilstva znan» i do smart-suspilstva: vyklyky i mozhlyvosti chetvertoi promyslovoi revoliutsii*: proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Zaporizhzhia: Vyd-vo ZDIA, 43–47 [In Ukrainian].
3. Haivoroniuk N. V. (2017). Pravo na identychnist u konteksti transformatsii suchasnoho ukrainskoho sotsiumu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: Politolohiia – *Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: Politics, Issue 2, 320–322 [In Ukrainian].
4. Makarenko L. O. (2015). Pravova kultura i pravovyi svitohliad yak holovni chynnyky zberezhennia natsionalnoi identychnosti. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law, 1*, 34–37 [In Ukrainian].
5. Meliakova Yu. V. (2016). Vid identychnosti do pravorozuminnia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: Politolohiia – *Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: Politics, Issue 2, 180–186 [In Ukrainian].
6. Meliakova Yu. V. (2016). Samovyznachennia indyvida u poli pravovoi kultury: identychnist chy imidzh? *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: Filosofiya – *Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: Philosophy, Issue 4, 54–70 [In Ukrainian].
7. Danylian O. G., Dzoban O. P. (2014). Informatsiine suspilstvo: moralno-etychnyi dyskurs. *Informatsiia i pravo – Information and right, 1 (10)*, 16–25 [In Ukrainian].
8. Dzoban O. P., Manuilov Ye. M. (2016). Binarna opozytsiia «svoboda-vidpovidalnist» v informatsiinomu suspilstvi: do postanovky problemy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: Filosofiya – *Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: Philosophy, Issue 1 (28), 15–26 [In Ukrainian].
9. Danylian O. G., Dzoban O. P. (2013). Informatsiina kartyna svitu v konteksti perspektyv

- suchasnoi nauky y kultury. *Informatsiia i pravo – Information and right*, 1 (7), 21–28 [In Ukrainian].
10. Danylian O. G., Dzoban O. P. (2013). Informatsiina kartyna svitu yak sotsiokulturna realnist. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 70 (3), 573–578 [In Ukrainian].
 11. Onyshchuk O. (2014). Suchasna liudyna u prostori virtualnoi realnosti: osoblyvosti sotsialno-kulturnoi transformatsii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Filosofski nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Philosophical sciences*, 780, 34–39 [In Ukrainian].
 12. Bilohur V. (2014). Suchasna liudyna yak «refleksyvna monada». *Versus – Versus*, 2, 67–72 [In Ukrainian].
 13. Trufanova E. O. (2014). Chelovek v labirinte identichnostey. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 2, 3–22 [in Russia].
 14. Pomazova O. V. (2013). Samotnist yak psykholohichniy fenomen. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Psykholohiia i pedahohika – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Psychology and pedagogy*, 23, 206–214 [In Ukrainian].
 15. Popeliushko R. P. (2013). Samotnist – yak problema sotsializatsii osobystosti v suspilstvi. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina» – Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University «Ukraine»*, 2, 212–216 [In Ukrainian].
 16. Donyi N. Ie. (2014). Samotnist yak terytorii ryzyku suspilnoho zhyttia liudyny. *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 7, 55–60 [In Ukrainian].
 17. Lipovetski Zh. (2001). Era pustoty: Esse o sovremennom individualizme. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal [in Russia].
 18. Bek U. (2001). Chto takoe globalizatsiya?: Oshibki globalizma – otvety na globalizatsiyu. Moskva: Progress-traditsiya [in Russia].
 19. Sitkevich N. V. (2011). Osobennosti transformatsii нравstvennykh tsennostey v usloviyakh informatsionnogo obschestva: etiko-filosofskiy analiz. *Candidate's thesis*. Novomoskovsk [In Russia].
 20. Dzoban O. P. (2012). Dialektyka hlobalizatsii virtualnoi realnosti y suspilnoho rozvytku. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, Issue 63 (8), 254–260 [In Ukrainian].
 21. Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2017). Virtualna realnist suspilstva postmodernu yak sotsiokulturne tlo sotsializatsii «liudyny informatsiinoi». *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii: Zbirnyk naukovykh prats – Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy: Collection of scientific works*, Issue 69 (1), 69–76 [In Ukrainian].
 22. Danylian O. G., Dzoban O. P. (2016). «Symuliakr»: kontseptualizatsiia fenomena u postneoklasychnii filosofii. *Informatsiia i pravo – Information and right*, 2 (17), 66–76 [In Ukrainian].

23. Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2014). Sotsiokulturnyi prostir informatsiinoho suspilstva yak seredovyshche buttia suchasnoi liudyny. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, Issue 2 (21), 12–21* [In Ukrainian].
24. Danylian O. G., Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2017). Suchasne suspilstvo: filofsko-pravove doslidzhennia aktualnykh problem. O. G. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [In Ukrainian].
25. Dzoban O. P. (2014). Homo informaticus: do problemy osmyslennia sutnosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, Issue 1 (20), 13–21* [In Ukrainian].
26. Heyzinga Y. (2004). Homo Ludens. V teni zavtrashnego dnya. Moskva: AST [in Russia].
27. Bodriyyar Zh. (2000). Soblazn. Moskva: Ad marginem [in Russia].
28. Bodriyyar Zh. (2000). Simvolicheskiy obmen i smert. Moskva: Dobrosvet [in Russia].
29. Kozlovski P. (1997). Kultura postmoderna. Moskva: Respublika [in Russia].
30. Habermas Yu. (1995). Demokratiya. Razum. Nravstvennost: Moskovskie lektsii i intervyyu. Moskva: AO «Kamii»: Izd. tsentr «Academia» [in Russia].
31. Habermas Yu. (2000). Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russia].
32. Habermas Yu. (2015). Ot kartin mira k zhiznennomu miru. Moskva: Ideya-Press [in Russia].

Данильян Олег Геннадиевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина;

Дзобань Александр Петрович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ЧЕЛОВЕК В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ: ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ

В статье обосновывается, что информационное общество является неограниченным пространством для самоконструирования личности, с одной

стороны, расширяя пространство идентификации, а с другой – сужая саму идентичность за счет выбора способов и форм самоидентификации. Доказывается, что это приводит к появлению полиидентичности, приводящей к нестабильности социокультурного пространства информационного общества. Отмечается важность коммуникаций в процессе приобретения человеком нравственной идентичности в информационном обществе.

Ключевые слова: идентичность, идентификация, информационное общество, коммуникация, информационные технологии, социальные институты.

Danilyan Oleg Gennadievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine;

Dzoban Olexander Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

A MAN IS IN INFORMATIVE SOCIETY: PROBLEM OF MORAL AUTHENTICATION

Problem of setting. *On the modern stage the problem of authentication of man acquires the special actuality, as values are changing, morally spiritual constituents of the world view field of man, the traditional forms of communication are transformed.*

Recent of research and publications analysis. *The results of analysis testify that the evolution of problem of identity is traced both in works of classics of foreign philosophy, psychology and sociology and in works of modern oversea and domestic researchers. At the same time, without regard to the present theoretical base of the probed phenomena, their reflection in the conditions of informative society needs clarifications taking into account new informatively technological processes.*

Paper of objective. *The purpose of the article is an attempt of comprehension of phenomena of moral authentication of man in the conditions of informative society.*

Paper main body. *In the information society becomes relevant to the human desire to avoid public relations, which is due to her instability as an element in the structure of society. Its main determinants are the processes of individualization and personalization, which arise as a result of changing conceptual orientations that give rise to the formation of semideterminate the subject who feels the need to establish new boundaries of their existence. The information society is unlimited space for semiconstrained personality, on the one hand, expanding the space of identification, and, on the other, narrowing the identity by choosing an increasingly narrow cultural gaps for identity. The paradox of the*

information society is also expressed in bipolar interpretations of the phenomenon of «loneliness», which is one of segments of identity: on the one hand, Informatization of society brings people together, and with another – more transformerait it in society total solitude. Interaction between people in society is superficial because the real communication is supplanted by the unreal, virtual.

Information processes, forming an eclectic, fragmented social space, transformerait ideological paradigm, and at the same time, contribute to the development of creativity and the changing horizons of individual existence, determine the information the identity of a person.

In the information environment one is confronted with multiple identity types, which are subject to positive and negative changes under the influence of information and communication technologies. Chief among them are two types of identity: ipse-identity (sense of self) and idem-identity (a more formal identity depends on the context, environment and situation).

An important role for the development of human moral identity in the information society communication. It is in the process of interpersonal communication it receives additional information about yourself, and comparing yourself with a lot of other people, people can understand themselves, to realize what it really is.

Conclusions of the research. The problem of human identification in a changing ideological paradigm of the information society is important and requires elaboration on a philosophical level settings, which help the individual to maintain their identity under the influence of intensive information flows. The basis of moral identity is the identity, that is, a look into their inner world and find himself at any time, so the individual reflexive refers to himself with the purpose of understanding the self.

Keywords: identity, identification, information society, communication, information technology, social institutions.

Мануйлов Євген Миколайович, доктор філософії, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: manuilov1946@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3896-6017

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_uu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

ДУХОВНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОСТІ

Проаналізовано сутнісні характеристики духовної безпеки українського суспільства. Зазначено, що духовна безпека є системоутворюючим чинником розбудови демократичної держави в Україні. Розкрито джерела загроз та основні загрози духовній безпеці вітчизняного соціуму. Запропоновано засоби нівелювання загроз у духовній сфері України. Досліджено ціннісну підойму духовної безпеки української держави на сучасному етапі.

Ключові слова: *духовна безпека, державотворення, загрози духовній безпеці, цінності, національна ідея.*

Постановка проблеми. Система національної безпеки держави становить єдиний комплекс військово-технічних, інформаційних, економічних, соціально-політичних, духовних та інших чинників. Кожен із них має взаємодоповнювати й збагачувати інший, створюючи безпечну систему координат для існування всіх суб'єктів соціальної взаємодії. Зокрема, духовна безпека суспільства є фундаментом збереження державності та процвітання нації у глобальній конкурентній боротьбі. Однією з форм такої боротьби є інформаційні війни, що перманентно тривають із різним ступенем інтенсивності між різними державами та групами держав. Новітні інформаційні технології дали можливість ефективно боротися за підкорення держав та націй без захоплення їхніх територій, без людських жертв та втрати різного роду ресурсів, а лише шляхом масованого впливу на суспільну свідомість та духовну сферу держави-против-

ника. Безсумнівно, інформаційні війни – це боротьба за свідомість громадян, за домінування у духовно-ціннісній сфері того або іншого суспільства. У таких умовах роль і значення духовної безпеки суспільства набуває особливої ваги для державотворчих та націотворчих процесів у сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика духовної безпеки стала об'єктом наукових пошуків у різноманітних парадигмальних вимірах. Так, В. Баранівський наголошує на тому, що духовна безпека є важливим чинником існування нації та держави, а нехтування нею може призвести до розпаду країни. У свою чергу, В. Крутов зазначає, що духовна безпека й духовні чинники загалом мають стати фундаментом нової парадигми розвитку людства у XXI столітті. Науковець В. Клюс розкриває сутність загроз у духовній сфері суспільства, класифікуючи їх на дві групи: загрози, що несуть небезпеку духовному світу людини та загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної свідомості та ментальності.

Окрема група вчених аналізує походження та вектори загроз у духовній сфері українського суспільства. Зокрема А. Сухорукова зауважує, що джерела загроз духовній безпеці вітчизняного соціуму можна класифікувати на зовнішні й внутрішні та приділяє значну увагу їх розкриттю. З точки зору Л. Весельської, однією з основних загроз функціонуванню духовної сфери України є ціннісна поляризація, що виникає на основі конфронтації ціннісних підсистем та є продовженням регіональних, мовних, етнокультурних та інших світоглядних особливостей, існуючих історично у нашій державі.

Значна увага в сучасному науковому дискурсі приділяється засобам протистояння духовній агресії, що здійснюється проти України. Вітчизняний дослідник О. Курбан у монографічному дослідженні «Інформаційні війни у соціальних он-лайн-мережах» стверджує, що дієвим засобом протистояння інформаційним атакам проти нашої держави має стати створення тотального ментального бар'єру, який базується на державницьких ідеологемах, адекватних знаннях про історію та сучасність українського народу. На думку П. Лісовського духовна безпека України має забезпечуватися не тільки національними ресурсами, а й участю нашої держави у міжнародних структурах субрегіонального, регіонального, трансрегіонального та глобального рівнів. На переконання С. Ларіна, за умов сучасної української реальності національна безпека держави (духовної зокрема) повинна спиратися на практичну реалізацію такої тріади: національні цінності – інтереси – цілі.

Низка дослідників, Г. Ситник, Л. Беловецька, Б. Букринський, В. Степанов, С. Пономаревський та ін., пропонують власну інтерпретацію сутності, функцій та класифікації національних цінностей як основи духовної безпеки нашого народу на сучасному етапі вітчизняного державотворення. У цьому контексті зазначимо, що окрема група наукових праць присвячена українській

національній ідеї як квінтесенції національних цінностей та підґрунтя духовної безпеки й державотворчих процесів в Україні. Дана проблематика знайшла своє відображення у наукових дослідженнях таких фахівців, як О. Дузь-Кратченко, Е. Лисицин, М. Розумний, О. Куць, В. Пасічник.

Формулювання цілей. Виходячи з вищенаведеного, *метою* нашої наукової розвідки є з'ясування сутнісних характеристик духовної безпеки українського суспільства як системоутворюючого чинника вітчизняного державотворення.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях фахівці розкривають різноманітні теоретичні аспекти та практичні проблеми реалізації напрямів духовної безпеки. Так, В. Баранівський, зазначає, що духовна безпека – це система умов, що дозволяє якомусь суспільному суб'єктові (культури, суспільству) зберігати свої життєво важливі параметри в межах норми, що історично склалася. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації, і врешті-решт – до національної катастрофи, тобто до розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що створюють його духовні засади [1, с. 209].

Вочевидь, духовна безпека суспільства спрямована на захист національних цінностей та пріоритетів розвитку, ментально-цивілізаційних підвалин існування українського народу, збереження його культурної самобутності у глобальних процесах сучасності.

На переконання В. Крутова, сьогодні Україна потребує фундаментальної і дієздатної теорії забезпечення національної безпеки крізь призму духовності як відносно окремих громадян, народу, суспільства, так і держави в цілому. На думку вченого, найбільш оптимальний та ефективний шлях до загального миру й безпеки, до діалогу між цивілізаціями, народами і людьми лежить через вивчення та освоєння духовності. Вона як ключова категорія нової гуманітарної парадигми ХХІ століття може бути розглянута на основі аналізу загроз, ризиків і небезпек та спрямована на досягнення національної мети, соціального ідеалу, основних цінностей і життєво важливих інтересів суспільства. Спираючись на поняття «духовність» («духовна безпека»), можна висунути припущення про те, що в ХХІ столітті гуманітарні складові, в першу чергу духовні, будуть займати все більш питому вагу в системах забезпечення безпеки від окремої людини до міжнародного співтовариства в цілому. Тим самим при об'єднанні зусиль влади, суспільства і вчених усіх напрямків може бути створена нова філософія життя, орієнтована на гідне розуміння життєвих цінностей крізь призму духовності [2, с. 199].

Солідаризуючись із роздумами попереднього автора, зазначимо, що у наш час будь-яка держава має бути готова протистояти негативним зовнішнім

впливам, зокрема інформаційним атакам, спрямованим на духовну сферу життєдіяльності суспільства. В останні роки Україна зіткнулася з цією проблемою в особливо гострій формі – у вигляді інформаційної війни, хоча латентна інформаційна агресія проти нашої країни здійснювалась протягом усього незалежного існування. Зовнішній інформаційно-духовний вплив на українську державу здійснювався й здійснюється шляхом розповсюдження відповідної телевізійної продукції, книг, газет, контенту в Інтернеті антиукраїнського спрямування тощо.

У цьому контексті В. Клюс справедливо зазначає, що загрози в духовній сфері хоча й мають прихований характер, проте негативно впливають на соціально-політичні процеси і безпеку суспільства. До першої групи можна віднести небезпеку руйнування духовного світу людини, що загрожують становленню її свідомості, світоглядним основам, свободі думки, переконань, інтелектуальної діяльності. Друга група – це загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної і масової свідомості та ментальності. До загроз функціонування духовних засад українського соціуму можна віднести:

- поступове витіснення вищих цінностей та ідеалів прагматичними, технократичними орієнтаціями, глобалізаторськими імперативами мислення;
- девальвацію моральних цінностей, культурних національних традицій, загальнолюдських цінностей;
- гуманітарні, техногенні та екологічні загрози, що виникають як наслідок наукової діяльності;
- діяльність нетрадиційних неорелігійних культів та тоталітарних сект, псевдодуховних і неформальних організацій, які нав'язують свідомості людей власні, часто антисоціальні цінності, розривають родинні зв'язки, пропагують соціально-політичну індиферентність. Така діяльність розцінюється як форма духовного насильства [3, с. 77].

Варто зазначити, що духовне насильство стало іманентною рисою сучасного світу та знайшло свій вияв у різноманітних формах як відкритих, так і латентних. У цьому сенсі суб'єкти духовної безпеки суспільства мають протистояти такому насильству, здійснювати кроки щодо зменшення інтенсивності його впливу на суспільну свідомість, культуру, традиції тощо.

На переконання В. Горлинського, існує три групи загроз та небезпек, що виявляють себе в духовній сфері сучасного українського суспільства:

- 1) небезпека руйнування духовного світу людини, що загрожує становленню її свідомості, світоглядним основам, свободі думки, переконань, інтелектуальної діяльності;
- 2) загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної й масової свідомості та ментальності;

3) загрози розвитку культури всього українського суспільства, його етнічних і конфесійних спільнот, а також загрози функціонуванню таких соціокультурних інститутів, як наука, мораль, освіта, виховання, мистецтво, релігія, що забезпечують задоволення духовних потреб нації [4].

Вочевидь, задля забезпечення духовної безпеки суспільства варто чітко усвідомлювати загрози в цій сфері та напрацьовувати шляхи їх нівелювання. Загалом, на переконання фахівців, загрозу духовній безпеці можна визначити як сукупність подій, явищ, процесів та інших факторів, які спричиняють небезпеку духовній сфері індивіда, суспільства та держави та завдають шкоди їх життєво важливим інтересам. Якщо визначити сутність поняття «джерела загроз духовній безпеці», то це – форми впливу на духовну сферу суспільства, що спрямовані на руйнування культури, опанування масовою та індивідуальною свідомістю та її ціннісним змістом з метою дестабілізації суспільства [5, с. 3–4].

З точки зору А. Сухорукової, джерела загроз духовній безпеці можна класифікувати на зовнішні та внутрішні. До числа джерел зовнішніх загроз науковець відносить:

- політику окремих країн, що спрямована на домінування в культурній та духовній сферах, на протидію вільному розвитку власної культурно-духовної традиції країни, блокування рівноправної участі в міжнародному розподілі культурних надбань людства, насадження чужої ідеології;
- розгортання окремими країнами світу «культурної експансії» щодо інших країн. В Україні це виявляється, зокрема, у прагненні скоротити використання української мови як засобу спілкування й таким чином зменшити долучення українців до українського інформаційного простору, а також у підтримці культурної залежності, створюючи штучний попит, такий як на маскультуру;
- розробку окремими державами концепцій «інформаційної війни», які передбачають створення та використання засобів небезпечного впливу на духовну сферу інших країн з метою порушення її нормального функціонування й несанкціонованого доступу до всіх внутрішніх ресурсів країни;
- злочинну діяльність релігійних сект, організацій та окремих осіб у духовній сфері;
- діяльність економічних і політичних структур у духовній сфері, що спрямована проти національних інтересів країни [6].

Джерелами внутрішніх загроз для духовної безпеки дослідник вважає такі:

- відставання країни від провідних держав світу за рівнем інформатизації суспільства, що обмежує можливості країни щодо охорони власної культурної традиції та рівноправного культурного обміну між націями;

- недостатня координація діяльності органів державної влади країни щодо формування та реалізації єдиної державної ідеології, єдиної національної ідеї як важливої частини національної безпеки;
- низький загальний рівень освіти (чи її якості) громадян, що утрудняє можливість людини протистояти деструктивному впливові іззовні;
- недієва законодавча база щодо захисту, поширення та укріплення традиційних національних ідеалів та цінностей [6].

Конкретизуючи вищезначені роздуми, фахівці зазначають, що серйозну небезпеку для функціонування духовної сфери вітчизняного соціуму становить ціннісна поляризація суспільної свідомості. З точки зору Л. Весельської, ціннісна поляризація, що виникає на основі конфронтації ціннісних підсистем, спекуляцій і маніпуляцій ними, є джерелом загроз соціальній стабільності. Вузли соціокультурних напруженостей утворюються на ґрунті суперечностей між ціннісними пріоритетами національно-державного, регіонального, між-регіонального і глобального рівнів; етноцентричними і цивілізаційними цінностями; протилежними векторами геополітичних і соціокультурних орієнтацій; різними ціннісними підсистемами як етнонаціонального, так і релігійно-конфесійного характеру; ціннісними основами класів, соціальних верств і груп, розташованих на полюсах розподілу прибутків і рівнів життя; системами цінностей протилежних ідеологічних і соціально-політичних орієнтацій [7, с. 5].

Вочевидь, здійснення інформаційної війни (або агресії) проти держави значно полегшується, коли в ній існує духовно-ціннісний розкол, конфлікт цінностей, ціннісна поляризація або ціннісне протистояння. Така ситуація дозволяє суб'єкту інформаційної війни вдало маніпулювати ціннісними протиріччями суспільної свідомості, протиставляючи різні групи населення і підштовхуючи їх до необхідних агресору дій. Доречно зауважує з цього приводу М. Рябчук: «Роздвоєна нація не лише внутрішньо нестабільна. Вона ще й фатально вразлива перед зовнішніми загрозами, як це показали події 2014–2015 років, зокрема відносні успіхи підживлюваного Росією сепаратизму в Криму й на Донбасі» [8, с. 2].

Науковці доводять, що конфлікт цінностей складний для вирішення, тому що стереотипи масової свідомості досить стійкі, і змінити їх досить проблематично. Неможливо переконати тих, хто відмовляється прийняти нові правила життєдіяльності. Потрібно враховувати той факт, що суспільній свідомості притаманна консервативність щодо певних суспільних явищ, навіть якщо об'єктивні умови значно змінюються і викликають до життя нові відповідні ціннісно-нормативні уявлення. За усталеними ціннісними орієнтаціями й установками стоять принципи, позбутися яких важко або неможливо, адже останні формувалися із традицій, системи переконань і вірувань, куль-

турних стереотипів сім'ї, групи, спільноти, нації й порушення їх суттєво впливають на суспільну свідомість і самосвідомість особистості. Зміна свідомості – це складний тонкий та суперечливий процес. Чим сильніше закріплені старі типи ціннісних орієнтирів у свідомості особистості, тим гостріше цей процес відбувається. Слід зазначити, що така ситуація веде до того, що нові цінності не сприймаються серйозно, не засвоюються органічно [9, с. 58].

На основі аналізу вищезначених загроз духовної безпеки українського суспільства, виникає закономірне питання про методи захисту від них, вичищення засобів їх зменшення та нейтралізації. З цього приводу О. Курбан зазначає, що найбільш надійним засобом боротьби з інформаційними атаками є створення тотального ментального бар'єру, який може витримати будь-які несподіванки. При цьому одержувачі інформації перебуватимуть на певних ідеологічних позиціях, що дасть їм змогу критично сприймати або взагалі не реагувати на шкідливу інформацію. Створення такого механізму є довготривалим процесом і передбачає налагодження системного інформування на основі мультимедійного ефекту та багатократного повторення відповідних попереджень, розкриття механізмів можливих маніпуляцій і типових фейків, із якими може зіткнутися основна маса населення. Формування такого роду захисту є комплексною роботою, до якої необхідно залучати зусилля та ресурси суспільства, держави та окремих громадських лідерів [10, с. 158].

На нашу думку, основою такої роботи має бути ефективна система освіти та громадянського виховання населення, яка базується на принципах системності, плюралізму, демократизму та критичності. Захищаючи духовну безпеку українського суспільства в умовах інформаційної агресії, державні органи та громадські організації мають діяти злагоджено, орієнтуючись на патріотичні настанови, національні й загальнолюдські цінності.

Спираючись перш за все на національні ресурси у забезпеченні духовної безпеки вітчизняного суспільства, Україна в той же час має брати участь у міжнародних та регіональних проектах у цій царині.

З точки зору фахівців духовна безпека як елемент національної безпеки будь-якої країни нині не може повною мірою забезпечуватися лише власними силами без тісної співпраці з впливовими міжнародними структурами субрегіонального, регіонального, трансрегіонального та глобального рівнів. Ця тенденція особливо виявилася під час розгортанням цивілізованими країнами масштабної боротьби з міжнародним тероризмом. У зв'язку з цим значно підвищується роль спеціальних служб розвідки та контррозвідки в системі забезпечення духовної безпеки сучасного українського суспільства. Важливу роль має відігравати духовна (інтелектуальна) консолідуюча еліта як носій базових знань. Для цього на належному рівні має бути розвинена освіта та наука в Україні як пріоритетна цінність у євроінтеграційному просторі. У свою

чергу, проведення комплексних заходів для підвищення ефективності у сфері духовної безпеки потребує вдосконалення нормативно-правової бази, оптимізації відповідних організаційних структур, всебічного матеріального та фінансового забезпечення [11, с. 128–129].

Загалом духовна безпека українського суспільства може ефективно забезпечуватись лише за умови постійного захисту національного культурного простору всіма суб'єктами, задіяними у цьому процесі. Як слушно зауважує з цього приводу О. Доманська: «Культурний національний простір – це той простір, де реально підтримуються всіма членами спільноти і діють такі “слабкі” духовні українські цінності як братерська любов, щирість і взаємоповага. Тому й духовна сутність української державності є абсолютно унікальною як і форма, яка має цю сутність захищати. Держава має боротися з небезпекою для українця і цілої нації, а про цю біду свідчить уся історія України – бути обдуреним і використаним, поневоленим і сплюндрованим. На жаль, у цій ситуації внутрішні небезпеки часто переважають зовнішні. Тому варто, на наш погляд, визначитися щодо способів захисту національного культурного простору та духовних цінностей» [12, с. 203].

Безсумнівно, для зміцнення духовної безпеки українського суспільства держава має всіляко сприяти розвитку суб'єктів сфери освіти, науки та культури, забезпечуючи належне фінансування, правову базу тощо. Продовжуючи вищеозначену логіку, С. Кучин стверджує: «Як провідники у суспільство моральних і духовних цінностей, суб'єкти сфери культури в першу чергу повинні сприяти розвитку гуманітарних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки, етики, залучати та знайомити суспільство із досягненнями вітчизняного та зарубіжного культурного надбання. Водночас у ринкових умовах неможливо ефективно досягати цих цілей, не побудувавши міцну та сталу фінансово-матеріальну базу суб'єктів сфери культури. Аналізуючи сучасне становище суб'єктів сфери культури в національній економіці України, можна відзначити таке: сфера культури фінансується за “залишковим” принципом, у суспільстві знівельована роль подібних установ, державою дана сфера залишена наодинці з умовами ринкової економіки, що практично прирікає багато суб'єктів не на розвиток, а на виживання чи загибель в умовах ринку» [13, с. 330].

Отже, для зміцнення духовної безпеки суспільства варто відтворювати й розвивати національні цінності, які б відповідали інтересам українського народу та стратегії вітчизняного державотворення.

На переконання науковців, виходячи з аналізу поняття «національна безпека» можна констатувати, що національні цінності – це цінності індивіда (особистості), цінності суспільства та цінності держави. Об'єктивне існування і вплив на безпеку особи, суспільства, держави та людської цивілізації

природних і суспільних явищ зумовлює можливість розподілу цінностей на природні й соціальні [14, с. 123].

Досліджуючи вітчизняну дійсність, С. Ларін переконує, що за умов сучасної української реальності практична реалізація тріади: національні цінності – інтереси – цілі, які традиційно покладаються в основу забезпечення національної безпеки, стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі різних суспільних груп досить часто набувають антагоністичного характеру, що унеможливує діалог між ними та порозуміння заради суспільного блага. Водночас очевидно, що державність України ґрунтується на цінностях, захист яких є визначальною передумовою для її безпеки та добробуту громадян. Зокрема, такими цінностями та їх якісними характеристиками є:

- незалежність: Україна – суверенна, демократична, соціальна, правова держава;
- захищеність держави і народу: Україна забезпечує свою територіальну цілісність, недоторканність кордонів та фізичне існування населення;
- мир та міжнародна співпраця: Україна прагне до підвищення ступеня своєї міжнародної інтегрованості, забезпечення миру та безпеки в регіоні та світі;
- збереження ідентичності українського народу: Україна прагне до збереження та розвитку національної ідентичності українського народу на Батьківщині та за кордоном;
- добробут: Україна прагне шляхом стабільного розвитку забезпечити високу якість життя [15, с. 48].

У цьому контексті Г. Ситник підкреслює, що національні цінності вирішальною мірою визначають сутність, цілісність і стійкість; інтереси – структуру й характер; цілі – конфігурацію і спрямованість формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки [16, с. 12–13].

Цінності за своєю природою є явищем досить консервативним, що, з одного боку, забезпечує стабільність буття нації, а з другого боку, гальмує суспільні трансформації. Як засвідчує досвід України, найбільш динамічно розуміння цінностей та їх ієрархія змінювалися під час потужних соціальних подій – Помаранчева революція, революція Гідності. Вищезначені соціальні протести сприяли активному формуванню громадянського суспільства, політичної нації, продемонстрували ціннісні пріоритети народу України. Громадяни показали свою здатність боротися за демократію, права людини, європейські цінності загалом, захищаючи духовну безпеку суспільства в умовах інформаційної агресії проти нашої держави.

Аналіз динаміки ціннісних пріоритетів населення України за часів незалежності, а також за 2012–2014 рр., проведений Інститутом соціології НАН

України, засвідчує ціннісні зміни. Незважаючи на те, що під час подій 2014 р. ментальність українців продовжувала характеризуватися домінуванням цінностей безпеки (вітальних цінностей), статистично значуще зросли показники, що фіксують політико-громадянські цінності (незалежність України, свобода слова, демократичний контроль, участь у політичному житті), а також самореалізаційні та просоціальні цінності. У ментальності соціуму зросла значущість патріотизму, демократизму, солідаризації, культурної компетентності, традиційних, історичних і релігійних цінностей [17, с. 124].

Л. Беловецька констатує, що національні інтереси держави разом із політичною, військовою, економічною й екологічною безпекою включають також духовну безпеку українського народу, що передбачає захист і утвердження її домінуючих цінностей. Запорукою відродження історичного та духовного потенціалу, конкурентоспроможності українського народу є не лише багаті природні ресурси, а насамперед унікальність духовного багатства, культури, основ і традицій, які передаються від покоління до покоління, які зберігають мову народу, сприяють національній самосвідомості й ідентифікації, суспільному добробуту [18, с. 11].

Загалом, забезпечення духовної безпеки на основі національно-культурних цінностей є важливою умовою виживання нації та держави, збереження її суб'єктності на міжнародній арені.

Вітчизняні дослідники Б. Буркинський та В. Степанов усю сукупність цінностей (перш за все духовних), необхідних для безпечної життєдіяльності держави, згрупували в три системні блоки за такими параметрами: «національний дух», «якість життя» і «творчі здібності». Змістовна сутність цих параметрів зводиться до такого:

1) національний дух (національна духовність) як функція, з одного боку, високоорганізованої матерії, результат суспільно-історичної практики людей, народу, а з іншого – стійкість народу (країни) у важкі періоди негараздів, криз, війни. За цим параметром вищеозначені дослідники визначили такі базові цінності, як духовність («душа народу»), альтруїзм, співпереживання, терпимість;

2) якість життя народу (країни) як основна концепція його (її) виживання і поступального, сталого розвитку (зазначимо, що якість життя – ключова мета розвитку світової спільноти, що знайшло відображення в новій версії міжнародних стандартів ISO). Цей критерій дозволив фахівцям визначити ключовими цінність людського життя, цінність приватного життя (любов, родина, діти), якість людського капіталу;

3) творча здатність (креативність) нації – свідомо доцільна (цілеспрямована), творча діяльність людей на благо свого народу, суспільства, своєї країни. За даним параметром науковці виокремили такі цінності, як колективізм, креативність, інноваційність, прагнення до досконалості [19, с. 47,49].

Отже, універсальна сучасна українська ціннісна система може бути окресленою навколо традиційних національних пріоритетів, що формують основи українського менталітету, якими є патріотизм, прагнення до злагоди, добробуту, сумлінної результативної праці, національна гідність, міжнаціональна толерантність, родинність, гостинність, обрядовість, духовність, релігійна та національна терпимість, свободолюбство та інші, а також долучення тих ціннісних настанов, які продиктовані особливостями життя сучасного глобалізованого світу, що будується з урахуванням загальноприйнятих демократичних цінностей – соціальної єдності та стабільності, безпеки та добробуту, пріоритетів громадянських прав і свобод, рівності та людської гідності, потягу до інтеграційних процесів, розвитку мовної та освітньої сфер [20, с. 252].

Розмірковуючи над проблемою духовної безпеки вітчизняного суспільства, неможливо залишити поза увагою особливості та сутнісні характеристики української національної ідеї як консолідуючого чинника в державотворчих процесах. Національна ідея за своєю природою та функціями становить стрижень духовного розвитку будь-якого народу, зміцнює його духовну безпеку.

Як стверджує В. Пасічник, національна ідея відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку та підтримки соціальної рівноваги в суспільстві, оскільки визначає загальнонаціональні ідеали, цінності, цілі та інтереси, навколо яких об'єднуються її громадяни, соціальні групи, класи тощо. Це сприяє подоланню протистояння в суспільстві, залагодженню конфліктів та формуванню національної солідарності різних верств населення з метою реалізації національних інтересів і виконання свого покликання у світі, що визначається національною ідеєю. На цій основі вдається досягнути балансу інтересів особи, суспільства та держави і, отже, відновити суспільну рівновагу, забезпечити стабільне й злагоджене функціонування національного організму, суспільства загалом [21, с. 41–42].

На переконання фахівців, національну ідею можна інтерпретувати як стратегічну мету національного прогресу, породженням і виразником національної самосвідомості. У цьому визначенні містяться дві важливі складові національної ідеї. Перша полягає в тому, що національна ідея це форма ментального осягання нацією свого психологічно-культурного змісту, тобто характерного темпераменту, здібностей, нахилів, звичок, звичаїв, належність до космосу, у тому числі до землі, на якій живе, до інших народів і націй, яку відносять до поняття «національна самосвідомість». Друга – це форма ментального осягання корінних цінностей свого існування і цілей своєї діяльності, які із останніх випливають. Отже, національна ідея є сумою «національної самосвідомості» та «стратегічної мети національного прогресу» [22, с. 48].

Безсумнівно національна ідея має бути дороговказом державотворчих процесів у сучасній Україні, ціннісним підґрунтям духовної безпеки суспільства. Значущість національної ідеї у забезпеченні духовної безпеки українського суспільства найбільш рельєфно виявляється у виконуваних нею функціях. Зокрема О. Куць до таких функцій відносить: етнонаціотворчу (визрівання в людській спільноті потреби в самоорганізації в окремий етнос); інтегруючу (згуртовує в єдину спільноту різні етноси); ідентифікаційну (сприяє самовизначенню й самоусвідомленню окремих народів та їх представників); культурологічну (з народної культури формує загальнонаціональну культуру); аксіологічну (орієнтація на певні цінності, що впливають на свідомість спільноти); державотворчу (усвідомлення необхідності створення політичних інституцій та їх функціонування) [23, с. 100].

Задля зміцнення духовної безпеки вітчизняного суспільства та прискорення державотворчих процесів, з нашої точки зору, варто осучаснити ціннісну підйому української національної ідеї. Національна ідея повинна відповідати сучасному стану розвитку української нації й поєднувати як традиційні цінності українства, так і новітні ціннісні пріоритети. Дослідник М. Розумний виокремлює три групи чинників, що визначають динамічність та конструктивність розвитку національної ідеї. Перша група – це дія когнітивних чинників суспільної свідомості, котрі сфокусовані в самому понятті ідея. Повноцінний розвиток національної ідеї можливий як відновлення здатності оформлювати свій досвід, своє сприйняття дійсності в певній оптимізованій стратегії поведінки. Модернізована національна ідея – це новий суспільний орієнтир української нації. У ній мають знайти своє узагальнене вираження корінні проблеми буття спільноти, у якій вони знайдуть своє образне, логікопонятійне та практично-вольове розв'язання. Нація у цьому випадку є суб'єктом, наділеним невід'ємними властивостями кожного суб'єкта – свободою й творчістю. Друга група чинників умовно може бути об'єднана під назвою національної генетики. Для людини природним є бачити себе чужими очима. Ідентичність звично розглядати як сукупність основних аспектів суспільного самоусвідомлення людини. Ідентичність дорівнює належності до спільноти. Нарешті, третя група чинників – цивілізаційна динаміка, адже ми живемо в час, коли величезні маси людей перейшли від стану спокою до стану руху [24, с. 401–404].

Висновки. Отже, духовна безпека українського суспільства є стрижнем збереження національної ідентичності нашого народу, важливим чинником розбудови сучасної демократичної, європейської держави. Духовна безпека українського суспільства базується на національних та загальнолюдських цінностях і спрямована на захист національно-культурної суб'єктності нашого народу. У сучасних умовах духовна безпека має декілька вимірів, а саме:

державницько-інституційний, культурно-освітній, ментально-цивілізаційний, соціально-економічний, політико-правовий, інформаційно-технічний та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранівський В. Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. №41(1). С. 206–221.
2. Крутов В. В. Концептуально-правові основи забезпечення національної безпеки крізь призму духовності людини. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн.* Київ, 2012. № 1 (27). С. 191–201.
3. Ключ В. В. Релігійний екстремізм як загроза духовної безпеки України. *Митна справа*. 2014. № 1(2.1). С. 74–79.
4. Горлинський В. В. Духовні координати безпеки суспільства. *Стратегічна панорама*. 2006. № 1. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue=2006_1 (дата звернення: 12.11.2018).
5. Маслова Л. А. Моніторинг загроз розвитку суспільства в духовній сфері. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. №2. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_12 (дата звернення: 12.11.2018).
6. Сухорукова А. В. Безпека духовності: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Запоріжжя, 2010. 16 с.
7. Весельська Л. А. Роль соціальних цінностей у збереженні безпеки суспільства. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Veselskaya.pdf. (дата звернення: 11.11.2018).
8. Рябчук М. Ю. Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2015. 18 с.
9. Лісовський П. М. Феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2007. Вип. 28. С. 56–63.
10. Курбан О. В. Інформаційні війни у соціальних он-лайн-мережах: [монографія]. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. 392 с.
11. Лісовський П. М. Механізми формування духовної безпеки в ідеології державотворення сучасної України: філософський аналіз курсу до європейської інтеграції. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 25. С. 123–133.
12. Доманська О. А. Духовні засади української державності як чинник розбудови національного культурного простору. *Культура України. Серія : Культурологія*. 2015. Вип. 48. С. 196–205.
13. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2 т.]. Дніпропетровськ: ФОП Дробязко С. І., 2014. Т. 2. 349 с.
14. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

15. Ларін С. В. Сутність та зміст поняття «національні цінності» в контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2016. №2. С. 44–49.
16. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2004. 36 с.
17. Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. Ін-ту соціології НАНУ.* Київ, 2014. Вип. 1 (15). С. 117–124.
18. Беловецька Л. Е. Проблема збереження національної ідентичності як складової духовної безпеки українського суспільства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2017. Вип. 2. С. 6–14.
19. Буркинський Б. В., Степанов В. Н. Національні цінності і інтереси України (методологічні і прикладні аспекти дослідження). *Економічні інновації.* 2017. Вип. №63. С. 45–52.
20. Пономаревський С. Б. Національні цінності та формування їх засобами освіти в умовах українського закордоння. *Педагогічний дискурс.* 2012. Вип. 11. С. 250–254.
21. Пасічник В. Функції національної ідеї в забезпеченні національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2013. №2. С. 37–44.
22. Дузь-Крятченко О. П., Лисицин Е. М. Українська національна ідея: якою їй бути? *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.* 2014. №3. С. 45–49.
23. Куць О. М. Усвідомлена незалежність: як/чи реалізована етнополітична свобода? (Українські реалії) : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 368 с.
24. Розумний М. Національна ідея: відкритість новому й світу як інтеграційний орієнтир українського суспільства. *Україна на шляху до Європи [Упоряд. В. І. Шкляр, А. В. Юричко].* Київ : Етнос, 2006. С. 395–409.

REFERENCES

1. Baranivskyj, V. F. (2013). Vy'shha osvita u vy'rishenni problem duxovnoyi bezpeky' ukrayins'kogo suspil'stva. *Visnyk Harkivsk'oho nacional'nogo pedagogichnogo universy'tetu imeni G. S. Skovorody'. Filosofiya – Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Philosophy, 41(1), 206–221* [in Ukrainian].
2. Krutov, V. V. (2012). Konceptual'no-pravovi osnovy' zabezpechennya nacional'noyi bezpeky' kriz' pry'zmu duxovnosti lyudy'ny'. *Borot'ba z organizovanoyu zlochy'nnistyu i korupciyeyu (teoriya i prakty'ka) : nauk.-prakt. zhurn. – Fighting organized crime and corruption (theory and practice): scien.-pract. journ., 1 (27), 191–201* [in Ukrainian].

3. Klyus, V. V. (2014). Religijnyj ekstremizm yak zagroza duxovnoyi bezpeky' Ukrayiny'. *My'na sprava – Customs*, 1(2.1), 74–79 [in Ukrainian].
4. Gorlyns'kyj, V. V. (2006). Duxovni koordynaty' bezpeky' suspil'stva. *Strategichna panorama – Strategic panorama*, 1. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue=2006_1 [in Ukrainian].
5. Maslova, L. A. (2012). Monitoryng zagroz rozvy'tku suspil'stva v duxovnij sferi. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta prakty'ka – Public Administration: theory and practice*, 2, 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_12 [in Ukrainian].
6. Suxorukova, A. V. (2010). Bezpeka duxovnosti: social'no-filosofs'kyj analiz. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
7. Vesel's'ka, L. A. (2010). Rol' social'ny'x cinnostej u zberezheni bezpeky' suspil'stva [Elektronnyj resurs]. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Veselskaya.pdf.
8. Ryabchuk, M. Yu. (2015). Dy'xotomiya ukrajyn's'koyi nacional'noyi identy'chnosti: istory'chni pry'chy'ny' ta polity'chni naslidky'. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Ukrainian].
9. Lisovs'kyj, P. M. (2007). Fenomen duxovnoyi bezpeky' yak sy'stema cinnostej u sociokul'turny'x vy'mirax. *Gumanitarnyj visny'k ZDIA – Humanities Bulletin of ZSEA*, issue 28, 56–63 [in Ukrainian].
10. Kurban, O. V. (2017). Informacijni vijny' u social'ny'x on-lajn-merezhax: [monografiya]. Kiev: un-t im. B. Grinchenka [in Ukrainian].
11. Lisovs'kyj, P. M. (2006). Mexanizmy' formuvannya duxovnoyi bezpeky' v ideologiyi derzhavotvorennya suchasnoyi Ukrayiny': filofs'kyj analiz kursu do yevropejs'koyi integraciyi. *Gumanitarnyj visny'k Zaporiz'koyi derzhavnoid inzhenernoyi akademiyi – Humanities Bulletin of Zaporizhzhie State Engineering Academy*, issue 25, 123–133 [in Ukrainian].
12. Domans'ka, O. A. (2015). Duxovni zasady' ukrajyn's'koyi derzhavnosti yak chy'nny'k rozbudovy' nacional'nogo kul'turnogo prostoru. *Kul'tura Ukrayiny'. Seriya : Kul'turologiya – Ukraine culture. Series: Culturology*, issue 48, 196–205 [in Ukrainian].
13. Ekonomichna bezpeka v umovax globalizaciyi svitovoyi ekonomiky': [kolekty'vna monografiya u 2 t.]. (2015). Dnipropetrovsk: «FOP Drobyazko S. I.» [in Ukrainian].
14. Sy'tny'k, G. P. (2004). Derzhavne upravlinnya nacional'noyi bezpeky' (teoriya i prakty'ka). Kiev: Vy'd-vo NADU [in Ukrainian].
15. Larin, S. V. (2016). Sutnist' ta zmist ponyattya «nacional'ni cinnosti» v konteksti suchasny'x doslidny'cz'ky'x pidxodiv. Visny'k Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry' Prezy'dentovi Ukrayiny'. Seriya : Derzhavne upravlinnya – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration, 2, 44–49 [in Ukrainian].
16. Sy'tny'k, G. P. (2004). Derzhavne upravlinnya u sferi zabezpechennya nacional'noyi bezpeky' Ukrayiny': teoriya i prakty'ka. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiev [in Ukrainian].
17. Ruchka, A. (2014). Cinnisna metamorfoza v mental'nosti gromadyan Ukrayiny' pid chas nadzvy'chajny'x podij 2014 r. *Ukrayins'ke suspil'stvo: monitoryng social'ny'x zmin : zb. nauk. pr. In-tu sociologiyi NANU – Ukrainian society: social change monitoring: comp. of scien. works of the Institute of Sociology of the NASU*, issue 1 (15), 117–124 [in Ukrainian].

18. Byelovecz'ka, L. E. (2017). Problema zberezhennya nacional'noyi identy'chnosti yak skladovoyi duxovnoyi bezpeky' ukrayins'kogo suspil'stva. *Duxovnist' osoby'stosti: metodologiya, teoriya i prakty'ka – Personality Spirituality: methodology, theory and practice, issue 2, 6–14* [in Ukrainian].
19. Burky'nsky'j, B. V., Stepanov, V. N. (2017). Nacional'ni cinnosti i interesy' Ukrayiny' (metodologichni i pry'kladni aspekty' doslidzhennya). *Ekonomichni innovaciyi – Economic innovation, issue 63, 45–52* [in Ukrainian].
20. Ponomarevs'ky'j, S. B. (2012). Nacional'ni cinnosti ta formuvannya yix zasobamy' osvity' v umovax ukrayins'kogo zakordonnya. *Pedagogichny'j dy'skurs – Pedagogical discourse, issue 11, 250–254* [in Ukrainian].
21. Pasichny'k, V. (2013). Funkciyi nacional'noyi ideyi v zabezpechenni nacional'noyi bezpeky'. *Visny'k Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry'Prezy'dentovi Ukrayiny' – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 2, 37–44* [in Ukrainian].
22. Duz' – Kryatchenko, O. P. (2014). Ly'sy'cy'n E. M. Ukrayins'ka nacional'na ideya: yakoyu yij buty'? *Zbirny'k naukovy'x prac' Centru voyenno-strategichny'x doslidzhen' Nacional'nogo universy'tetu oborony' Ukrayiny' imeni Ivana Chernyaxivs'kogo – Compilation of scientific works of the Center of military-strategic research of the National Defense University named after Ivan Chernyakhivsky, 3, 45–49* [in Ukrainian].
23. Kucz', O. M. (2013). Usvidomlena nezalezhnist': yak/chy' realizovana etnopolity'chna svoboda? (Ukrayins'ki realiyi): monografiya. Kharkiv: XNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
24. Rozumny'j, M. (2006). Nacional'na ideya: vidkry'tist' novomu j svitu yak integracijny'j oriyenty'r ukrayins'kogo suspil'stva. *Ukrayina na shlyaxu do Yevropy' [Uporyad. V. I. Shklyar, A. V. Yury'chko]. Kiev: Etnos* [in Ukrainian].

Мануйлов Евгений Николаевич, доктор философии, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ДУХОВНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННЫХ ПРОЦЕССАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Проанализированы сущностные характеристики духовной безопасности украинского общества. Отмечено, что духовная безопасность является системообра-

зуючим фактором розвитку демократического государства в Украине. Раскрыто источники угроз и основные угрозы духовной безопасности отечественного социума. Предложены методы нивелирования угроз в духовной сфере Украины. Исследованы ценностные основания духовной безопасности украинского государства на современном этапе.

Ключевые слова: духовная безопасность, государственное строительство, угрозы духовной безопасности, ценности, национальная идея.

Manuylov Evgen Mykolayovych, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalinovsky Yuriy Yuriyovych, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

EXTENDED ABSTRACT OF THE ARTICLE ON THE TOPIC: SPIRITUAL SECURITY OF UKRAINIAN SOCIETY IN STATE- BUILDING PROCESSES OF THE PRESENT

Problem setting. *The national security system of the state is a single complex of military-technical, informational, economic, social-political, spiritual and other factors. In particular, the spiritual security of society is the basis for preserving the statehood and prosperity of the nation in the global competitive struggle. In such conditions, the role and significance of the spiritual security of society is of particular importance for state-building and nation-building processes in modern Ukraine.*

Recent research and publications analysis. *The issue of spiritual security has become the subject of scientific research in various paradigmatic measures. Thus, V. Baranivsky emphasizes that spiritual security is an important factor in the existence of a nation and a state, and neglect of it can lead to the collapse of the country. The scientist V. Klyus reveals the essence of threats in the spiritual sphere of society, classifying them into two groups: threats that endanger the spiritual world of man and threaten the stable functioning of all forms of social consciousness and mentality. A number of researchers, G. Sitnik, L. Belovetska, B. Bukrinsky, V. Stepanov, S. Ponomarevsky, and others, offer their own interpretation of the essence, functions and classification of national values as the basis of the spiritual security of our people at the present stage of the national state-building.*

Paper main body. *Spiritual security of the society is directed at the protection of national values and development priorities, the mentally-civilized basis of the existence of the Ukrainian people, and the preservation of its cultural identity in the global processes*

of the present. According to V. Krutov, today Ukraine needs a fundamental and effective theory of ensuring national security through the prism of spirituality as regards individual citizens, people, society, and the state as a whole. Solidifying with the thoughts of the previous author; we note that in our time, any state should be prepared to withstand negative external influences, in particular, information attacks aimed at the spiritual sphere of society's life. According to experts, the first group includes the danger of the destruction of the spiritual world of a person threatening the formation of her consciousness, ideological foundations, freedom of thought, beliefs, intellectual activity. The second group is a threat to the well-established functioning of all forms of social and mass consciousness and mentality.

Conclusions of the research. *The spiritual security of Ukrainian society is the key to preserving the national identity of our people, an important factor in building a modern democratic, European state. The spiritual security of Ukrainian society is based on national and universal values and aimed at protecting the national and cultural subjectivity of our people.*

Keywords: *spiritual security, state-building, threats to spiritual security, values, national idea.*

УДК 340:16

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749>

Юркевич Олена Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4023-4624>

КОМПЛЕКСНИЙ ХАРАКТЕР ЛОГІКИ В ЮРИДИЧНІЙ МЕТОДОЛОГІЇ

Показано, що раціоналізація сучасної юридичної методології відбувається, зокрема, з розвитком логічного знання, в якому через критику абстрактно-дедуктивної моделі формується новий підхід із прагматичної інтенціональної логіки. При цьому поєднуються традиційні силогістичні форми, правила й закони формальної логіки з герменевтичною логікою.

Ключові слова: логіка, юридична методологія, юридична логіка, логічна парадигма, логіка абстрактного мислення, логіка конкретного мислення, юридичний силогізм, герменевтична логіка.

Постановка проблеми. Оформлення європейського правового простору за участю нових членів, зокрема України, здійснюється з розвитком методології. Серед діючих методологічних інструментів традиційно особливе значення має логіка. За словами сучасного аргентинського дослідника Є. В. Булигіна, «в період з IV ст. до н. е. по XIX ст. н. е., тобто протягом більш ніж двох тисячоліть, саме логіка здійснювала вплив на правове мислення. В основі цього впливу знаходився Аристотель з його теорією дедуктивного міркування (силогізму) та теорією науки (аксіоматичною системою), які мали дуже глибокий вплив на мислення взагалі та на правове мислення зокрема» [3, с. 12].

Одним із найважливіших методологічних принципів є *узагальнення* як логічна операція, яка є необхідною при входженні України в європейський правовий простір. Звісно, узагальнення стає можливим за умови ототожнення суттєвих ознак правових систем, що вступають у взаємодію і прагнуть до спільної мети. Це має методологічне значення як для правознавства, так і для практики правозастосування.

Довгий час юридична наука вважалася раціоналістичною з класичної точки зору. Прийняття суддівських рішень сприймалося як застосування норми права до окремого випадку за одними й тими ж логічними правилами

висновку. Прийняття логічного стандарту означало, що є однакова форма рішення для будь-яких правових завдань. Однак у сучасній методології актуалізуються питання, пов'язані з неможливістю виконання загальнонаукових логічних вимог повноти й несуперечливості: «білі плями» свідчать про неможливість досягти ідеалу наукової повноти, а правові колізії – про суперечливість правових норм, яка потенційно наявна в правовій системі. Тому стосовно проблем сучасної юридичної методології проводяться логічні дослідження з наміром усвідомлення неklasичних способів міркування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженнях із юридичної методології логічна форма використовується як «рамка», з якою узгоджується юридична форма. З іншого боку, логічна форма й засоби її утворення мають також інструментальне значення та корегуються відносно правової необхідності. Від якості такої взаємодії залежить ступінь *розумності права*.

Традиційно до *логічного методу* відносять основні прийоми пізнання: аналіз і синтез; логічні методи отримання висновку – дедукція, індукція і аналогія, які в сучасних дослідженнях ще доповнюються методом абдукції [11]; методи абстрагування та інші. Логічний метод набув також значення моделюючої функції в царині юриспруденції, особливо для юридичної аргументації [9; 10].

У логічній літературі часто використовується термін «*юридична логіка*». Незважаючи на некоректність даного терміна з точки зору строгої відповідності назви та гіпотетичного змісту, у так званій юридичній логіки є відмінні характеристики від традиційної та класичної логік, на які потрібно звернути увагу. Дослідники з юридичної логіки відносять її до неформальної логіки [5; 6].

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення парадигмальних характеристик логіки, що залучається в юридичній методології, обґрунтування логічного інструментарію в перспективі виконання юридичних завдань.

Виклад основного матеріалу. Традиційно вважається, що мислення юристів націлене на максимально строгий, чіткий результат при прийнятті рішень, який можна вважати максимальним для соціально-гуманітарного пізнання. На законодавчому рівні та в правовій теорії юристи нормують правовий предмет, використовуючи найсильніші та найефективніші з точки зору досягнення істинності і тому найвпливовіші щодо практики переконання логічні форми та прийоми. До таких, наприклад, належать: *modus Barbara* простого категоричного силлогізму, відомий як *судовий модус*; *modus ponens* умовно-категоричного силлогізму, який є логічною формою, призначеною для формування кваліфікації при правопорушенні (його називають *юридичним силлогізмом*); *modus tollens* умовно-категоричного силлогізму, який постає логічною формою як формально-логічним стандартом правової норми тощо.

Так, логічна форма юридичної кваліфікації має структуру умовно-категоричного силлогізму, *modus ponens*. Р. Циппеліус, пояснюючи субсумцію, пише: «Коли кажуть, що конкретна ситуація кваліфікована, відповідно до абстрактного юридичного складу, встановленого законом, то мають на увазі юридичні міркування, які мають вигляд логічного висновку (*modus ponens*). При цьому «верхній» рядок, який в загальному описує ситуацію загалом – тобто норма права (див. вступ до глави IV і §14) в попередньому прикладі звучатиме так: “Якщо мають місце ознаки $t_1, t^2, t^3 \dots$, то діє правовий наслідок R”. “Нижній” рядок, тобто кваліфікація, виглядатиме так: “Передумови $t_1, t^2, t^3 \dots$ реалізуються фактами $St_1, St^2, St^3 \dots$ які мають місце в цій конкретній ситуації”. Наслідок для конкретної життєвої ситуації при цьому виглядатиме так: “Отже, для конкретної ситуації, представлені фактами St_1, St^2, St^3 , має місце правовий наслідок R”» [8, с. 156–157].

З іншого боку, юридична логіка відрізняється від традиційної та класичної логік тим, що вона обмежує логічні можливості пізнання та припускає відхилення від логічних правил, створюючи виняток у логіці правового предмета. Обмеження логічних можливостей здійснюється з точки зору завдань юридичної гносеології. Тобто не всі істини мають юридичне значення. А до винятків із логічних правил можна віднести припустимість аргументів до особи в адвокатській практиці, використання некоректних запитань (окрім навідних) при допиті тощо. До речі, така практика мислення узгоджується з сучасними уявленнями про роботу мозку та критикою з боку нейрофізіологів щодо абсолютного розгалуження і навіть протиставлення лівої і правої півкуль головного мозку та поділ усіх людей на «лівопівкульних» та «правопівкульних». Це знання може бути підтверджено і з боку науки логіки.

Обмеження й винятки з логічних правил обумовлені, зокрема, *сумнівом* щодо того, чи досягає бажаної мети кваліфікація конкретних фактів з точки зору логіки абстрактних предметів. Кваліфікація з юридичної точки зору означає встановлення ідентичності (повної або часткової) ознак. Виникає питання: чи можуть бути ідентичними ознаки абстрактного (або узагальненого на високому рівні) і конкретного предметів? Таку думку висловлює Р. Циппеліус: «Часто виникають сумніви щодо кваліфікації фактів (в наведеній вище ситуації: $St_1, St^2, St^3 \dots$) як ознак закону ($t_1, t^2, t^3 \dots$), адже сумнівною виглядає сама можливість кваліфікувати конкретні факти як абстрактні поняття. “Кваліфікувати” означає “встановити” принаймні часткову ідентичність. У цьому сенсі зрозуміло, що означає кваліфікація більш конкретного явища як підвид більш загального, наприклад, поняття ссавця (з ознаками $m_1, m^2, m^3, m_4, m_5 \dots$ які його характеризують) можна кваліфікувати як підвид поняття тварини (яку визначають лише ознаки m_1, m^2, m^3 , а решта ознак не мають значення). Очевидно, що більш спеціальне поняття «ссавець» має всі

ознаки більш загального поняття «тварина» (відтак до цієї межі існує ідентичність ознак загального і спеціального), і крім того кілька ознак, які, власне, і дозволяють поділити тварин на ссавців та інших (ці ознаки – у даному випадку m_4 і m_5 – є *differentia specifica*)» [8, с. 157].

З нашої точки зору, цей сумнів виявляє одну з фундаментальних відмінностей абстрактного й конкретного мислення. З позиції абстрактного мислення є поняття, що знаходяться у родо-видовому відношенні. Вони знаходяться у відношенні підпорядкування, тобто частково збігаються: їх обсяги поєднуються на множині видового поняття, а зміст – навпаки, має спільні родові ознаки. Саме ця відмінність між характеристиками обсягу й змісту у їх співвідношенні є підставою для сумніву в ідентичності абстрактної норми й конкретного випадку. Тобто видове поняття цілком підпорядковується за обсягом, але тільки частково – за змістом. Окрім того, з формально-логічної точки зору ці поняття в цілому мають різний зміст (ми позначаємо різний зміст як А і В). Аналогічним є відношення між родовим (загальним) та одиничним поняттями. У традиційній та класичній логіках, що досліджують формальну сторону думки та оперують поняттям математичної множини для її виміру, таке питання не виникає. Але воно постає у юридично-методологічній площині в той час, коли актуалізуються *онтологічні* характеристики предмета та його *зміст*. Коли Р. Циппеліус висловлює свій сумнів, він має на увазі співвідношення конкретного факту та абстрактної норми. Але конкретний факт – це рівень онтологічного виміру предмета дослідження. Тобто це питання про характер співвідношення формальної логіки та *онто-логіки*, логіки абстрактного та конкретного мислення. Такого роду питання є характерним для так званої юридичної логіки. Р. Циппеліус зазначає, що це питання «можна розкривати достатньо глибоко, аж до суперечки стосовно глобальних філософських понять» [8, с. 157]. Дійсно, відповідь доцільно шукати принаймні за межами традиційної формальної логіки.

Шукаючи вихід із цього методологічного затруднення, Р. Циппеліус аналізує іншу ситуацію, яка поглиблює цю невідповідність онтологічного та формально-логічного. Він пише: «Як же встановити таку (нехай часткову) ідентичність між поняттям і конкретною ситуацією чи тими фактами, які визначають цю ситуацію? Детальніше ілюструє суть цього питання такий приклад: як відомо, існує правило, яке забороняє використання автомобільного сигналу в населених пунктах. Читаючи цю заборону ми не чуємо ніякого сигналу – ні закон, ні законодавець, ні суддя (у разі розгляду справи) не «сигналять». Що ж ми повинні ідентифікувати з власне автомобільним сигналом і чому? Що відповідає тому змісту, який, з огляду на свій досвід, вкладає законодавець і користувачі його роботи в загальне поняття «автомобільний сигнал»? Асоціації, які виникають у уяві людини у зв'язку з цим мають свою

передісторію. Зрозуміло, що йдеться про семантичне (за допомогою мовних засобів) передане значення, яке нам відоме з досвіду. В наведеному прикладі використовується ідентичність слів закону, які є загально сформульованим позначенням для певного досвіду (сигнал автомобіля) і безпосередньо сприйнятим власним досвідом факту конкретної ситуації (сигнал певного конкретного автомобіля). При цьому не важливо – чи стосується описана ідентичність безпосередньо конкретних предметів чи явищ (“*universalia sunt in rebus*”), чи йдеться лише про прирівнювання одного сформованого в уяві образу з іншим (“*universalia sunt in ment*”).

Оціночні поняття можуть брати на себе роль посередника між загальними поняттями і певним конкретним явищем чи ситуацією: наприклад, між загальним поняттям «явища, яке осуджується почуттям міри (належного, пристойного) більшості співгромадян», і конкретним фактом, тобто самою цією дією, яка і осуджується описаним вище чином» (8, с. 157–158).

Якщо просте підпорядкування конкретного (факту) абстрактному (загальній нормі права) є сумнівним, пропонуються додаткові аналітичні процедури – *тлумачення та інтерпретація*. Абстрактні норми потребують встановлення (або уточнення) значення, тобто процедури тлумачення. Конкретні факти інтерпретуються, за умови контекстуального змісту їм надається юридичне значення. У даному разі тлумачення та інтерпретація виконують функції гуманітарних методів пізнання, необхідних поряд із традиційно логічними методами загальнонаукового значення, які якнайбільше використовуються в природознавчих науках. Більше того, проблема кваліфікації перетворюється спочатку на проблему тлумачення: «питання необхідно ставити не як проблему кваліфікації, а як проблему тлумачення» [8, с. 158]. Проблема тлумачення є більш широкою, виявляє семантичні питання, що постають за межами суто юридичних, але від яких залежить саме юридична кваліфікація.

Тлумачення та інтерпретація як логіко-семіотичні методи в гуманітарному пізнанні ґрунтуються на *герменевтичній логіці*. При цьому *modus ponens* умовно-категоричного силогізму залишається «зовнішньою логічною рамкою». Тобто традиційна логічна форма насичується логічною процедурою інтенціонального характеру. У цій силогістичній формі зміст більшого засновку уточнюється шляхом тлумачення. Таким чином, використовується семантична інтерпретація (тлумачення) як процедура встановлення загальноприйнятого значення даного мовного вислову.

Конкретизація норми права постає як уточнення обсягу норми по відношенню до конкретної ситуації. У цьому відношенні особливе значення має *типовість* конкретної ситуації. У герменевтичній логіці було розроблено поняття *типологічного об'єкта*, що знайшло відображення в особливому виді одиничних понять [13]. Й. Хладеніус називає такі поняття «прикладками»

(*exempla, Exempel, Muster, Proben, Beyspiele*). Типологічні об'єкти в логічній формі поняття можуть поставати репрезентаменами щодо великих класів предметів як взірцеві індивіди (випадки). Поняття про них можна назвати «екземплярними поняттями». Типологічний компонент у структурі логіки юридичної кваліфікації сприймається ясно, має визначений зміст стосовно конкретного факту, зміст якого ще тільки проясняється. Таким чином, при конкретизації загальної норми потрібно визначити уявного посередника як типологічного об'єкта, що займає місце між загальним обсягом нормативного положення та окремим фактом. Типовість буде обумовлена також типовістю обставин. Залежно від того, наскільки конкретний випадок відповідає загальному змістовному складу ознак, визначається його типовість або нетиповість. Типологічний об'єкт постає як міра цієї відповідності.

Додатковим інструментом на шляху до встановлення кваліфікації є можливе використання *аксіологічної модальності*. Тобто залучення оціночних понять, що надають додаткове значення щодо основного значення типового об'єкта. Підведення під цінність (наприклад, «добрі звичаї») має також форму дедуктивного умовиводу, в якому аксіологічні поняття відіграють роль типових абстрактних об'єктів. Використання типологізації при правозастосуванні обумовлене телеологічною перспективою герменевтичної процедури: «Надання проблемі правозастосування такого типізованого вигляду напрошується тому, що таким чином разом із вирішенням конкретної проблеми погляд завжди буде спрямований у майбутнє з огляду на потреби вирішення оцінки в подібних ситуаціях, що виникатимуть потім» [8, с. 162].

Процедура тлумачення поєднується з *юридичною аргументацією*. Юридична аргументація також має свої особливості, що відрізняють її як логічну форму гуманітарного предмету. Юридична аргументація здійснюється за допомогою порівняльних міркувань, у яких конкретний факт порівнюється з типовим об'єктом.

Дедуктивна модель юридичної аргументації як найстаріша в юриспруденції ґрунтується на правилах силогізму: рішення будь-якого правового казусу, яке за цими правилами розглядається як менший засновок або висновок, виводиться з чинної юридичної норми – більшого засновку.

Індуктивна модель юридичної аргументації виникла як реакція на недосконалість дедуктивної моделі і по суті ґрунтується на протилежних їй засобах і прийомах юридичного дискурсу. Її формулювання й остаточне утвердження тісно пов'язані зі становленням і розвитком соціологічної юриспруденції та її варіантів – від школи вільного «живого права» Є. Ерліха та Р. Паунда до американської і скандинавської шкіл правового реалізму.

Абстрактно-дедуктивна юриспруденція, за Є. Ерліхом, вступає в суперечність із всією сучасною наукою, у якій переважає індуктивний метод.

Звідси центр ваги розвитку права переноситься ним із формально встановлених державою норм у суспільство, у соціальні відносини, які породжують право.

Питання сили й вагомості юридичної аргументації були розроблені в теорії раціонального дискурсу Р. Алексі [1]. Умови раціонального практичного аргументування містять правила, притаманні системі класичної раціональності. Але види аргументації, їх критерії, використання теорії імовірності для прорахування сили аргументу та інші особливості цього підходу свідчать про розширення логічного інструментарію. Крім того, продовжуються дослідження з *деонтичної логіки*, у якій деонтична модальність постає як характер норми права.

Висновки. Таким чином, у юридичній методології використовується комплекс логічних методів, характерних як для теоретичної, так і емпіричної наук. Відмінні риси логічного комплексу юридичної методології з'являються тоді, коли юрист використовує в аналітичних процедурах як абстрактне, так і конкретне мислення, найчастіше не усвідомлюючи перехід від абстрактного до конкретного, від загального до часткового або одиничного і навпаки. Оскільки ототожнення конкретного мислення з побутовим у юридичній практиці викликає сумнів, що підтверджується прагненням до найбільш обґрунтованого рішення, потрібна подальша розробка парадигми фахового конкретного практичного мислення, що повинно ґрунтуватися на певних логічних критеріях. Крім того, актуальними залишаються питання як щодо прояснення відмінностей цих логічних парадигм, так і їх взаємозв'язку.

Відмінність можна сформулювати таким чином: парадигма абстрактного мислення ґрунтується на співвідношенні роду й виду, а парадигма конкретного мислення – на співвідношенні частини й цілого. Логіка гуманітарного пізнання, до якої великою мірою належить юридична логіка, використовує в тому числі особливу герменевтичну логіку, за якою здійснюються тлумачення та інтерпретація за моделлю герменевтичного кола з його діалектикою частини і цілого.

Перехід («портал») між цими парадигмами здійснюється за необхідності в юридичній практиці міркування. Про можливість такого переходу писав ще Аристотель. Наприклад, він стверджував, що вид можна трактувати як частину класу. Тобто зв'язок між парадигмами здійснюється шляхом ототожнення одного з базових парадигмальних елементів цих систем.

Виходячи з цього, можна пояснити відмінність логічних технологій розгляду двох засновків в *modus*'і *ponens* умовно-категоричного силлогізму. Практична ситуація вимагає логіко-юридичного аналізу, скерованого метою права. Стосовно більшого засновку, окрім традиційної стандартної побудови судження певного типу (імплікації з істинним значенням), виникає необхідність

у семантичній інтерпретації (тлумаченні), мета якої – встановлення предметного значення. Таким чином, з'ясовується загальне (предметне) значення юридичної норми. А в меншому засновку, окрім традиційної стандартної побудови судження певного типу (категоричного судження з підтвердженням антецеденту більшого засновку), виникає необхідність у прагматичній інтерпретації, мета якої – встановлення смислового значення (сенсу). Таким чином, з'ясовується смислове значення юридичної норми через аналіз обставин конкретного факту, тобто з використанням контекстуального аналізу, який використовується в герменевтиці.

Узагальнюючи вищезазначене, можна сказати, що комплексний характер логіки юристів постає в одночасному використанні двох логічних парадигм (типів мислення), на основі яких структуруються також два типи інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation: die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung: Antwort auf einige Kritiker. Frankfurt am Main: Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 1996. 435 s.
2. Аристотель. Об истолковании. *Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика*. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2008. С. 485–504. (Гиганты мысли). 960 с.
3. Бульгин Е. В. Логика и право. *Правоведение*. 2013. №4 (309). С. 12–17.
4. Ишмуратов А. Т. Логический анализ практических рассуждений. Киев : Наукова думка, 1987. 140 с.
5. Тягло О. В. Чи існує особлива юридична логіка? *Форум права*. 2017. № 1. С. 188–194. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_33.pdf.
6. Тягло О. В. До визначення юридичної логіки. *Форум права*. 2015. № 3. С. 219–222.
7. Хоменко І. В. Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис*. 2016. № 3. С. 34–46.
8. Ціппеліус Р. Юридична методологія : навч. посіб. Чернівці : «Рута». 2003. 184 с.
9. Щербина О. Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2014. Вип. 1. С. 50–53.
10. Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2013. 304 с.
11. Щербина О. Ю. Роль абдукції в юридичній аргументації. *Політологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ : ІНТАС. 2013. Вип. 71. С. 141–155.
12. Юркевич О. М. Юридична аргументація. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.;*

Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право. 2017. С. 64–67.

13. Юркевич О. М. Практична логіка юристів: мереологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*. Наук. журнал. № 1. Київ : Редакція журналу «Право України». 2012. С. 234–243.

REFERENCES

1. Alexy R. (1996) Theory of Legal Argumentation: The Theory of Rational Discourse as a Theory of Legal Justification: answer to some critics. Frankfurt am Main: Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft. [in German].
2. Aristotle. (2008) About interpretation. *Aristotle. Politics. Metaphysics. Analytics*. Moscow: Eksmo; St. Petersburg: Midgard. (Giants of thought). [in Russian].
3. Bulygin E. V. (2013) Logic and Law. *Jurisprudence*. № 4 (309). [in Russian].
4. Ishmuratov A. T. (1987) Logical analysis of practical reasoning. Kiev: Sciences Dumka. [in Ukrainian].
5. Tjaglo A. V. (2017) Is there a special legal logic? *The forum is right*. No. 1. [Electronic resource]. Access mode: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_33.pdf [in Ukrainian].
6. Tjaglo A. V. (2015) To the definition of legal logic. *The forum is right*. No. 3. [in Ukrainian].
7. Khomenko I. V (2016) Informal logic and argumentative reasoning. *Philosophical Thought: Ukrainian Scientific and Theoretical Journal*. No. 3. [in Ukrainian].
8. Tsippelius R. (2003) Legal methodology. Tutorial. Chernivtsi: «Ruta». [in German].
9. Shcherbyna O. Yu. (2014) Logical modeling and legal argumentation. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Politology*. Issue 1. [in Ukrainian].
10. Shcherbyna O. Yu. (2013) Logic and legal argumentation: monograph. Kyiv: Kyiv Polytechnic University. [in Ukrainian].
11. Shcherbyna O. Yu. (2013) The role of abduction in legal argument. *Political Science Journal: Sb. sciences works*. Kiev: INTAS. Issue 71 [in Ukrainian].
12. Yurkevych O. M. (2017) Legal argumentation. *The Great Ukrainian Law Encyclopedia: 20 volumes. V 2: Philosophy of Law* / Editorial: S. I. Maksimov (chairman), etc.; National acad. right Sciences of Ukraine; Institute of State and Law of the name of V. M. Koresky of the National Academy of Sciences of Ukraine; National lawyer Untitled for the name of Yaroslav Mudry. Kharkiv: Right. [in Ukrainian].
13. Yurkevych O. M. (2012) Practical logic of lawyers: the logical approach. *Philosophy of law and general theory of law. Science magazine*. № 1. Kyiv: Editorial office of the magazine «Law of Ukraine». [in Ukrainian].

Юркевич Елена Николаевна, доктор философских наук,
профессор, профессор кафедры философии
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

КОМПЛЕКСНЫЙ ХАРАКТЕР ЛОГИКИ В ЮРИДИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Показано, что рационализация современной юридической методологии осуществляется, в частности, с развитием логического знания, в котором посредством критики абстрактно-дедуктивной модели формируется новый подход прагматической интенциональной логики. При этом традиционные силлогистические формы, правила и законы формальной логики объединяются с герменевтической логикой.

Ключевые слова: логика; юридическая методология; юридическая логика; логическая парадигма; логика абстрактного мышления; логика конкретного мышления; юридический силлогизм; герменевтическая логика.

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

COMPLEX CHARACTER OF LOGIC IN LEGAL METHODOLOGY

Problem setting. *In the modern methodology, the issues related to the impossibility of fulfilling the general scientific logical requirements of completeness and consistency are actualized: “whitish spots” testify to the inability to achieve the ideal of scientific completeness, and legal conflicts – about the contradiction of legal norms, which is potentially present in the legal system. Therefore, in relation to the problems of modern legal methodology, logical investigations are conducted with the intention of realizing non-classical ways of reasoning.*

Recent research and publications analysis. *In studies on legal methodology, the logical form is used as a “frame”, for which the legal form is harmonized. Legal logic has distinct characteristics about traditional and classical logic, which need to be addressed. Researchers in legal logic refer to informal logic.*

Paper objective. *The purpose of the article is to cover the paradigmatic characteristics of logic involved in legal methodology, justification of the logical toolkit in the perspective of the execution of legal tasks.*

Paper main body. *At the legislative level and in the legal theory, lawyers rate a legal subject using the strongest and most effective in terms of achieving the truth and therefore the most influential practices of convincing logical forms and techniques. These, for*

example, include: *modus Barbara simple categorical syllogism, known as litigation mode; modus ponens of conditional categorical syllogism, which is a logical form intended to form qualifications in violation of law (it is called legal syllogism); modus tollens conditional-categorical syllogism, which appears as a logical form as a formally-logical standard of the legal norm, etc.* Thus, the logical form of legal qualification has a structure of conditional-categorical syllogism, *modus ponens*. On the other hand, legal logic differs from traditional and classical logic by the fact that it limits logical possibilities of cognition and implies deviation from logical rules, creating an exception in the logic of a legal subject. Limitation of logical possibilities is carried out from the point of view of the tasks of legal epistemology. That is, not all truths have legal significance. Restrictions and exceptions regarding logical rules are conditioned in particular by doubts as to whether the desired goal is achieved by qualifying concrete facts in terms of the logic of abstract subjects. Qualification from a legal point of view means establishing an identity (full or partial) of the attributes. The question arises: can there be identical signs of an abstract (or generalized on a high level) and specific subjects. The logical paradigm of abstract thinking is based on the ratio of gender and form, and the logical paradigm of specific thinking is based on the ratio of the part and the whole. In the practice of legal thinking, these logical paradigms are correlated in a special way. The proportion of the part and the whole are considered in the hermeneutical logic in the process of interpretation. Abstract norms require the establishment (or refinement) of the meaning, that is, the procedures of interpretation. Concrete facts are interpreted, provided contextual content they are given legal value.

Conclusions of the research. *The complex nature of the logic of lawyers appears in the simultaneous use of two logical paradigms (types of thinking), on the basis of which are also structured two types of interpretation.*

Keywords: *logic, legal methodology, legal logic, logical paradigm, logic of abstract thinking, logic of concrete thinking, legal syllogism, hermeneutic logic.*

Коваленко Інна Ігорівна, доцент, доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

Кальницький Едуард Анатолійович, доцент, доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ПРАВОВЕ ЖИТТЯ ЯК ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

У статті описана феноменологічна модель права, досліджені елементи її структури, запропоновані виміри феноменологічної моделі. Досліджені соціальний досвід та правові цінності як виміри-явища та як структурні складові феноменологічної моделі. Вихідним структурним елементом та загальною смисловою рамкою феноменологічної моделі визначений соціальний досвід. Розглянута змістовно-генетична єдність соціального досвіду з поняттям «досвід», «життєвий світ» та «діяльність». Обґрунтовано, що соціальний досвід – це завжди досвід діяльності, узятій з боку проявів суб'єкта. Визначений зв'язок між правовими цінностями та правовими нормами, а також показана відмінність між ними.

Ключові слова: соціальне пізнання; некласичне розуміння права; правові цінності.

Постановка проблеми. Одним із методологічних принципів феноменологічного осмислення права є принцип єдності онтологічного та гносеологічного підходів. У некласичній парадигмі соціального пізнання гносеологічний підхід дозволяє досліджувати сам процес пізнання, а також його засоби та умови. У феноменологічному дослідженні правового життя даний аспект реалізується через уявлення про правове життя як про вихідну даність, тобто у вигляді смислових вимірів. Онтологічний підхід традиційно націлює на те, аби проблема пошуку буттєвих засад права вирішувалась через вказівку і на щось інше у вигляді відношень або фактів (власність, відносини дарування та обміну тощо). Як правило, такого роду засади відрізняються високим ступенем абстрактності, яка передбачає подальшу адаптацію їх до реального

стану речей. Онтологічний аспект із позиції феноменології виявляється у розкритті вимірів-явищ, що формуються в процесі становлення взаємоузгоджених типізованих уявлень про структуру правового життя.

Вихідною феноменологічною процедурою, що дозволяє відкрити доступ до онтологічних засад та загальних структур мисленневих актів, є редукція. У єдності з інтенціональним аналізом вона показує, що конституювання права завжди дещо більше, ніж просто рефлексія над звичними уявленнями. Унаслідок застосування таких процедур сформованій смисловий конфігурат (правове життя), що є єдністю об'єктивних та суб'єктивних вимірів. Наступна феноменологічна процедура – це дескрипція, що дозволяє встановити відповідність між смисловими вимірами та вимірами-явищами. Описане з позиції єдності онтологічного та гносеологічного підходів, правове життя має характеризуватися даністю та очевидністю. Адекватність результатів дескрипції має підтверджуватися уявленнями суб'єкта права та способами організації його діяльності.

Досягнення таких вимог ускладнюється тим, що уявлення або інтенціональні переживання є своєрідними інтелектуальними продуктами, визнання яких залежить від здатності людей досягати порозуміння та узгоджених дій. Ураховуючи те, що узгодженість на практиці виникає на основі простих та наочних типізацій та описів-моделей, є підстави припустити, що результати дескрипції мають бути уточнені за допомогою процедури моделювання. На наш погляд, саме феноменологічна модель права дозволить конкретизувати та розширити пізнавальні можливості вимірів-явищ. Завдяки моделі-фокусу смислові виміри правового життя набудуть статусу характеристик змісту вихідних даностей правового життя та реальних форм його існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування системного аналізу в пізнанні соціальних процесів та явищ не завжди давало продуктивні результати, що, у підсумку, дало підстави вважати вичерпаним евристичний потенціал класичного системного аналізу в соціальному пізнанні. Головною причиною методологічної обмеженості теорії систем стала орієнтація класичного системного аналізу на вивчення систем у статичному стані, позаяк соціальне життя характеризується постійною динамікою.

Результатом спроб здолати недоліки класичної теорії систем стало введення в науковий обіг поняття аутопойезису, яке в контексті соціального пізнання можна визначити як сукупність соціальних процесів, що породжують систему та забезпечують їй подальше функціонування. У своїй праці «Біологія пізнання» У. Матурана переконливо показав, що живі системи (до яких належать і соціальні системи) являють собою когнітивні системи, а життя як процес є процесом пізнання [3]. Це означає, що умовою ефективного існування системи в мінливому навколишньому середовищі є наявність у неї «зна-

ння». Засновуючись на понятті аутопойезсу, Н. Луман та Е. Гідденс розробили свої варіанти моделей суспільства, які описували іманентно властиві суспільству процеси [4]. До такого ж напряму належить і теорія історичної системи правил К. Хюбнера [5].

Метод моделювання широко використовується в сучасному соціальному пізнанні [1; 2]. По суті, під впливом постемпіризму у філософії пізнання суспільства виникли нові підходи, у яких провідну роль при визначенні норм наукового дослідження приписано не емпіричному доказу та логіко-дедуктивним процедурам, а моделям теоретичного пояснення, що їх застосовує та чи інша дослідницька стратегія.

Формулювання цілей. Теоретико-методологічний потенціал феноменології дозволяє продовжити дослідження засад соціально-філософської рефлексії правового життя та його специфіки. Відповідно *метою статті* є опис феноменологічної моделі права та виділення її елементів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на критику Е. Гуссерлем та його послідовниками методів об'єктивістської науки, застосування методу моделювання не суперечить феноменологічній та соціально-філософській дослідницькій традиції. Саме моделювання дозволяє уявити образ досліджуваного явища через опис його суттєвих ознак. З одного боку, образ містить унікальні риси певної інтенціональної практики, а з іншого – демонструє риси нормативності та соціальної обумовленості. Універсальність процедури моделювання можна пояснити тим, що будь-яка модель – це рід дискурсу, у якому конкретизований той чи інший метод. Відповідно, модель стає аналогом інтенціональної структури предмета, а її елементи виявляються у процесі пізнання.

Сучасні соціальні теорії дедалі частіше використовують моделі поведінки або моделі соціальних процесів, у яких відбиті загальні принципи соціального життя. Слід також зважати на те, що всі моделі мають похідний характер і є результатом узагальнення ідеальних об'єктів. Функцію ідеальних об'єктів у феноменологічному дослідженні виконують виміри-явища, зміст яких визначається смисловими змінами як результатами конституювання правосвідомості.

Модель у науці традиційно розуміється як аналог, «заступник» оригінала (у нашому випадку – фрагмента дійсності), що в певних умовах відтворює властивості оригіналу. Методологічною засадою розробки та дослідження моделей вважається системний аналіз.

Акцент на єдності онтологічного та гносеологічного в соціальному моделюванні дозволяє вважати, що соціальний порядок задається моделлю когнітивного порядку. Можна припустити, що знання розподілені у суспільстві, тому люди, хоча й не завжди відчують тиск норм, проте завжди знають про

них та, за можливістю, їх враховують. З цього випливає, що нормативний порядок стає розподілом знання та залишається таким, допоки члени соціальної системи готові слідувати прийнятим нормам.

Слід наголосити, що наявні варіанти соціального моделювання поєднує усвідомлення того, що створення соціальних моделей передбачає не тільки визначення їхньої структури, а й феноменологічний опис діяльності свідомості, що пізнає. Іншими словами, метою моделювання стає визначення способу, завдяки якому емпіричні факти можуть бути дані у сприйнятті, а також ті властивості об'єкта, які сприйняттю недоступні.

Зазначене вище дозволяє припустити наявність у соціальних моделях «символічного моменту» як принципу їх створення. Відповідно, модель виявляється як інструмент гри, яка, у свою чергу, є модусом людського буття. Залежно від інтересів дослідника соціальна модель дозволяє зафіксувати образ соціального явища або процесу, так само як і розглядати світ соціоморфно – представляти соціум як модель, за допомогою якої можна зрозуміти світ. Символізм соціальних моделей виявляється також і в тому, що вони містять, як зазначав Г. Щедровицький, «можливість двох дослідницьких позицій при розробці засобів, що обслуговують моделювання: а) дослідник “бачить” об'єкти своєї діяльності, зміни та перетворення їхнього матеріалу або відношень до інших об'єктів; б) дослідник “бачить” саму діяльність, функції об'єктів в діяльності та зміну їх...» [6, с. 632].

У обох випадках модельні уявлення виникають як концептуальні структури завдяки візуальному мисленню вченого. Слід зважати на те, що можливості візуального мислення не зводяться до розумового або «ручного» оперування зображеннями чи макетами. Мислення обов'язково має ознаки ейдетичності. О. Лосев, вивчаючи етимологію поняття «ейдос», дійшов висновку, що раніше за будь-яке інше вживання воно належало до сфери бачення, умогляду, убачання та означало вид речі: «Які б значення це слово не мало, треба скрізь розгледіти це умоглядне, можливо, таке, що бачиться, коріння... Ба більше. Це – остання видимість..., прозора інтуїтивність та безпосередня схопленість усього розумового» [7, с. 230–231]. Отже, ейдетичне в мисленні виявляється у здатності до інтуїтивного схоплення «чистої сутності» об'єкта вивчення та в умінні представити її в конкретному вияві. Схоплення сутностей або умогляд у моделюванні можна вважати також результатом інтенціонального аналізу, при якому виділяються зв'язки між сутностями, намічаються умови їх зміни.

Можливість використання моделювання у феноменологічних дослідженнях визначається прагненням звернутися не тільки до опису, а й до наочного уявлення досліджуваного предмета. У моделюванні іманентно наявний єдиний зв'язок між інтенціональним аналізом, редукцією, дескрипцією та інтерпретацією. Так, моделювання формує спрямоване бачення явища і створює ін-

тенціональне уявлення про його форму та структуру. У процедурі дескрипції відбувається осмислення об'єктивованих та суб'єктивованих, екзистенціальних та онтологічних вимірів моделі. Причини та правильність встановлення тих чи інших вимірів не з'ясовуються, а приймаються як даність. При цьому необхідно зважати на специфіку феноменологічних даностей, яка полягає у тому, що світ речей та світ людей осмислюються в інтерсуб'єктивно визначеному горизонті бачення, похідним від здатності людей до узгодження й типізації різних уявлень.

Опис предмета через систему типізованих смислових відповідностей є однією з найменш розроблених частин феноменологічної методології. Розкриваючи можливість таких типізацій, Е. Гуссерль зазначав: «Дійсний суцільний предмет утворює всередині такого розмаїття деяку особливу систему співвіднесених очевидностей, які синтетично зв'язані одна з одною настільки, що включаються в одну, хоча, можливо, й нескінченну, тотальну очевидність. Не отримати таку очевидність у дійсності, ... – така мета була би позбавлена смислу, оскільки, як вже говорилося, абсолютна очевидність є для них деяка ідея, – але з'ясувати, якою є сутнісна структура, яка у відношенні всіх внутрішніх структур сутнісна структура тих нескінченних змін, в яких систематично розгортається її ідеальний нескінченний синтез, – складає зовсім визначене, широкі завдання...» [8].

Дескрипція у даному контексті не тільки відповідає за фіксацію смислових відповідностей предмета, а й за створення класифікацій та типологій, які зв'язують дану феноменологічну процедуру з моделюванням. У своїй сукупності вони дозволяють ідентифікувати досліджуваний предмет, не вдаючись до побудови формально-логічних дефініцій. Оскільки різні виміри у феноменологічній моделі фіксуються як даність, вони часто перебувають у прихованому, неочевидному стані та потребують витлумачення. Тому інтерпретація виявляється як завершальна процедура витягнення смислу явища та встановлення відмінностей його вимірів. Таким чином, за безперервної підтримки інших феноменологічних процедур у моделюванні відбувається типізація явища, що пізнається, а далі – з'ясування його смислу через процедуру інтерпретації.

Припущення про те, що суб'єкт права є джерелом конституювання та структурування права, дозволяє описати феномен правового життя за допомогою смислових вимірів та вимірів-явищ. Конфігуруючи зазначені виміри, важливо враховувати специфічні вимоги, що висувуються до феноменологічних моделей у соціальному пізнанні. Зокрема, як зауважував А. Шюц, модель має бути сконструйована таким чином, аби «людська дія, здійснена у реальному світі індивідуальної дієвою особою та позначена типовою конструкцією, була б зрозуміла як самій дійовій особі, так і іншій людині у термінах буден-

ної свідомості повсякденного життя» [9, с. 495]. Автор наполягає на тому, що обґрунтованість висновків залежить від того, наскільки ідеалізовані об'єкти другого порядку відтворюють процес конструювання значень, тобто розкривають зв'язок наукових понять із первісно даним у досвіді.

Узагальнюючи вимоги А. Щюца до побудови феноменологічних моделей у соціальному пізнанні, Н. Смирнова зазначає: «Аби задовольнити феноменологічний критерій обґрунтованості, модельні конструкції соціальних наук мають задовольняти такі вимоги:

– відповідати законам формальної логіки (постулат логічної послідовності); хоча буденне мислення далеко не завжди відповідає її канонам, для наукових конструкцій вимога логічної несуперечливості є обов'язковою;

– будувати моделі індивідуальної свідомості, приписуючи їм такий “типологічний” зміст, який дозволяв би віднести людські дії, що спостерігаються, до їх суб'єктивних значень, тобто до того, що думають про свої дії самі особи (постулат суб'єктивної інтерпретації)» [10, с. 127–137].

Беручи до уваги зазначені вимоги, можна зробити декілька припущень. По-перше, феноменологічна модель дозволяє розкрити процес виникнення різних систем знання, у тому числі й об'єктивістських наук, пояснити відношення останніх до життєвого світу. По-друге, феноменологічна модель представляє буття людини як дещо цілісне, оскільки саме в такій цілісності воно виявляється як самоочевидне та самодостовірне. По-третє, феноменологічна модель дозволить пізнавати та пояснювати соціальний світ як універсум інтерсуб'єктивних значень та правил їх інтерпретації. По-четверте, феноменологічна модель створить передумови для розуміння того, що будь-які теоретичні конструкти соціального мають зберігати спадковість із первинними повсякденними раціоналізаціями.

Правознавець М. Алексєєв вважається першим, кому вдалося створити феноменологічну модель права. Необхідність моделювання при дослідженні права він обґрунтовує, виходячи з переконання у ненадійності традиційних засобів визначення сутності права: «Якщо наше знання не є замкнутим колом, порушене питання або приводить нас до необхідності визнати, що проблема кінцевого визначення є не розв'язуваною, оскільки веде у нескінченність, або ж ми наражаємось на деяку послідовну даність, яку вже треба прийняти як нездоланну, яку треба просто затвердити або описати» [11, с. 51]. Натомість М. Алексєєв пропонує описати правову структуру в її основних даностях – у вимірах об'єктивованого та суб'єктивованого порядку. Так, на думку вченого, правова структура містить такі елементи: суб'єкт права як діяч та носій актів, що є правовою цінністю; правові цінності або ідеальні об'єкти, що їх охороняє право (до їх числа належать особистість як правова цінність, ідеї справедливості, порядку тощо); визначення правового відношення між

цінностями та їх носіями, що виявляються переважно в поняттях правомочності та правового обов'язку. Моделюючи простір права, правова структура відкриває безумовні зв'язки, які можна виразити у самоочевидних судженнях.

Попри безперечну евристичність, учення М. Алексєєва про правову структуру не позбавлене деяких недоліків. Так, слід обов'язково враховувати, що автор, будучи рішучим противником позитивізму, формує своє вчення під впливом структуралізму, популярного на початку ХХ століття. За твердженням М. Алексєєва, правова структура передзана суб'єкту, який змушений пасивно пізнавати феномен права за її зрізами [11, с. 73–74]. При цьому динаміка, процесуальність феномена права виключені як такі, що не відповідають вимогам феноменологічної редукції. У вченні М. Алексєєва правова структура є результатом раціональної проекції цілісності права, отриманої за допомогою гносеологічного контакту з феноменом права як об'єктом дослідження. При цьому онтологічний аспект вивчення права залишається поза рамками вчення про правову структуру.

На нашу думку, слід уточнювати висновки даного вчення з позиції актуального права, запропонувавши такі виміри феноменологічної моделі правового життя: соціальний досвід, що задає контекст реалізації всіх інших елементів правової структури; правові цінності, що визначають мету та зміст правових практик; суб'єкти права, які характеризуються з боку їхніх можливостей діяти та бути визнаними у просторі права; судження суб'єктів права, що актуалізують їхні здатності та надають значення правовим фактам.

Слід також підкреслити, що вибір саме таких вимірів феноменологічної моделі права не є претензією на єдино правильне праворозуміння. Будь-яка модель відкриває право як світ значень, що їх тематизує суб'єкт, який діє, розуміє й висловлюється. Завдяки феноменологічній моделі право набуває своєї єдності й виявляється у вигляді образу, усі елементи якого сприяють вираженню значущості права у житті суспільства. Будучи зв'язаною з дескрипцією, ця модель фокусує смислові виміри та виміри-явища правового життя. Феноменологічна модель, схоплюючи суттєве у множині ознак, слугує засобом інтерпретації. А потім, надаючи правовому життю певного значення або статусу феномена, вона включає її у повсякденні схеми розуміння.

Зазначене вище дозволяє показати, що феноменологічна модель покликана допомогти дослідженню правового життя в його цілісності, підсилити ефекти дескрипції та інтерпретації конкретних виявів правового життя. Наступним завданням стає дослідження соціального досвіду та правових цінностей за допомогою єдності згаданих процедур. Вони, з одного боку, являють собою виміри-явища або даності правового життя, а з іншого – структурні складові феноменологічної моделі.

Вихідним структурним елементом та загальною смисловою рамкою феноменологічної моделі є соціальний досвід як форма практично-духовного освоєння правового життя. Для даного етапу дослідження потрібно уточнити визначення соціального досвіду як виміру-явища, розглянувши змістовно-генетичну єдність понять соціального досвіду, власне досвіду та життєвого світу з поняттям діяльності.

У своїх ранніх працях Е. Гуссерль ставив поняття досвіду в один ряд із поняттям споглядання, визначаючи сферу досвіду як царину різноманітних покладань предмета в інтенціональних переживаннях. Він стверджував, що в досвіді можна перейти, з одного боку, до сутності цього предмета, а з іншого – до суті самих переживань. Складові досвіду переживаються як прості значення, як їхнє інтуїтивне здійснення, як очевидності, як злиття їх у сутності. Оскільки таке розуміння досвіду пов'язане тільки з індивідуальними переживаннями того, що досягається розумом, то Гуссерль мав шукати аргументи проти звинувачень у крайньому суб'єктивізмі і навіть соліпсизмі. Саме тому у творах пізнього Гуссерля вихідний досвід розгортається у двох вимірах: «досвід мене самого» та «досвід чужого».

Звертаючись до змісту гуссерлівського поняття «досвід чужого», О. Шпарага зазначає: «Інша людина від початку зустрічається мені як “світовий об'єкт”, що відрізняється від таких об'єктів, як речі, своєю “психофізичністю”, як “той, хто володарює у своєму тілі”... З іншого боку, Інший має активне відношення до світу, відмінне від пасивного існування речей: він пізнає цей світ та мене самого разом з ним. Про таку активність Іншого свідчить присутність в моїй свідомості не-моїх думок та вбачань, міркувань, що виявляються в процесі та в результаті проведення феноменологічної редукції. Інший, каже Гуссерль, виступає новим буттєвим смислом, що виходить за межі мого монадичного Ego в його самісній своєрідності та відображається у моїй монаді» [12].

Присутність смислу «Інший» в горизонті смислів для мене самого є передумовою тематизації та розуміння такого смислу; вона здійснюється як вчування. Введення образу «чужого» перетворює безпосередній досвід монадичного Ego на взаємний афективний досвід, завдяки якому ми можемо брати до уваги переживання Іншого. Хоча у підсумку трансцендентальна суб'єктивність розширилася до інтерсуб'єктивності та трансцендентної соціальності, «досвід чужого» залишається як і раніше асоціальним та статичним, таким, що не гарантує зв'язаності суб'єкта з соціальним світом. Акт вчування знову повертає Гуссерля на позиції соліпсизму, оскільки в інтерсуб'єктивному пересіченні Я та Іншого активна роль належить Я, за Іншим закріплюється функція пасивної присутності у світі.

Наступним кроком в уточненні поняття досвіду стала розробка Гуссерлем учення про життєвий світ. Слід, однак, зважати на те, що якщо у працях початку ХХ століття філософ розглядає життєвий світ виключно в гносеологічному аспекті, як досвід сприйняття «єдино дійсного світу», як «горизонт інтенціонального життя свідомості», то у 30-ті роки поняття життєвого світу отримує додатковий соціальний вимір. Увесь цей період Гуссерль цікавиться соціокультурними складниками життєвого світу – мистецтвом, технікою, наукою тощо. У підсумку смислова ідентичність між досвідом безпосереднього сприйняття та життєвим світом руйнується. Досвід стає формою освоєння світу, «у якому тільки “зараз” люди, які живуть, можуть бути реальними, дійсними агентами та контрагентами, які впливають на світ» [13, с. 136]. Отже, життєвий світ Гуссерля стає прийнятним «ґрунтом» і для всіх видів діяльності. Останні розглядалися ним як горизонти, що утворюють його окремі іпостасі.

Подальший розвиток учення про життєвий світ через включення до нього діяльнісного начала продовжили послідовники Гуссерля (А. Щюц, П. Бергер, Т. Лукман). Так, А. Щюц, на відміну від свого вчителя, в акті епохе пропонував не утримуватись від віри в реальність світу, а навпаки, утримуватись від сумніву в його існуванні. Конституюючим моментом життєвого світу, на думку вченого, є діяльність. П. Бергер та Т. Лукман, звернувшись до вчення К. Маркса про базис та надбудову, зазначали, що «базис (“субструктуру”) та надбудову (“суперструктуру”) можна краще зрозуміти, якщо відповідно розглядати їх як людську діяльність та світ, створений такою діяльністю» [14, с. 17]. Саме в діяльності потік інтенціональностей переживається людиною у термінах типового та змушує її приймати як самі собою зрозумілі принципи припущення про взаємодоповнювальність перспектив та «конгруентність релевантностей».

Підкреслюючи значення діяльнісного аспекту в трактуванні поняття життєвого світу, М. Філіпсон зазначає, що сучасна феноменологія зосереджує свою «увагу не стільки на унікальності індивідуального досвіду, який ніколи не може бути схопленим у своїй повноті, скільки на внутрішній логіці соціального досвіду у цілому. Якщо скористатись недосконалою аналогією, то можна сказати, що її цікавлять не стільки слова кожного індивіда, скільки та соціальна мова, яка надає смислу його взаємодіям» [15, с. 281].

Слід зазначити, що попри спроби сучасних дослідників вивести поняття соціального досвіду за межі соліпсизму сьогодні відсутня достатня визначеність в інтерпретаціях даного поняття. Дане поняття не є новим, воно широко використовувалось у вітчизняній філософії останньої третини минулого століття. У ті часи проводилися дослідження, присвячені феноменологічній інтерпретації соціального досвіду в контексті діяльнісного підходу. Саме

в такому аспекті слід, на нашу думку, трактувати позицію М. Кагана, який вважав, що людське ставлення до світу потребує не тільки звернення свідомості назовні, тобто цілепокладання, а й звернення свідомості всередину; у її здатності самосвідомості, самооцінки та самоконтролю [16, с. 93]. Міра реалізації суб'єкта в діяльності, способи діяльнісних втілень суб'єкта визначаються ним через поняття освоєння. Зокрема, М. Каган стверджував, що діяльність є не тільки активний процес творіння, перетворення, суть її полягає у тому, «що суб'єкт опановує об'єкт чи то практично, чи то теоретично, або практично-духовно» [17, с. 44–45]. До того ж процес такого оволодіння (освоєння) не збігається з «приспособленням до середовища», але характеризує мету людської діяльності та її ціннісну спрямованість. Г. Батищев з метою інтерпретації поняття «освоєння» використовував метафору «поле доступності»: «уявляється наступна картина: є поле доступності (“оброблена земля”), яке має чітко окреслені границі. По цей бік границі – добре освоєна територія, що покрита результатами вирішення проблем, а по той бік границі – ще не освоєна природа. Усі проблеми на межі з нею» [18, с. 41].

Іншими словами, діяльність – це весь простір «поля», яке тільки ззовні здається однорідним. Освоєння – це та його частина, де відбувається осмислення «поля доступності» та втілення людських сутнісних сил у предметах. Оформлений таким чином простір освоєного й слід вважати соціальним досвідом. Зміст життєвого світу та соціального досвіду утворюють самоочевидності, які є «грунтом» будь-якого ситуаційно обумовленого тлумачення.

Беручи до уваги можливість різних трактувань поняття соціального досвіду, можна припустити, що соціальний досвід – це завжди досвід діяльності, взятої з боку виявів суб'єкта. Він закріплює потенціал практично діючого та мислячого суб'єкта, надає і процесу, і результату діяльності ціннісного характеру. Будучи формою освоєння дійсності, досвід акумулює в собі не тільки емоційні та інтелектуальні переживання з приводу діяльності, а й містить її схему. З одного боку, соціальний досвід слугує засадою феноменологічного осягнення предметів, яке представляє їх в ідеально-значимій формі – у вигляді цінностей. А з іншого – виявляється безпосередньо пов'язаним із перетворенням соціальної дійсності та з потребою суб'єктів у їх спільному визнанні.

З іншого боку, соціальний досвід в одній зі своїх граней виявляється як горизонт інтенціональної діяльності індивідуальної та суспільної свідомості. Його зміст визначається множиною смислових відтінків, у яких він може бути описаний: як результат синтезу протиріч «досвіду мене самого» та «досвіду чужого»; як цільова форма освоєння дійсності або практичної та духовної діяльності; як те, що протистоїть об'єктивованим формам або «культурному зору», що піддає справжню реальність заміщенню ідеалізованими об'єктами;

як результат повторювальної діяльності та акумулятор діяльнісних здатностей суб'єкта права; як форма збереження схем діяльності та міра освоєного/неосвоєного в дійсності.

Отримані проміжні висновки дозволяють уточнити проблемне поле дослідження соціального досвіду та піддати дескрипції його конкретні вияви у правовому житті. Як приклад наведемо евристичні можливості поняття «соціальний досвід», звернувшись до досвіду здолання тоталітаризму в німецькому правовому житті. Відомо, що після завершення етапу правового свавілля фашистського націонал-соціалізму у правовій системі Німеччини, здавалося б, зовсім несподівано почався розвиток доктрини справедливого права. Несподіваність появи такої доктрини полягала у тому, що для німецького права, що найповніше запозичувало ідеї римського права про верховенство закону, були не властивими твердження про справедливість поза буквою закону.

Поширення доктрини справедливого права у повоєнній Німеччині не обмежувалось абстрактними конструкціями теоретиків природного права. Нова судова практика активно ігнорувала правові норми, що залишилися разом із чиновниками та правовими закладами з часів націонал-соціалістичного режиму. На практиці судові інстанції часто виносили рішення стосовно кожного окремого випадку, обставини або, як заявляли самі судді, «керуючись сутністю права», тобто сукупністю базових правових цінностей, які вважалися вищими за будь-яке позитивне право. В історію увійшла юридична формула Густава Радбруха, зміст якої полягає у тому, що дійсність легальних норм залежить від того, наскільки правозастосовним органам вдасться у своїх рішеннях та постановках урівноважити суворе дотримання «писаного права» з апріорними принципами елементарної справедливості. Така формула неодноразово використовувалася судом Німеччини, коли йшлося про ретроспективне визнання недійсності адміністративних рішень, прийнятих відповідно до законодавства нацистської Німеччини.

Причини описаної вище метаморфози в розумінні права не слід шукати ні у «формулі Радбруха» самій по собі, ні в особливостях німецької правової системи. На нашу думку, відновлення позитивних правових цінностей у повоєнній Німеччині стало можливим завдяки соціальному досвіду, що історично склався та визначив специфіку правового життя. Зокрема, соціальний досвід містить характерне для нього правило апелювати до раціональності та її носіїв у кризових ситуаціях. Так, соціальні катаклізми в Західній Європі середини ХІХ століття обминули Німеччину багато в чому завдяки тому, що німецькі філософи змогли відтворити «революцію у розумах людей» (К. Маркс).

На початку ХХ століття світова правова думка збагатилася «юриспруденцією інтересів» (Р. фон Ієринг, Ф. Хек), «неокантіанством» (Р. Штаммлер,

Н. Гартман), неогегельянством (І. Колер, Е. Фехнер), «антропологією» (Х. Коінг, Ж. Брюкман), «герменевтикою» (А. Кауфманн, І. Ессер). Відома філософська та публіцистична діяльність К. Ясперса, Е. Фромма та інших мислителів, які прагнули «прищепити досвід кризової свідомості». На їхню думку, для нації переможених історія зробила «виклик» та змушує замислитись над тим, як не допустити того, що трапилось, як зробити неможливим відродження режиму, провину за існування якого мають взяти на себе німці. Єдино можливою відповіддю на такий виклик у галузі права стало відродження справедливого права.

Сьогодні слід зважати на те, що саме німецьким філософам належить лідерство в розробці нових онтологічних засад суспільства, у здоланні кризи методології права. Крім того, можливість контролю за ціннісними засадами правової системи закріплена у ст. 20 Основного закону, згідно з якою виконавча влада та правосуддя мають здійснюватись «за законом та правом».

Маючи належність до романо-германської правової системи, німецька правова система на основі наукових досягнень «прагне показати юристам цілі їхньої діяльності, словник та методи, орієнтувати їх у пошуках справедливості» [19, с. 36–37]. Ця правова система містить розрізнення публічного та приватного права, які, у свою чергу, розподіляються на головні галузі: конституційне право, адміністративне право, кримінальне право тощо. Як зазначав Р. Давид, тому, хто знає одну з правових систем, забезпечується розуміння інших правових систем [19, с. 62]. Німецькій правовій системі властива специфічна процедура кодифікації, яка припускає, що законодавець може створити право або переглянути його в цілому. Крім того, їй властиве обов'язкове право та поняття «обов'язку», яке невідомо іншим правовим системам.

Специфічною рисою німецького права є університетське право, що поєднує в собі римське право з релігією, мораллю та філософією. Рене Давид зазначав системоутворюючу роль принципу «переконання», що став ідейною основою різних уявлень про справедливість та роль верховного законодавця і парламенту [19, с. 37]. Такі уявлення внаслідок багатократного прикладання до існуючих соціальних умов сформували специфічний для даної країни досвід. Слід зазначити, що цей досвід не обмежується тільки сферою права, політики або економіки; він охоплює всі сфери життя суспільства, все розмаїття суспільних взаємодій і в такому сенсі є соціальним.

Загалом у Німеччині, яка найповніше запозичила ідеї римського права, сформувалося таке колективне уявлення про справедливість, яке на практиці зробило роль верховного законодавця в юридичному плані суворо обмеженою сферами управління та публічного права. Для порівняння, у Російській імперії монарх концентрував у собі єдність держави і права, символізував ідею святості та справедливості. Показовим у зв'язку з цим є приклад, наведений

Ф. фон Халемом. Коли в часи архієпископа Геннадія Новгородського монах-домініканець Веніамін познайомив Росію з окцидентальним (заснованим на римському праві) поняттям істини, то Йосиф Волоцький використав його, пристосувавши до російського вчення про владу Великого князя. Згодом таке вчення було сприйняте як керівництво до дії Іваном Грозним для остаточного закріплення повноти влади самодержця [20, с. 50].

Отже, приклади здолання правової кризи при переході Німеччини від фашистської диктатури до демократичного суспільства демонструють певну траєкторію розвитку правового життя в конкретних формальних обставинах. У Німеччині соціальний досвід містить ідеї природного права та схеми діяльності, засновані на принципах римського права.

Розглянутий приклад дозволяє вважати соціальний досвід, що раніше розглядався як форма освоєння дійсності, сукупністю колективних дій із визнання правових цінностей, втілених у соціальних фактах та схемах діяльності. Будучи результатом їх стійкого відтворення, соціальний досвід акумулює історично розвинені здатності суб'єктів права, що дозволяє оцінити міру освоєного та неосвоєного у правовому житті.

Додатковим аргументом на користь такої думки є дослідження історії римського права, здійснене Дж. Віко ще на початку XVIII століття. У праці «Засади нової науки» філософ указує на помилку істориків, які вважають, що в основі розвитку римського права – від суворого дотримання Законів XII Таблиць до повного нехтування ними на користь Природної Справедливості – лежать людські прихистації. «Вони, аби навести хоч би якийсь міркування, тяжко ображають римську прямоту, говорячи, що суворість, урочистість, педантичність, мовні тонкощі й, нарешті, таємниця цих Законів були Обманом з боку Шляхетних, бо, маючи ці Закони у своїх руках, вони мали значну частину могутності у містах. Однак така поведінка була далекою від будь-якого обману; скоріше то були норози, що випливали з природи людей, яка за допомогою таких норозів породжувала такі держави які, зі свого боку, диктували саме таку, а не іншу поведінку» [21, с. 637].

Іншими словами, на думку Дж. Віко, правильніше юридичні закони вважати безпосередньо включеними в стихію правових процесів, джерелом динамізму яких є соціальний досвід. Будь-які закони мають витлумачуватися відповідно до стійких типів суспільних дій, загальноприйнятних уявлень про правду та справедливість. Так, за часів Дж. Віко соціальний досвід вирізняють «прагнення до зручності, ніжність щодо дітей, любов до жінок та жага життя». Саме тому законодавча база європейських держав у XVIII столітті розвивається переважно у приватному (особистому) праві, зростає кількість юристів, які спеціалізуються саме в цій галузі. Висновки Дж. Віко з дослідження історії римського права не тільки дозволяють уточнити зміст поняття соціаль-

ного досвіду, а й перейти до дослідження змістовно-генетичного зв'язку між правовими цінностями та правовими нормами. Зазначимо, що правові цінності є формою конкретизації соціального досвіду. Вони характеризують правове життя і як вимір-явище, і як один з об'єктивованих вимірів її феноменологічної моделі.

Аналіз наукової літератури з теорії права показує, що уявлення про правові цінності у феноменології суттєво відрізняються від того, що прийнято в рамках класичного праворозуміння. Зокрема, досліджуючи значення поняття «правові цінності» Вл. Нерсисянц стверджує: «Предметна галузь та основна тематика юридичної аксіології – це проблеми розуміння та трактування права як цінності (як мети, належності, імперативної вимоги тощо) і відповідні ціннісні судження (й оцінки) про правове значення... фактично даного закону (позитивного права) й держави» [22, с. 53].

Схожу точку зору висловив і Р. Ромашов, який визначає правові цінності як те, що являє собою «стверджувальні через офіційне визнання та проголошення (у ряді випадків – формально-юридичного закріплення) ідеальні цільові настанови, на досягнення яких спрямоване правове регулювання» [23, с. 5]. З такого розуміння випливає, що запропоновані трактування поняття «правові цінності» за своїм змістом тяжіють до поняття «норма».

З феноменологічної точки зору правові цінності – це смислоутворювальні засади або принципи права, що визначають практичну значущість домагань правового суб'єкта та забезпечують його включеність у соціокультурні процеси конкретного суспільства. Вони виявляють безпосередній зв'язок із загальнолюдськими цінностями, розглянутими як ідеальний масштаб або смислові передумови соціального спілкування. Можливість збереження спілкування фіксується імперативно-атрибутивним станом свідомості та об'єктивується у правових поняттях та цінностях. Свідомість, занурена у такий простір, є амбівалентною: вона екологічна, оскільки спрямована на фіксацію власних станів, але вона є й інтерсуб'єктивною, оскільки передбачає наявність осмислених домагань інших людей.

Правові цінності слід віднести до роду загальнолюдських цінностей, оскільки вони виражають граничні уявлення суб'єкта про справедливість громадського порядку, а також оцінку умов його гарантованості. Задля уникнення термінологічної плутанини доцільно розрізнати цінності, що досягаються за допомогою права (до них можна віднести цінності порядку, благополуччя, особистої захищеності тощо), та власне правові цінності. Основна відмінність полягає в тому, що правові цінності можуть бути суто позитивними. При цьому можна виділити два їх види. Перший вид – ейдетичні правові цінності, або цінності самого права, що мають потенційний характер і не залежать від їх конкретно-історичного втілення або від цілей законодавця. До

них можна віднести всі структурні елементи права – правові норми, суб'єкт права, правові права та обов'язки, принципи правового порядку – принципи свободи, справедливості та рівності. Другий вид – актуальні правові цінності – представляють ті ж самі цінності, але розглянуті в певному історико-культурному контексті, системі дій та оцінок суб'єкта, який їх сприймає. Наприклад, смислові нюанси у змісті права власності («власність є священною та недоторканною»), що демонструють різні історично складені правові системи, можуть отримати різну інтерпретацію та оцінку.

З феноменологічної позиції правові цінності виявляються як інтенціональні предмети, що осмислюються суб'єктом, який споглядає та оцінює (Н. Гартман). Їхня природа зв'язана з усвідомленням суб'єктом значущості того чи іншого правового явища або процесу. Формування цінності являє собою послідовність актів інтенції та рефлексії, унаслідок яких індивід у змозі усвідомлювати те, що саме з безпосередньо переживаного відповідає принципам його самовизначення в праві. Правові цінності можуть мати форму предмета, випадку, вчинку. Але вони можуть утворювати й незалежну від реальності сферу людської сутності предмета, який є як втіленим виявом, як правило, граничних або цільових орієнтацій людини у світі. Як зазначав Н. Гартман, «строкатий достаток ціннісних реакцій у житті, просякнутість ними всього людського життя є реальна сфера, в якій завдяки редуції можна вбачати ціннісні сутності. Цінності часто утворюють ідеальний предмет ціннісно-чуттєвих актів, складають їхній об'єктивний зміст, який сприймається в них як незалежний від реальної поведінки у вчинках та бажаннях» [24, с. 603].

Феноменологічне дослідження правових цінностей передбачає як встановлення демаркації, так і опис змістовно-генетичного зв'язку між правовими цінностями та правовими нормами. Наявність такого зв'язку доводиться хоча б тим, що і перші, і другі являють собою «уявлення про належне». Метафорично можна сказати, що норма – це редукована цінність, тобто така, що набула в ході багатократного відтворення вигляду стандарту, усередненого масштабу діяльності й унаслідок цього втратила своє метафізичне значення.

Відмінність між правовими цінностями та нормами полягає в тому, що правові цінності є мірою осмисленості суспільного існування людини. Правові норми завжди позасуб'єктні, деперсоніфіковані й не враховують оцінку суб'єкта, який їх сприймає. Ба більше, будь-яка правова норма покликана обмежити як індивідуальні, так і суспільні уявлення про свободу і справедливість їхніми формальними редуціями. Саме тому правові норми завжди зв'язані з системою державного контролю, яка гарантує соціальний порядок. Однак у дійсності така нормативна основа сама може бути джерелом суперечностей та конфліктів. Навіть якщо нормативний конфлікт безпосередньо не спостерігається, він може виявлятися через акційні конфлікти (конфлікти

при реалізації прав та виконанні обов'язків), розв'язання яких може за певних умов привести й до зміни самих нормативних актів. У такому сенсі думка Р. Ієринга про те, що становлення й розвиток права завжди пов'язані з боротьбою, є по-справжньому концептуальною. Дійсно, потенційна та фактична багатоваріантність буття та правової нормативності слугують обов'язковою умовою зміни правових уявлень та правових систем.

Така думка Р. Ієринга в сучасній літературі рідко згадується й зводиться до обговорення питання про легітимність правових норм. Швидше суть питання про нормативні конфлікти полягає не в руйнації зв'язків системи права, а в «логіці» протікання правових процесів. У контексті процесуальності правового життя стає очевидним, що нормативність права слід визначати як один із показників стану правового життя. Відповідно, зміна його стану тягне і зміну змісту правових норм. Саме тому зміст останніх часто трансформується при збереженні їхньої форми і структури. Як зазначає А. Бережнов, правова норма «прямо або опосередковано переломлює в собі потреби та інтереси сукупного суб'єкта правотворчості, його прагнення досягти конкретних цілей, наслідків; вона відображає його розуміння суспільних та природних закономірностей, тенденцій, оцінку досвіду минулого, теперішнього та уявлення про майбутнє» [25, с. 11].

На відміну від правових норм, правові цінності не містять сутнісних протиріч, що є джерелом конфліктів. Причина «безконфліктності» правових цінностей полягає в тому, що загальнолюдські цінності від початку виникають із позитивних прагнень людини, «від усвідомлення яких залежить її здатність проектувати майбутнє, оцінювати «інше» й зберігати у пам'яті минуле» [26, с. 1001]. Звернення людини до цінностей дозволяє наповнити її життя такими екзистенціалами, як «зрозумілість», «розумність», «досяжність», «універсальність» тощо. Внаслідок цього людині властиво не боротися проти цінностей, а, як зазначав Е. Гуссерль, жити «у боротьбі за “наповнене цінностями”, захищене від знецінення, падіння цінностей, розчарування, зростаюче у своєму ціннісному змісті життя, за життя, яке може забезпечити узгоджене і явне загальне задоволення» [27, с. 124].

У таких міркуваннях філософа простежується твердження наявності змістовно-генетичного зв'язку між цінностями та нормами. Дійсно, подібно до правових цінностей, зміст правових норм також містить екзистенціальні аспекти: позитивні очікування соціальної справедливості, бажання слідувати релігійним, моральним, ідеологічним та іншим цінностям, ідеалам, переконанням, тій чи іншій науковій теорії, тим або іншим правовим ученням, доктринам тощо. Але рівною мірою на правові норми можуть впливати омани, симпатії та антипатії щодо конкретних осіб або процесів. Вони можуть відбивати чиесь бажання утриматись у владі й містити в собі у зв'язку з цим

завищені обіцяння; вони також можуть бути наслідком компромісу, рекомендацій або тиску ззовні (наприклад, з боку інших держав або міжнародних організацій). Їхній зміст може бути й очевидним вираженням свавілля, диктату, наслідком проведення політичних, економічних та соціальних експериментів.

Встановлення відмінностей між правовими та правовими цінностями не виключає наявності змістовно-генетичного зв'язку між ними, що виявляється у тому, що: правові норми та цінностями включені в загальний для них контекст соціального досвіду; правові норми та цінності є «ейдосами» уможливленними формами, що зберігають у собі ідеальний об'єктивний смисл; правові норми та правові цінності є вираженням міри в об'єктивно можливій організації діяльності і тому обов'язково включають у свій зміст схему пропонуваної дії; зв'язок правових норм і цінностей виявляється в тому, що належне, визначене нормою, можливе лише за наявності ціннісного відношення до норми.

У такому контексті правові норми та цінності можна визначити як вияв сутнісних сил людини. Норми мають властивість робити свої вимоги й приписи такими, що дедалі більше проникають у внутрішній світ людини. У різні історичні моменти як передумови їх законодавчого утвердження ставали цінності свободи індивіда як моральної істоти, суб'єкта економічної та політичної діяльності.

Конкретизувати змістовно-генетичний зв'язок між правовими цінностями та правовими нормами можна за допомогою аксіологічного аналізу структури правової норми, запропонованим І. Ісаєвим: «Будучи символом влади (навіть у сфері приватноправових відносин), правова норма своєю структурою демонструє подібну обумовленість. Найбільш показовою й демонстративною її складовою є санкція, у якій силовий та політичний елемент особливо рельєфно виділений. Гіпотеза, породжена казуїстичною традицією та найбільш тісно зв'язана з реальними потребами повсякденного життя, символічно виражає протікання самого життя. Нарешті, диспозиція за своїм стилем та формою більше за все схильна до декларативності й формулювання загальних ідей, що містяться у нормі» [28, с. 8]. При цьому найбільш навантаженою є диспозиція як правозобов'язуюча структура, що надає в користування суб'єктам широкий діапазон умов стійкого відтворення соціального досвіду: «кожен має право на життя», «право власності охороняється законом», «кожен має право захищати свої права усіма засобами, не забороненими законом».

Дослідження природи правових цінностей із необхідністю передбачає з'ясування механізму кореляції між ними та загальнолюдськими цінностями, причому зв'язку не стільки логічного, скільки історично конкретного. На свій манер вирішують це питання світові релігії та тоталітарні ідеології, проте поза

жорсткими ідеологічними або релігійними рамками дане питання стає «кам'ям спотикання». Це обумовлено передусім тим, що важко давати обґрунтування деяким проголошеним цінностям. Особливо актуальним дане питання стає у кризових ситуаціях, коли змінюються старі та виробляються нові ціннісні орієнтації. Для того, аби зробити вільний ціннісний вибір, необхідний достатній набір цінностей, а також визначеність їхніх засад.

На нашу думку, засадами правових цінностей є соціальний досвід та пов'язані з ним загальнолюдські цінності. Зокрема, правові цінності виникають у контексті загальнолюдських цінностей як результат загостреного розуміння актуальних соціальних процесів або суттєвих трансформацій соціального досвіду. Перехід соціальної цінності «справедливість» у правову цінність обумовлений колективними переживаннями втрати гарантованості звичних умов їхнього відтворення. Це тягне за собою формування нового соціального досвіду та передбачає необхідність юридичного оформлення соціальних змін у вигляді правових норм. При цьому перехід від одного стану соціального досвіду до іншого може бути описаний як процес редукації – актуалізації та очищення одного соціального досвіду у трансформаціях іншого.

На думку В. Графського, цінності у праві реалізуються сукупно з деякими особистими та груповими цінностями, а також у загальній взаємодії з установленною або такою, що складається, ієрархією цінностей у даному суспільстві. Суттєвим є те, що остаточна фіксація ціннісних орієнтацій у правових нормах відбувається в обстановці ідейної та політичної боротьби. Як зазначає В. Графський, «перемога завжди має відносне значення, оскільки у набір основних цінностей не можуть потрапити такі, які розділяє нечисленна та маловпливова частина суспільства» [29, с. 85].

Можна стверджувати, що правові цінності та норми є фіксаціями результатів розвитку соціального досвіду. На першому етапі вони виявляються в загальнолюдських цінностях як граничних орієнтаціях людини у світі та критеріях соціально визнаного. Подальший розвиток соціального досвіду приводить до їх конкретизації стосовно певних видів соціальної практики, зокрема, права. Таким чином, виникають правові цінності, що в ході багатократного відтворення на наступному етапі розвитку соціального досвіду перетворюються на формалізовані сутності – правові норми.

Не претендуючи на вичерпність у вирішенні проблеми взаємозв'язку правових цінностей та правових норм, зробимо деякі *висновки*. Правові цінності визначають смисл та межі соціальних практик, актуалізуючи ті з них, які спрямовані на збереження перспектив довірливого спілкування. Правові норми є легітимними, якщо завдяки їм реалізуються правові цінності. Правові цінності є нормативними, оскільки містять не тільки смисли та ідеали, а й межі особистісних домагань та стандарти легітимних моделей поведінки.

Правові цінності безпосередньо корелюють із соціальним досвідом. Як форма практично-духовного освоєння дійсності він, з одного боку, слугує засадою духовного осягнення правових даностей, представляє їх в ідеально-значимій формі, а з іншого – безпосередньо пов’язаний з перетворенням правового життя відповідно до інтенцій суб’єкта. Соціальний досвід та правові цінності, таким чином, розглянуті як об’єктивовані параметри феноменологічної моделі правового життя. При цьому феноменологічна модель конкретизує отримані раніше результати в дескрипції даних вимірів-явищ і слугує засадою для інтерпретації їх фактичних виявів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Халапсис А. В. Социальное прогнозирование и синергетическая модель культуры. *Філософія, культура, життя*. 2006. Вип. 26. С. 36–48.
2. Комиссаров И. И. Использование модели абстрактного механизма в социально-философском познании (на примере договорных концепций Т. Гоббса и Дж. Локка). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2016. № 1 (63). С. 83–86.
3. Матурана У. Биология познания. *Язык и интеллект*. Москва: Изд. группа «Прогресс», 1995. С. 95–142.
4. Луман Н. Л. Общество как социальная система; пер. с нем. Москва: Издательство «Логос». 2004. 232 с.
5. Хюбнер К. Критика научного разума; пер. с нем. URL: <http://www.kph.nyu.edu.ua/!e-book/tpft/data/WOLG%20%23%201/855.%20%D5%FE%E1%ED%E5%F0%20%CA.%20%CA%F0%E8%F2%E8%EA%E0%20%ED%E0%F3%F7%ED%EE%E3%EE%20%F0%E0%E7%F3%EC%E0/855.%20%D5%FE%E1%ED%E5%F0%20%CA.%20%CA%F0%E8%F2%E8%EA%E0%20%ED%E0%F3%F7%ED%EE%E3%EE%20%F0%E0%E7%F3%EC%E0.pdf> (дата звернення: 03.12.2018).
6. Щедовицкий Г. П. О различных планах изучения моделей и моделирования. *Избранные труды*. Москва: Школа культурной политики, 2005. 588 с.
7. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Москва: Мысль, 1993. 962 с.
8. Гуссерль Э. Картезианские размышления. URL: http://rumagic.com/ru_zar/sci_philosophy/gusserl/0/j26.html (дата звернення: 03.12.2018).
9. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках. *Американская социологическая мысль*. Москва: МГУ, 1994. 496 с.
10. Смирнова Н. М. Классическая парадигма социального знания и опыт феноменологической альтернативы. *Общественные науки и современность*. 1995. № 1. С. 127–137.
11. Алексеев Н. Н. Основы философии права. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 250 с.

12. Шпрага О. В. Феноменология опыта: опыт как «почва и горизонт» познания URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_2/08_2_2001.htm (дата звернення: 03.12.2018).
13. Мотрошилова Н. В. Понятие и концепция жизненного мира в поздней философии Эдмунда Гуссерля. *Вопросы философии*. 2007. №9. С. 134–144.
14. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Москва : «Academia-Пресс», 1995. 323 с.
15. Филипсон М. Феноменологическая философия и социология. *Новые направления в социологической теории*. Москва : Прогресс, 1978. 392 с.
16. Каган М. Мир общения. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.
17. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). Москва : Политиздат, 1974. 328 с.
18. Батищев Г. С. Деятельность и ценности. Критика «деятельностного подхода» и теории интериоризации. *Вопросы философии*. 1985. №2. С. 58–64.
19. Давид Р., Жоффре К. Основные правовые системы современности. Москва : Международные отношения, 1999. 400 с.
20. Фон Халем Ф. Историко-правовые аспекты проблемы Восток-Запад. *Вопросы философии*. 2002. №7. С. 26–51.
21. Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций. Москва, Киев : «REFL-book», «Ирис», 1994. 656 с.
22. Нерсесянц В. С. Философия права : учеб. для вузов. Москва : Юристь, 1997. 647 с.
23. Ромашев Р. А. Реалистический позитивизм: интегративный тип современного правопонимания. *Правоведение*. 2005. №1. С. 4–12.
24. Гартман Н. К основоположению онтологии. Санкт-Петербург : Наука, 2003. 640 с.
25. Бережнов А. Г. Теоретические проблемы правопонимания и формирования содержания права. *Вестник МГУ. Серия 11. Право*. 1999. №4. С. 3–13.
26. Плотников В. И. Ценность *Современный философский словарь*. Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск, 1998. 1064 с.
27. Гуссерль Э. Статьи об обновлении. *Вопросы философии*. 1997. №4. С. 109–135.
28. Исаев И. А. Символизм правовой формы (историческая перспектива) *Правоведение*. – 2002. №6. С. 7–14.
29. Графский В. Г. Традиции и обновление в праве: ценностное измерение перемен. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. Москва : ИГиП РАН, 1996. 89 с.

REFERENCES

1. Halapsis A. V. (2006). Social'noe prognozirovanie i sinergeticheskaya model' kul'tury. *Filosofiya, kul'tura, zhittyta – Philosophy, culture, life, Issue 26,6–48* [in Russian].

2. Komissarov I. I. (2016). Ispol'zovanie modeli abstraktnogo mekhanizma v social'no-filosofskom poznanii (na primere dogovornyh koncepcij T. Gobbsa i Dzh. Lokka). *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal Sciences, cultural studies and art history. Theory and practice, 1 (63), 83–86* [in Russian].
3. Maturana U. (1995). *Biologiya poznaniya. Yazyk i intellekt – Language and intelligence*. Moskva: Izd. gruppy «Progress», 95–142 [in Russian].
4. Luman N. L. (2004). *Obshchestvo kak social'naya sistema*. Moskva: Izdatel'stvo «Logos».
5. Xyubner K. (1994). Kritika nauchnogo razuma URL: <http://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/tpft/data/WOLG%20%23%201/855.%20%D5%FE%E1%ED%E5%F0%20%CA.%20%CA%F0%E8%F2%E8%EA%E0%20%ED%E0%F3%F7%ED%EE%E3%EE%20%F0%E0%E7%F3%EC%E0/855.%20%D5%FE%E1%ED%E5%F0%20%CA.%20%CA%F0%E8%F2%E8%EA%E0%20%ED%E0%F3%F7%ED%EE%E3%EE%20%F0%E0%E7%F3%EC%E0.pdf> [in Russian].
6. SHCHedovickij G. P. (2005). O razlichnyh planah izucheniya modelej i modelirovaniya. *Izbrannye trudy*. Moskva: SHkola kul'turnoj politiki [in Russian].
7. Losev A. F. (1993). *Ocherki antichnogo simvolizma i mifologii*. Moskva: Mysl' [in Russian].
8. Gusserl' E. Kartezianskie razmyshleniya URL : http://rumagic.com/ru_zar/sci_philosophy/gusserl/0/j26.html [in Russian].
9. SHyuc A. (1994). Formirovanie ponyatiya i teorii v obshchestvennyh naukah. *Amerikanskaya sociologicheskaya mysl'*. Moskva: MGU [in Russian].
10. Smirnova N. M. (1995). Klassicheskaya paradigma social'nogo znaniya i opyt fenomenologicheskoy al'ternativy. *Obshchestvennye nauki i sovremennost' – Social Sciences and modernity, 1, 127–137* [in Russian].
11. Alekseev N. N. (1999). *Osnovy filosofii prava*. Sankt-Peterburg: Lan' [in Russian].
12. SHpraga O. V. (2001). Fenomenologiya opyta: opyt kak «pochva i gorizont» poznaniya. URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_2/08_2_2001.htm [in Russian].
13. Motroshilova N. V. (2007). Ponyatie i koncepciya zhiznennogo mira v pozdnej filosofii EHdmunda Gusserlya. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 9, 134–144* [in Russian].
14. Berger P., Lukman T. (1995). *Social'noe konstruirovaniye real'nosti*. Moskva: «Academia-Press» [in Russian].
15. Filipson M. (1978). Fenomenologicheskaya filosofiya i sociologiya. *Novye napravleniya v sociologicheskoy teorii*. Moskva: Progress [in Russian].
16. Kagan M. (1988). *Mir obshcheniya*. Moskva: Politizdat [in Russian].
17. Kagan M. S. (1974). *CHelovecheskaya deyatel'nost' (opyt sistemnogo analiza)*. Moskva: Politizdat [in Russian].
18. Batishchev G. S. (1985). Deyatel'nost' i cennosti. Kritika «deyatel'nostnogo podhoda» i teorii interiorizacii. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 2, 58–64* [in Russian].

19. David R., ZHoffre K. (1999). Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].
20. Fon Halem F. (2002). Istoriko-pravovye aspekty problemy Vostok-Zapad. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 7, 26–51 [in Russian].
21. Viko Dzhabattista (1994). Osnovaniya novoj nauki ob obshchej prirode nacij. Moskva, Kiev: «REFL-book», «Iris» [in Russian].
22. Nersesyanc V. S. (1997). Filosofiya prava. Moskva: YUrist» [in Russian].
23. Romashev R. A. (2005). Realisticheskij pozitivizm: integrativnyj tip sovremennogo pravoponimaniya. *Pravovedenie – Legal science*, 1, 4–12 [in Russian].
24. Gartman N. (2003). K osnovopolozhennyu ontologii. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
25. Berezhnov A. G. (1999). Teoreticheskie problemy pravoponimaniya i formirovaniya sodержaniya prava. *Vestnik MGU. Seriya 11. Pravo – MSU Herald. Issue 11. Right*, 1999, 4, 3–13 [in Russian].
26. Plotnikov V. I. (1998). Cennost' *Sovremennyj filosofskij slovar'*. London, Frankfurt-na-Majne, Parizh, Lyuksemburg, Moskva, Minsk [in Russian].
27. Gusserl' E. (1997). Stat'i ob obnovlenii. *Voprosy filosofii. – Problems of philosophy*, 4, 109–135 [in Russian].
28. Isaev I. A. (2002). Simvolizm pravovoj formy (istoricheskaya perspektiva) *Pravovedenie – Legal science*, 6, 7–14 [in Russian].
29. Grafskij V. G. (1996). Tradicii i obnovlenie v prave: cennostnoe izmerenie peremen. *Problemy cennostnogo podhoda v prave: tradicii i obnovlenie*. Moskva: Izd-vo IGI RAN [in Russian].

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатоліевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ КАК ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ: ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА

В статье описана феноменологическая модель права, исследованы элементы ее структуры, предложены измерения феноменологической модели. Исследованы социальный опыт и правовые ценности как измерения-явления и как структурные составляющие феноменологической модели. Исходным структурным элементом и объемлющей смысловой рамкой феноменологической модели определен социальный опыт. Рассмотрено содержательно-генетическое единство социального опыта

с понятиями «опыт», «жизненный мир» и «деятельность». Обосновано, что социальный опыт – это всегда опыт деятельности, взятой со стороны проявлений субъекта. Определена связь между правовыми ценностями и правовыми нормами, а также показано различие между ними.

Ключевые слова: социальное познание, неклассическое понимание права, правовые ценности.

Kovalenko Inna Igorivna, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard Anatolievich, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LEGAL LIFE AS A PHENOMENOLOGICAL MODEL: CONCEPT AND STRUCTURE

Problem setting. *The contemporary understanding of law implies addressing theoretical opportunities of phenomenology and, in particular, allows finding and describing structural elements of the phenomenological law model.*

Recent research and publications analysis. *The method of modelling is widely used in modern social epistemology. Being influenced by post-empirism new approaches emerged in social epistemology. The leading role in them is given not to empirical evidence and logical-deductive procedures, but to the models of theoretical explanations, which are used by this or that research strategy.*

Paper objective *is to single out and describe the elements of the phenomenological law model from the viewpoint of its structure, formed by social experience and legal values.*

Paper main body. *The article discusses the structural elements of the phenomenological model, its methodological significance was shown as the focus of the legal life description, specifying the content of meaningful dimensions and dimensions-phenomena.*

The essence of the modelling procedure was identified, its connection with other phenomenological procedures was confirmed. Suggested phenomenological model measurements include: social experience, giving the context for implementing all other elements of the legal structure; legal values, determining the aim and the content of legal practices; legal entities, characterized by their abilities to act and be recognized in the legal domain; legal entity reasons, actualizing their abilities and bringing meaning to legal facts.

Social experience and legal values were studied as measurements-phenomena (or the given legal life) and as structural elements of the phenomenological model. The basic structural element and the overall meaningful framework of the phenomenological model

determine social experience. The content-genetic unity of the social experience with the concepts of experience, life world and activity was analyzed. It was confirmed that the social experience is always the experience of activity, taken from the entity expression. The social experience in the legal context appears as the total of collective actions to recognize legal values, expressed in the social facts and activity schemes. Therefore, legal values were determined as essential meaningful grounds and principles of law, determining the practical value of the claims of the legal entity and ensuring its involvement in the social – cultural, processes of the specific society.

The content-genetic connection between the legal values and legal regulations was specified, whereas the difference between them was also shown.

Conclusions of the research. *The phenomenological model is designed to assist the integrity of law from inside and strengthen the effect of the description and interpretation of legal life specific manifestations. The consequence of the relative analysis of legal values and regulations was the development of the mechanism of their connection with the social experience and general human values.*

Keywords: *social epistemology, non-classical understanding of law, legal values.*

Владленова Илиана Викторовна, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии Национального технического университета «Харьковский политехнический институт», г. Харьков, Украина

e-mail: vladlenova@email.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6958-7183>

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ФАКТОРЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

В статье предпринята попытка историко-теоретической реконструкции понятия «гражданское общество». Гражданское общество является необходимым стимулом развития и процветания государства. Выделены факторы, которые способствуют развитию гражданского общества. Гражданское общество максимально раскрывает свой потенциал в плюралистическом, либерально-демократическом обществе. Степень развития гражданского общества зависит от социально-политических институтов, в которых оно развивается.

Ключевые слова: гражданское общество, свобода, права человека, факторы развития; право.

Постановка проблемы. Гражданское общество – необходимый стимул развития и процветания государства. С одной стороны, гражданское общество является относительно автономным образованием и не зависит от политической системы, с другой – оно влияет на политическую деятельность, на принятие административных решений, активно участвует в различных общественных дискуссиях. Создание и поддержание здорового гражданского общества чрезвычайно важно для успешного развития и функционирования демократических политических систем. Несмотря на то, что гражданское общество существует относительно автономно от государства, его рост и возможности зависимы от тех условий, которые создаются этим государством, например от возможности выражать свои мысли, публиковаться и участвовать в социальных и политических процессах, не опасаясь последствий. Без такой свободы гражданское общество не может полноценно развиваться.

Процессы глобализации, компьютеризации, всеохватывающий Интернет формируют новую среду, в которой рождается новая глобальная экосистема общества. Это сложная сеть различных людей, групп, организаций, их отношений и взаимодействий. Для формирования гражданского общества необходимо пространство, где защищены индивидуальные права, где можно

свободно собираться, высказывать свои мысли, не бояться оспаривать политические решения. Также необходима общественная (социально-коммуникативная) сфера, в которой люди могут выражать свои мысли, обмениваться взглядами, новостями, к примеру, посредством социальных сетей, защищенных коммуникативных средств связи (телеграмм и т. д.). В этом социальном пространстве формируются нормы, ценности, отражается самобытность и культура, особенности национального менталитета; реализуется возможность мобилизации активных участников гражданского общества, волонтеров, независимых социальных движений, выступающих лейтмотивом гражданского общества.

Социально-политические условия в демократическом обществе способствуют формированию дискурса и солидарности в различных неправительственных объединениях гражданского общества, позволяют мобилизовать участие в практиках, которые порождают чувство общности. Это становится возможным, когда ничто не препятствует выходу на более широкую аудиторию, что позволяет вовлекать в дискурс большое количество активных участников гражданского общества. Открытые дискуссии различных ассоциаций и движений, а также их популяризация является необходимой платформой гражданского общества. Гражданское общество обычно формируется разнообразной сетью пространств, субъектов, институциональных форм и выступает в роли силы, которая в разной степени способна влиять на государство.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические основы понятия «гражданское общество» были заложены Аристотелем, согласно которому лучшее государство то, которое управляется средним классом, потому что он с большей вероятностью будет умерен в своих индивидуальных устремлениях и с большей вероятностью будет стремиться к равенству, чем богатые или бедные [1]. Согласно Аристотелю люди должны иметь возможность участвовать в управлении государством, занимая определенные государственные должности. Законы должны быть результатом общественного обсуждения среди граждан, а не экспертов, поскольку люди через дискурс усиливают свою коллективную волю и обеспечивают оптимальное удовлетворение различных интересов. Это свойство людей отличает их от остальных живых существ: только человек способен к восприятию таких понятий, как добро и зло, справедливость и несправедливость и т. п. А совокупность всего этого, по Аристотелю, создает основу семьи и государства. Понятие справедливости связано с представлением о государстве, так как право, служащее мерилom справедливости, является регулирующей нормой политического общения. Подчиняясь правильно составленным законам, люди в состоянии жить по своему усмотрению, без вмешательства со стороны государства.

В этом проявляется равенство людей перед законом. Таким образом, определенные политические системы продвигают гражданское общество и способствуют его росту. Аристотель считал, что государство должно управляться средним классом, и теми, кто, вероятно, тяготеет к равенству и будет умеренным в своих индивидуальных устремлениях. Позже, однако, он утверждал, что управление должно осуществляться для общего блага, в котором все могут участвовать. Следовательно, демократия предпочтительнее олигархии. Более того, он подчеркнул два аспекта свободы, которыми пользуется демократия: возможность участия индивида в принятии государственной политики и свобода личности, защищенная конституционным правом от вмешательства государства. По его мнению, управление обществом привело к тому, что граждане могут достигать своих целей посредством ответственных, совместных действий, которых они не могли организовать, действуя в одиночку. Он также решительно заявил, что человек зависит от сообщества, чтобы жить по-настоящему человеческой жизнью; а также то, что государство является естественным творением, которое предшествует человеку.

В свою очередь, Т. Гоббс, Д. Локк, Ж. Руссо утверждали, что общество не является продуктом природы, а скорее, результатом социального контракта – общественного договора [2; 3; 4]. Пересмотрев теорию общественного договора Д. Ролз в своей «Теории справедливости» возводит на более высокий уровень абстракции традиционную концепцию общественного договора [5]. Справедливость у Д. Ролза – это первая добродетель общественных институтов, точно так же как истина – первая добродетель систем мысли. Философ полагает, что планы индивидов должны быть согласованы так, чтобы их действия были совместимы и чтобы они могли осуществляться без того, чтобы чьи-либо законные ожидания постигло сильнейшее разочарование [5]. Таким образом, Ролз делает акцент на принципе справедливости, лежащем в основе устройства общества, в том числе и гражданского. Создание и поддержание здорового гражданского общества чрезвычайно важно для успешного развития и функционирования демократических политических систем.

Не существует всестороннего определения гражданского общества. Гражданское общество изучается в рамках политологии, культурологии, политической философии, философии права и т. д. К. Спарк отмечает, что концепция гражданского общества содержит элементы, которые разнообразны и сложны [6]. Безусловно, существуют различные виды гражданского общества, которые будут сильно различаться в развитых и развивающихся обществах степенью свободы и площадью пространства социального взаимодействия. Это многообразие усложняет понимание феномена гражданского общества. Об этих фундаментальных различиях говорят В. Бестор, С. Скотт, Н. Розенблюм и Р. Пост [7; 8; 9]. Исследователи полагают, что гражданское общество фор-

мируется исторически на определенном концептуальном уровне – разные общества имеют разные основания гражданского общества.

Цель и задачи исследования. Цель исследования: провести историко-теоретическую реконструкцию понятия «гражданское общество», для чего планируется рассмотреть понятие во всей его сложности и представить для описания различные его аспекты; выявить факторы его развития и причины, сдерживающие становление гражданского общества. Концептуально понятие «гражданское общество» различается в многочисленных философских школах, классическом либерализме, либеральном эгалитаризме, критической теории, прагматизме, феминизме, естественном праве, различных религиях и т. д.

Изложение основного материала. С точки зрения Н. Розенблюма и Р. Поста, гражданское общество рассматривается как сфера социального взаимодействия между экономикой и государством [9]. Д. Коуэн и А. Арато делают вывод о том, что гражданское общество должно иметь надежный фундамент, чтобы стать ключевым долгосрочным участником политики [10]. Исследователи утверждают, что согласованные переходные процессы, ориентированные на гражданское общество, имеют сходство с особым методом создания конституций, которые осуществляют революционную смену институтов посредством изменения правовой реальности. Предполагается, что это более предпочтительный метод быстрого создания жизнеспособных демократических институтов, однако он противопоставляет эту согласованную модель радикальным революционным изменениям. Человеческая свобода, воспетая философами на протяжении столетий, процветающая под защитой государства, которое сохраняет мир и охраняет гражданское общество, стимулирует развитие самого государства.

Д. Петшик полагает, что необходимо постоянное обновление гражданского общества, которое является одним из основных условий надлежащего функционирования демократического порядка [11]. Также исследовательница подчеркивает, что гражданское общество является не только описательной категорией, но и нормативной, поскольку оно предполагает определенный уровень гражданской культуры и гражданского сознания.

Культуролог Д. Александер полагает, что общие и распространенные модели смысла активно и неизбежно проникают в социальную реальность [12]. Благодаря кодам и мифам, нарративам и ценностям, обрядам и представлениям – эти структуры культуры управляют человеческими действиями, стимулируют социальные движения, формируют историю. Основная идея гражданского общества олицетворяет этический идеал социальной среды, который гармонизирует противоречивые требования отдельных интересов и социальные блага [13]. Токвиль представил гражданское общество как сеть неполи-

тических общественных организаций, которые укрепляют демократию [14]. Как и Фергюсон, Смит считает, что обязательным принципом гражданского общества является мораль, основанная на общественном признании граждан, объединенных общими принципами [15]. Адам Фергюсон разработал концепцию, в которой гражданское общество представлено в виде моральной сферы, в которой человеческие взаимодействия могут быть защищены от государства. Для Грамши гражданское общество включает все идеологические и культурные отношения, духовную и интеллектуальную жизнь [16].

Во времена кризиса, созданного войной, структуры гражданского общества часто дезинтегрируются или насильственно закрываются. То же самое происходит, когда авторитарные или самодержавные правительства рассматривают гражданские институты как угрозу и закрывают их. Это значительно ослабляет коммуникативную систему гражданского общества и приводит к социальным отношениям, основанным в основном на страхе и силе. Ключом к преодолению такого политического устройства является воссоздание множества общественных организаций, которые дают людям право голоса, формируют чувство принадлежности и интеграции с другими людьми. Несмотря на то, что гражданское общество существует автономно от политической власти, оно зависимо от принятия/непринятия его государством, что обуславливает возможность расти и процветать или стагнировать. Независимое гражданское общество является необходимой предпосылкой для здоровой демократии, а его относительное отсутствие или упадок часто упоминаются как причина и следствие различных современных социально-политических бедствий. Гражданское общество является продуктом долгой истории. И концепция, и практика гражданского общества формируются на протяжении веков. С течением времени менялись представления о гражданском обществе и его концепции. Тем не менее есть общая цель у различных парадигм гражданского общества: показать, как люди могут наилучшим образом удовлетворять свои индивидуальные потребности, при этом не нарушая индивидуальные права других людей, а также достигать коллективных целей. Это центральная характеристика общества, которое характеризуется как «гражданское». Важно найти связи между человеком, обществом и государством, выявить пространство, в котором люди могут проявить себя и реализовать свои права.

В глобальном масштабе концепция гражданского общества превратилась из разрозненных общественных групп людей, живущих в разных странах и представляющих многообразие культур, в глобальную организацию. В качестве примеров можно назвать такие международные платформы, как: «LSE Centre for Civil Society», «UN and Civil Society», «UNEP Global Civil Society Forum», «Global Environment Facility Civil Society Network», «Global civil

society (PCDF)» и др. Система гражданского общества постоянно меняется. Изначально гражданское общество формировалось в среде общественных организаций, профсоюзов работников, профессиональных ассоциаций и неправительственных организаций. Законодательная и административная политика может сильно подавлять деятельность гражданского общества. Также к факторам развития/стагнации и устойчивости гражданского общества можно отнести следующие образующие: культуру и религию, менталитет, ценностные и мировоззренческие установки, идеологию, характер гражданского пространства (открытый или закрытый), внешнюю политику (национальные приоритеты и глобальные геополитические позиции). В гражданском обществе люди, организованные в различные ассоциации и группы, имеют способности и возможности постоянно реагировать на изменения национальной и международной государственной политики; обличать и устранять недостатки правовой, законодательной инициативы посредством согласованных и целенаправленных стратегий, мобилизации различных групп населения; содействовать прозрачности принимаемых политических решений и подотчетности.

Однако есть политические системы, которые тормозят развитие гражданского общества (тоталитаризм, автократизм, деспотия, тирания и т. д.). В тоталитаризме осуществляется полный контроль над всеми аспектами общества. В такой системе формирование гражданского общества проблематично. К. Поппер в работе «Открытое общество и его враги» выделяет «открытое» (демократическое) и «закрытое» (тоталитарное) общества и приходит к выводу, что ни одно общество не может оставаться закрытым длительное время, ибо закрытое общество неизбежно становится отсталым и слабым во всех отношениях [18]. В качестве примера закрытого общества К. Поппер приводит систему тоталитаризма периода СССР, в которой осуществляются неограниченные полномочия власти, ликвидация институциональных прав и свобод, репрессии, отсутствие общественных институтов, защищающих человека от государственного произвола, монополия коммунистической партии на политическую власть и отсутствие политической демократической культуры.

З. Бжезинский и К. Фридрих предложили эмпирический подход в изучении тоталитаризма [19]. Для них тоталитаризм – это совокупность принципов, общих для фашистских режимов и СССР периода Сталина. Исследователи отмечают, что тоталитаризм означал не столько полный контроль государства над деятельностью каждого человека (что невозможно практически), сколько принципиальное отсутствие ограничений над таким контролем. Одна из черт тоталитаризма – усилия режима переделать, преобразовать своих граждан в духе определенной идеологии.

Однако следует отметить, что гражданское общество, хотя и с трудом, но может формироваться и развиваться даже в «закрытых» обществах. Польский исследователь, общественный деятель А. Михник полагает, что важным фактом свержения тоталитаризма в Польше было то, что существовала традиция рабочих протестов [20]. Гражданское общество в Польше было создано на перекрестке оппозиции из интеллигенции, представленной людьми из интеллектуальных, академических, литературных и студенческих кругов; рабочих из первых независимых профсоюзов; католической церкви, которой удавалось удерживать относительную автономию. В августе 1980 года было сформировано движение «Solidarność» (Солидарность). И несмотря на тот факт, что несколько месяцев спустя было введено военное положение, «Солидарность» провозгласили незаконной, а ее лидеры были заключены в тюрьму, ее идеи и цели выжили в форме институтов гражданского общества.

С точки зрения А. Михника коммунизация общества приводит к необходимости уменьшения пространства для институтов гражданского общества. Чем меньше государственного контроля и чем больше гражданского общества, тем выше гарантии демократического порядка. Прогрессирующая идеология рождает апатию и пассивность граждан. Только благодаря институтам гражданского общества, считает А. Михник, мы имеем живой организм демократии. З. Бжезинский полагает, что демократические идеалы, связанные с американскими политическими традициями, основываются на центральном положении написанной конституции и главенстве закона над политической беспринципностью [19]. Популярность и влияние демократической американской политической системы также сопровождаются ростом привлекательности американской предпринимательской экономической модели, которая уделяет особое внимание мировой свободной торговле и беспрепятственной конкуренции.

Выводы. Существует много определений гражданского общества, поскольку концепция по-прежнему неоднозначна и ее нелегко определить в силу особенностей развития в различных государствах. Однако магистральная идея гражданского общества формировалась на фундаменте греческой философской мысли и актуализировалась в современном плюралистическом, либерально-демократическом обществе. Гражданское общество формируется для достижения определенных целей, социальных изменений или контроля над политиками.

Новые концептуальные подходы к пониманию гражданского общества и безопасности человека открывают различные тематические исследования, предлагают разнообразные новаторские способы, с помощью которых много-

образные организации гражданского общества во всем мире взаимодействуют с политическими и военными структурами, формируют специальные коммуникативные площадки. Большинство исследователей считают, что гражданское общество имеет важное значение для обеспечения достойного образа жизни, оказывает положительное влияние на рост экономики [21; 22; 23; 25].

Хотя гражданское общество имеет политическое измерение, политические партии имеют другие цели, в отличие от гражданского общества, а именно: завоевание политической власти. Гражданское общество объединяет такие системные элементы, как благотворительные организации, волонтерство, международные организации, такие как ООН или Красный Крест, религиозные группы, различные кампании по защите прав человека в репрессивных обществах, неправительственные организации, улучшающие здоровье, образование и уровень жизни, как в развитых, так и в развивающихся странах и т. д. Степень развития и влияния гражданского общества зависят от политических институтов, в которых оно развивается. Гражданское общество выступает неотъемлемой чертой свободного общества. Бывший Генеральный секретарь ООН Кофи Аннан говорил: «Организация Объединенных Наций когда-то касалась только правительств. К настоящему времени мы знаем, что мир и процветание не могут быть достигнуты без партнерства с правительствами, международными организациями, деловыми кругами и гражданским обществом. В сегодняшнем мире мы зависим друг от друга» [24].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. *Политика*. Москва : Мысль, 1983. 830 с.
2. Гоббс Т. *Левиафан*, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва : Мысль, 2013. 478 с.
3. Локк Д. Сочинения в трех томах, Т. 3. Москва : Мысль, 1988. 668 с.
4. Руссо Ж. Pro et contra. Москва : Издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 2013. 832 с.
5. Ролз Д. Теория справедливости. Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1995. 532 с.
6. Spurk C. *Understanding Civil Society*. – Lynne Rienner Publishers, Boulder & Co. 2010. USA. P.3.
7. Bestor V. L. Reimagining «Civil Society» in Japan. 1999. 115 p.
8. Scott S. J. From Benin to Baltimore: Civil Society and Its Limits. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. Six (One). 2003. P. 22–23.
9. Rosenblum N. L., Post R. C. *Civil Society and Government*. Princeton : Princeton University Press, 2002. 422 p.

10. Cohen J. L., Arato A. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MA : MIT Press, 1992. 800 p.
11. Pietrzyk D. *Civil Society – Conceptual History from Hobbes to Marx*. *International Politics*. 2001. № 1. P. 109–118.
12. Александер Дж., Коломи П. Неофункционализм сегодня: восстанавливая теоретическую традицию. *Социологические исследования*. 1992. № 10. С. 112–120.
13. Seligman Adam *The idea of Civil Society*. New Jersey : Princeton University Press. Princeton. 1995. 241 p.
14. Tocqueville A. *Centre for Civil Society*. 1969. URL: [http://www.epsociety.org/userfiles/Smith%20_Tocqueville_\(1\).pdf](http://www.epsociety.org/userfiles/Smith%20_Tocqueville_(1).pdf) (Last accessed: 7.10.2018).
15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Издательство социально-экономической литературы, 1962. 684 с.
16. Ferguson A. *An Essay on the History of Civil Society*. URL: www4.ncsu.edu/~kimler/hi482/Ferguson_1767-extracts.pdf (Last accessed: 7.10.2018).
17. Грамши А. Избранные произведения. Москва : Политиздат, 1980. 422 с.
18. Поппер К. Открытое общество и его враги. Москва: Феникс, 1992. 448 с.
19. Carl J. F., Brzezinski K. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 2d ed., rev. by Carl J. Friedrich. Cambridge : Mass. Harvard University Press, 1965. 439 p.
20. Michnik A. *The Rebirth Of Civil Society*. URL: http://miszlivetzferenc.com/wp-content/uploads/2012/01/Michnik_The-Rebirth-of-Civil-Society.pdf (Last accessed: 7.10.2018).
21. Cortright D., Greenberg M. *Civil Society, Peace, and Power (Peace and Security in the 21st Century)*. Rowman & Littlefield Publishers. 2016. 24 p.
22. Shelley Lane D. *Communication in a Civil Society*. Routledge, 2013. 386 p.
23. DeLue S. M., Dale T. *Political Thinking, Political Theory, and Civil Society* Routledge. 2016. 488 p.
24. *What Is Civil Society?* BBC. URL: http://www.bbc.co.uk/worldservice/people/highlights/010705_civil.shtml. (Last accessed: 7.10.2018).
25. Владленова І. В. Концептуальне оформлення поняття «ідеологія»: філософські підходи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. №2. С. 50–57.

REFERENCES

1. Aristotel', (1983). *Politika*. Moskva: Mysl' [in Russian].
2. Gobbs, T. (2013). *Leviafan, ili Materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo*. Moskva: Mysl' [in Russian].
3. Lokk, D. (1988). *Sochy'neny'ya v trex tomax*. T. 3. Moskva: Mysl' [in Russian].
4. Russo, Zh. (2013). *Pro et contra*. Moskva: Izdatel'stvo Russkoj Hristianskoj gumanitarnoj akademii [in Russian].
5. Rolz, D. (1995). *Teorija spravedlivosti*. Novosibirsk: Izdatel'stvo Novosibirskogo universiteta [in Russian].

6. Spurk, C. (2010) Understanding Civil Society. *Civil Society & Peace-Building*. – Lynne Rienner Publishers, Boulder & Co, USA. P.3 [in English].
7. Bestor, V. L. (2004). Reimagining «Civil Society» in Japan. Available at: <http://www.us-japan.org/dc/cs.bestor.paper.htm> [in English].
8. Scott, S. J. (2003). From Benin to Baltimore: Civil Society and Its Limits. *The International Journal of Not-for-Profit Law*, Six(One) [in English].
9. Rosenblum, N. L., & Post R. C. (2002). Civil Society and Government. – Princeton: Princeton University Press [in English].
10. Cohen, J. L., & Arato, A. (1992) Civil Society and Political Theory. – Cambridge, MA: MIT Press [in English].
11. Pietrzyk, D. (2001) Civil Society – Conceptual History from Hobbes to Marx. *International Politics*, 1, 109–118 [in English].
12. Aleksander, Dzh., Kolomi, P. (1992) Neofunkcionalizm segodnja: vosstanavlivaja teoreticheskiju tradiciju. *Sociologicheskie issledovanija*, issue 10. 112–120 [in Russian].
13. Seligman, Adam (1995) The idea of Civil Society, Princeton University Press, Princeton, New Jersey. [in English].
14. Tocqueville, A. (1969). Centre for Civil Society. URL: [http://www.epsociety.org/userfiles/Smith%20_Tocqueville_\(1\).pdf](http://www.epsociety.org/userfiles/Smith%20_Tocqueville_(1).pdf) [in English].
15. Smit, A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov (1962). Moskva : Izdatel'stvo social'no-jekonomicheskoy literatury [in Russian].
16. Ferguson, A (1980). An Essay on the History of Civil Society. URL: www4.ncsu.edu/~kimler/hi482/Ferguson_1767-extracts.pdf [in English].
17. Gramshi, A. Izbrannye proizvedenija. Moskva : Politizdat [in Russian].
18. Popper, K. (1992). Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. Moskva : Feniks [in Russian].
19. Carl, J. F., Brzezinski K. (1965). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Mass. Harvard University Pres [in English].
20. Michnik, A. (2012). The Rebirth Of Civil Society. URL: http://miszlivetzferenc.com/wp-content/uploads/2012/01/Michnik_The-Rebirth-of-Civil-Society.pdf [in English].
21. Cortright, D., Greenberg, M. (2016). Civil Society, Peace, and Power (Peace and Security in the 21st Century). Rowman & Littlefield Publishers [in English].
22. ShelleyLane D. (2013). Communication in a Civil Society. Routledge. [in English].
23. De Lue Steven, M., Dale Timothy, M. (2016). Political Thinking, Political Theory, and Civil Society. Routledge [in English].
24. What Is Civil Society? (2001). BBC. URL: http://www.bbc.co.uk/worldservice/people/highlights/010705_civil.shtml [in English].
25. Vladlenova, I. V. (2014). Kontseptualne oformlennya ponyattya «ideologiya»: filosofski pidkhodi. *Visny 'k Nacional'nogo universy'tetu «Yury'dy'chna akademiya Ukrayiny' imeni Yaroslava Mudrogo»*. Seriya: *Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya* – *Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: *Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, issue 2, 50–57 [in Ukrainian].

Владлена Іліана Вікторівна, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ФАКТОРИ ЙОГО РОЗВИТКУ

У статті проведено історико-теоретичну реконструкцію поняття «громадянське суспільство». Громадянське суспільство – необхідний стимул розвитку і процвітання держави. Виділено фактори, які сприяють розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство максимально розкриває свій потенціал в плюралістичному, ліберально-демократичному суспільстві. Ступінь розвитку громадянського суспільства залежить від соціально-політичних інститутів, в яких воно розвивається.

Ключові слова: громадянське суспільство, свобода, права людин, чинники розвитку, право.

Vladlenova Iliana Viktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor Philosophy Department, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine

FACTORS OF DEVELOPMENT OF A CIVIL SOCIETY

Problem setting. *Civil society is a necessary incentive for the development and prosperity of the state. On the one hand, civil society is a relatively autonomous entity. Civil society does not depend on the political system. On the other hand, civil society influences politics.*

Recent research and publication analysis. *The thinkers of the past explore a wide range of problems in the functioning and development of civil society: Aristotle, T. Hobbes, D. Locke, J. Rousseau. Modern researchers continue to study civil society: J. B. Rawls, C. Spurr, V. L. Bestor, S. J. Scott, N. L. Rosenblum, R. C. Post, J. L. Cohen, A. Arato, D. Pietrzyk, A. Seligman. Practical aspects: D. Cortright, M. Greenberg, D. Shelley Lane, Steven M. DeLue, Timothy M. Dale. At the same time, it should be stated that the issues of assessing the mutual influence of civil society and politics, practical and theoretical significance, are not sufficiently developed.*

Paper objective paper main body. *On the other hand, it influences political activity, administrative decisions, and actively participates in various public discussions. Creating and maintaining a healthy civil society is extremely important for the successful development and functioning of democratic political systems. The processes of globalization, computerization, an all-encompassing Internet form a new environment in which a new*

global ecosystem of society is emerging. This is a complex network of different people, groups, organizations, their relationships and interactions. The space needed for the formation of a civil society. Individual rights protected in this space, you can express your thoughts, not be afraid to challenge political decisions. There is also a need for a public (social and communicative) sphere in which people can express their thoughts, exchange views, news, for example, through social networks, secure communication means (such as Telegram, etc.). In this social space, norms and values are formed, originality and culture, features of the national mentality reflected; the possibility of mobilizing active participants in civil society, volunteers, and independent social movements acting as the leitmotif of civil society is being realized. The article studies the concept of "civil society". The article uses the method of historical and theoretical reconstruction. It is necessary to consider a complex concept from different sides. It is necessary to present its various aspects; to identify the factors of development and the reasons hindering the development of civil society. Different philosophical schools, classical liberalism, liberal egalitarianism, critical theory, pragmatism, feminism, natural law, and various religions offer their understanding.

Conclusions of the research. *There is no single concept of civil society. The parameters of civil society in different countries will differ. The main idea of civil society formed on the foundation of Greek philosophical thought and actualized in a modern pluralistic, liberal-democratic society. Civil society shaped to achieve specific goals, social change, or control over politicians. Although civil society has a political dimension, political parties are not an attribute of civil society.*

Keywords: *civil society, freedom, human rights, development factors, law.*

УДК 37.013

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155774>

Фінін Георгій Іванович, доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
м. Харків, Україна
e-mail: finingeorgiy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>

СПЕЦИФІКА РОЗРОБКИ КУРИКУЛУМУ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРИКУЛЯРНИХ ПРОПОЗИЦІЙ

Зроблена спроба проаналізувати специфіку розробки курикулуму в сучасній освіті та інноваційний потенціал курикулярних пропозицій та формальні концептуалізації курикулуму з метою встановлення їхньої відповідності цілям і потребам освіти. Наведено основні моделі курикулуму. Подальшого вивчення потребує феномен прихованого курикулуму.

Ключові слова: курикулум, прихований курикулум, навчальний план, філософія курикулуму.

Постановка проблеми. Інноваційний потенціал курикулярних пропозицій має величезний потенціал для досягнення цілей, що стоять перед національною системою освіти – підготовки молоді до самостійного життя і професійної діяльності як патріотично налаштованих громадян, орієнтованих на гуманістичні цінності, здатних до досягнення своєї мети та її критичної оцінки. Для впровадження інноваційного потенціалу курикулярних пропозицій, накопичених системами освіти провідних країн світу, які є важливою складовою модернізації сучасної системи освіти, потрібен науковий аналіз їх можливостей і потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях останніх років питання теорії і практики розробки курикулуму в сучасній освіті присвячена чимала кількість праць [1–6]. Проблеми реформування освіти та модернізації її смислу, питання підготовки сучасного фахівця знайшли відображення в роботах М. Култаєвої, Н. Радіонової, Ю. Калиновського, С. Клепка та ін. [6–10]

На сьогодні виникає потреба в особистості, яка не лише накопичує інформацію для своєї професійної діяльності, але й має здатність її генерувати та

змінювати, тобто постійно перебувати у стані творчого пошуку та творчого розвитку. Адже наскільки розвинений в індивіді творчий рівень, настільки високим буде його рівень культури і здатності, зберігаючи свою ідентичність, адаптуватися у мультикультурному освітньому та професійному середовищі, збагачувати духовний та інтелектуальний потенціал суспільства [9, с. 71].

Разом з тим, незважаючи на достатньо широкий обсяг публікацій, вивчення ролі та значення використання інноваційного потенціалу курикулярних пропозицій в модернізації сучасної системи освіти не можна вважати вичерпаним.

Формулювання цілей. Метою даної статті є розкриття специфіки розробки курикулу в сучасній освіті та інноваційного потенціалу курикулярних пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Ідея «ведення переговорів» навчального плану зі студентами знаходить зараз прихильників серед педагогів. Деякі викладачі йдуть далі, просуваючи «*learner-centredness*» (студент, який навчається самостійно), що, здається, заперечує навчання та роль викладача взагалі. Бажано, щоб студенти мали власні завдання з будь-якої теми. Зважати на потреби студентів і підтримувати їх є дуже важливим на ранніх етапах їх розвитку. Із часом вони повинні стати досвідченішими та самостійними.

Саме тому нагальним є аналіз і визначення концептуалізації курикулу з метою встановлення його відповідності цілям і потребам сучасної освіти. В англійських країнах вживається термін курикулум (*curriculum*), в Німеччині та в Україні – навчальний план (*Lehrplan*). Філософія навчального плану, поширена в ФРН, робить основний акцент на впорядкуванні і систематизації змісту навчання, коли із загальною метою навчального процесу узгоджуються цілі окремих дисциплін. Планування є важливим моментом у розробці навчального плану як дидактичного конструкту і визначає послідовність та тривалість взаємоузгоджених навчально-виховних процесів [1, с. 11–12]. В американській традиції філософія «курикулу» включає в себе не тільки оптику агентів навчально-виховного процесу, а й оптику його адресатів, тобто студентів, остання є домінуючою. Американська філософія курикулу ґрунтується на засадах прагматизму та аналітичній філософії. Вона зосереджена на уточненні поняття досвіду, на методологічних і процедурних моментах тих дисциплін, які вивчаються. На відміну від німецьких конструктів навчального плану, американські концептуалізації курикулу роблять основний акцент на методологію та елементарні форми опрацювання матеріалу [1, с. 33–34]. Це визначає інтенсифікацію навчального плану, накопичення такого ресурсу, як прихований курикулум, включає в себе особистісне знання, соціальне навчання і відповідні навчальні та виховні практики. Такий курикулум є найбільш придатним для сучасної освіти, бо він орієнтований на

послідовну модернізацію освітніх та виховних практик, не виходячи при цьому за межі освітньої доктрини країни. Стратегія його конструювання конкретизується у таких кроках: дослідження, розробка, впровадження та імплементація. На рівні дослідження внесок до розробки курикулуму здійснюють науковці, тут широко застосовується міждисциплінарний підхід, на рівні ж розробки селекцію накопиченого матеріалу здійснюють управлінці – теоретики і практики, вони удосконалюють курикулум і передбачені в ньому освітні та виховні практики у пілотних проектах та процедурах тестування, керуючись офіційно визнаною метою сучасної освіти. На рівні впровадження курикулум проходить апробацію у відповідних освітніх інституціях, у нього вносяться поправки та уточнення з метою удосконалення підготовки сучасних фахівців. Імплементація є не менш важливим кроком конструювання курикулуму як проекту нової освітньої реальності. У зв'язку з вищенаведеним слід наголосити, що робота за новим курикулумом на практиці потребує певної перепідготовки, передусім викладачів і студентів, бо незалежно від контингенту, курикулум передбачає, що в усіх вишах одного профілю буде гарантоване досягнення приблизно однакового рівня. Це означає, що на кожному етапі і відповідно рівні конструювання курикулуму з його архітекторами та технологами мають співпрацювати освітні філософи, які відповідають за світоглядну орієнтацію цього проекту, його методологічну стратегію, а також за наслідки його імплементації і дотримання критерію людиновимірності.

Основним засобом втілення вимог суспільства до сучасної освіти і державних освітніх стандартів у процесі підготовки фахівців є навчальний план (курикулум), який застосовується в широкому і вузькому сенсі слова. Філософський аналіз сучасних теорій курикулуму істотно допоможе зробити систему освіти ефективнішою.

Поняття «курикулум» («*curriculum*») часто перекладається українською мовою як «курс навчання», «навчальний план», «програма навчання». Із часом застосування даного терміна змінилося у сфері освіти й стало використовуватися для позначення «курсу, який ведеться протягом певного часу». Отже, спочатку поняття «курикулум» трактувалося педагогами як «курс навчання».

Відомо, що терміном «курикулум» (лат. – *curriculum* – біг, дорога, один круг) в англomовній освітній літературі позначається основна одиниця освітнього процесу – курс вчення, навчальний план, програма науки, а в найширшому сенсі – сукупність навчального вмісту, планів, методів, структур, ілюстративного матеріалу, всіх видів посібників, включаючи паперові, матеріальні, аудіовізуальні, комп'ютерні і так далі. Існує більше 250 визначень поняття *Curriculum* [4, с. 161; 6, с. 50].

Фахівці України в галузі освіти зараз освоюють стале на Заході розуміння понять «курикулум» і «розвиток курикулуму» (*curriculum development*). Про-

ектування курикулуму передбачає певне коло принципів, з якими мають бути згодні ті, хто його розробляє [3, с. 2–7; 4, с. 164–165]. Труднощі виникають перш за все в адекватному переведенні. На основі сучасних теорій курикулуму, запропонована структура базового курикулуму з таких підсистем: загальні освітні цілі, транспредметні освітні цілі, загальні освітні цілі по рівнях вчення, система навчальних дисциплін; освітні цілі на рівні суміжних дисциплін, навчальні цілі предмета; базовий навчальний план; освітні стандарти як проміжні навчальні цілі, досягнення яких є обов'язковим для всіх учнів [3, с. 7–8].

Сучасна стратегія освіти вимагає більшої уваги до вивчення різних аспектів взаємовпливу соціокультурного середовища й системи освіти. Основним засобом реалізації вимог суспільства щодо сучасної освіти є навчальний план (курикулум).

Аналізуючи поняття «курикулум», ми не можемо не звернути увагу на таке поняття, як «прихований навчальний план» («hidden curriculum»). Прийнято вважати, що ідея «hidden curriculum» (прихованого курикулуму, плану, програми) була вперше сформульована американським соціологом освіти П. Джексоном [10, с. 50–51; 11]. Прихований курикулум відрізняється від явного імпліцитним або неусвідомленим змістом знання, що передається студентам. Інформація в прихованому курикулумі передається невербально або закладена в глибинних структурах дискурсу. Розглядаючи інституційне утворення, Джексон виділив у ньому дві складові частини: «формальний навчальний план» («formal curriculum»), пов'язаний з відкрито заявленими цілями й цінностями навчання, і «прихований навчальний план» (hidden curriculum), що вказує на галузь латентної трансмісії культурних предметів [2, р. 4–5].

До ідеології «прихованого навчального плану» («hidden curriculum») звертаються й представники структурно-функціонального підходу, який вони розглядають у контексті концепції культурного відтворення, фіксують політичний контроль над системою освіти, у тому числі й над західним університетом [12, р. 25]. За допомогою «прихованого курикулуму» школи прищеплюють учням ідеологію «пасивного споживання» – некритичного сприйняття існуючого соціального порядку. «Hidden curriculum» навчає дітей, що їх роль у житті – знати своє місце й тихо сидіти на ньому» [10, с. 51].

Зарубіжні рекомендації з розробки курикулуму, не вписані до контексту національного освітнього досвіду, можуть не сприйнятись педагогічною громадою чи її частиною і внаслідок цього виявитися не достатньо ефективними. Вітчизняний курикулум має постати як результат спільної роботи багатьох авторів та закладів освіти. Як вважає М. Триняк, на передній план постає проблема обґрунтування передумов курикулуму, можливостей співіснування

офіційного і прихованого навчальних планів та легітимізації останнього [5, с. 155].

У практиці освіти використовуються різні види навчальних планів та їх складових частин, які запропоновані рядом учених [3, с. 4; 4, с. 196; 5, с. 155; 6, с. 208; 10, с. 49–50]. Серед них виділяють «раціональну» модель курикулуму, творчий курикулум, курикулум «спіральний» та інші [4, с. 162]. Розглянемо детальніше моделі курикулуму.

1. Раціональна модель курикулуму.

У раціональній моделі навчальний план розглядається як програма вивчення в специфічній галузі. Навчальний план розроблено таким чином, що студенти вивчають конкретні теми замість понять загального сенсу. Раціональна модель, за якою працюють викладачі, виконуючи навчальний план, безсумнівно, одна з оптимальних, але швидше технічна, ніж спрямовуюча.

2. Лінійна модель курикулуму.

Постановка цілей програми за лінійною моделлю:

- викладачі розробляють специфічні, досяжні навчальні завдання, відповідно з якими розподіляють курси або модулі, що складають програму;
- ці завдання пропонують відповідний зміст для курсів і кожної програми відповідно;
- застосовуються викладацькі стратегії, які найкраще дадуть можливість студентам відповідати навчальним завданням;
- протягом навчання викладачі оцінюють програму на практиці.

Отже, така поетапна, лінійна модель розвитку навчального плану приймає форму уявного кола з періодичним зворотним зв'язком.

3. Творчий курикулум.

Він базується на досконалому знанні предмету викладачами, розумінні матеріалу студентами та на їх специфічних наукових уподобаннях. Такі знання, комбіновані з думками викладача та його ентузіазмом, можуть призвести до появи нового змісту курсів.

4. Навчальний план (курикулум) «спіральний». Мета цього навчального плану – дати можливість студентам думати абстрактно. Очевидно, що досягнення цієї мети залежить від викладача, який досить свідомо звертає увагу на ідеї студентів і спрямовує в освітній напрям [10, с. 51–52; 12, р. 56–57].

Курикулум обумовлений не лише курсом, але й мірою спеціалізації, що запропонована або обрана студентами. Експерти дійшли висновку, що в тих навчальних закладах, де студенти мають вільно обирати програму, відвідують навчання лише 10 відсотків студентів. Тому в експертів виникло питання про послідовність і прогресію в навчальному плані. Вони запропонували ввести для студентів альтернативи [13].

Хочемо зазначити, що в цій більш творчій концепції процесу, центральна роль викладачів як експертів із дисципліни повністю визнана, і це стосується

не тільки їх ролі у визначенні освітніх цілей, завдань і програм, але й інших аспектів, таких як відповідні методи навчання, студентські оцінки [13].

Якщо викладачі націлені проектувати або перепроєктувати навчальний план (курукулум) або хотіли б проаналізувати структуру існуючого курсу, треба мати на увазі такі запитання:

- дисципліна – початковий пункт. Які цілі формує цей курс?
- Що є завданнями курсу?
- «Значення» і статус курсу (кредит, обов'язковий/необов'язковий).
- Для кого курс?
- Які складові програми і як структуровано курс?
- Які «зовнішні» вимоги, що пред'явлені урядом та його представниками, університетом? [13].

Пізнавальні навички, що набуваються в процесі вивчення гуманітарних, суспільних, правових та інших дисциплін, формують комунікативні уміння, формуються навички висловлювання власної думки. На погляд Ю. Калиновського, важливим є взаємозв'язок морального та правового виховання в процесі розвитку особистості [8, с. 124–125]. Мінливість навчального плану, виникає з вимог суспільства. Навчальний план відповідно не є незмінним; оскільки суспільство постійно трансформується, а тому відбуваються зміни у навчальному плані. Наприклад, прагнення Заходу зберегти національне багатство, створити людину нового часу, глобалізувати економіку, яка б сприяла збільшенню студентських місць і зосередженню на придбанні студентами практичних навичок. Усі вимоги до навчального плану важливі. Ці вимоги, висунуті суспільством і передбачають обов'язкове їх виконання. Зовнішні вимоги часто розглядаються як обмеження, особливо сьогодні, коли суспільство зіштовхнулося з багатьма проблемами.

Висновки. Таким чином, розгляд даної проблематики нашої країни на необхідність більш активно використовувати інноваційний потенціал курикулярних пропозицій, накопичений системами освіти провідних країн світу. Основним засобом втілення вимог суспільства до сучасної освіти і державних освітніх стандартів у процесі підготовки фахівців є навчальний план (курукулум), який застосовується в широкому і вузькому сенсі слова. Подальшого вивчення потребує феномен прихованого курикулуму та взаємовплив «формального навчального плану» («*formal curriculum*»), пов'язаного з відкрито заявленими цілями й цінностями навчання, і «прихованого навчального плану» (*hidden curriculum*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Blankertz Herwig Theorien und Modelle der Didaktik. Weinheim : Juventa Verlag, 2000. 240 s.

2. Hamilton D. Bread and Circuses: some Challenges to educational research in the 1980. *British Educational Research Journal*. 1985. Vol.11. No. 1. P. 1–11.
3. Георгеску Дакмара. Курикулярна філософія двадцять першого століття: що старого і нового? *Постметодика*. 2006. № 3 (67). С. 2–17.
4. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОІППО, 2006. 328 с.
5. Триняк М. В. Філософія сучасного курикулуму: стратегії пошуку втраченої реальності. *Науковий вісник. Серія «Філософія» Харк. Нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. 2012. № 37. С. 154–160.
6. Радіонова Н. В. Філософія навчального плану: досвід Слобожанщини ХІХ ст. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. № 41 (2). С. 207–216.
7. Култаєва М. Д. Філософсько-освітній полілог, або паралелі, що пересікаються: Г. С. Сковорода, Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренко. *Новий колегіум*. № 2 (71). 2013. С. 15–20.
8. Калиновський Ю. Ю., Аксьонова О. М. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 2 (16). С. 124–133.
9. Панфілов О. Ю., Петрова Л. О. Військова освіта – головна стратегія формування особистості сучасного військового керівника. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2018. № 3 (38.) С. 67–79.
10. Фінін Г. І. Військова освіта в сучасних соціокультурних контекстах. Харків: Майдан, 2014. 300 с.
11. Hidden Curriculum Definition – The Glossary of Education Reform URL: <https://www.edglossary.org/hidden-curriculum/> (Last accessed: 14.11.2018).
12. Bruner J. *The Culture of Education*. Cambridge – MA: Harvard University Press, 1997. 240 p.
13. QAA Subject Benchmark Statement – English. Gloucester: Quality Assurance Agency for Higher Education, 2000. URL: <https://www.qaa.ac.uk> (Last accessed: 14.11.2018).

REFERENCES

1. Blankertz Herwig (2000). *Theorien und Modelle der Didaktik*. Weinheim: Juventa Verlag [in German].
2. Hamilton D. (1985). Bread and Circuses: some Challenges to educational research in the 1980. *British Educational Research Journal*. Vol. 11, 1, 1–1 [in English].
3. Heorhesku Dakmara (2006). *Kurykuliarna filosofii dvadtsiat pershoho stolittia: shcho staroho i novoho? Postmetodyka – Post-mortem, issue 3 (67), 2–17* [in Ukrainian].
4. Klepko S. F. (2006). *Filosofii osvity v yevropeiskomu konteksti*. Poltava: POIPPO [in Ukrainian].
5. Tryniak M. V. (2012). *Filosofii suchasnoho kurykulumu: stratehii poshuku vtrachenoї realnosti*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

- H. S. Skovorody. Serii: Filosofii – Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Series: Philosophy, issue 37, 154–160 [in Ukrainian].*
6. Radionova N. V. (2013). Filosofii navchalnoho planu: dosvid Slobozhanshchyny XIX st. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofii – Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Philosophy, issue 2 (41), 207–216 [in Ukrainian].*
 7. Kul'taieva M. D. (2013). Filosofs'ko-osvitnii poliloh, abo paraleli, shcho peresikauiusia: H. S. Skovoroda, H. H. Vashchenko, A. S. Makarenko. *Novyi kolehium – New Collegium, issue 2 (71), 15–20 [in Ukrainian].*
 8. Kalynovskyi Yu. Yu., Aksonova O. M. (2013). Pravove vykhovannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: problemy ta perspektyvy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, issue 2 (16), 124–133 [in Ukrainian].*
 9. Panfilov O. Yu., Petrova L. O. (2018). Viiskova osvita – holovna stratehiia formuvannia osobystosti suchasnoho viiskovooho kerivnyka. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofii – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: Philosophy, issue 3 (38), 67–79 [in Ukrainian].*
 10. Finin H. I. (2014). Viiskova osvita v suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
 11. Hidden Curriculum Definition – The Glossary of Education Reform. URL: <https://www.edglossary.org/hidden-curriculum> [in English].
 12. Bruner J. (1997). The Culture of Education. Cambridge – MA: Harvard University Press [in English].
 13. QAA Subject Benchmark Statement – English (2000). Gloucester: Quality Assurance Agency for Higher Education. URL: <https://www.qaa.ac.uk>. [in English].

Финин Георгий Иванович, доктор философских наук, доцент, заведующий кафедрой социально-экономических дисциплин КУ «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета, г. Харьков, Украина

СПЕЦИФИКА РАЗРАБОТКИ КУРРИКУЛУМУ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ И ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КУРРИКУЛЯРНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Проанализирована специфика разработки куррикулуму в современном образовании, инновационный потенциал куррикулярных предложений и формальные концеп-

туалізації куррикулуму с целью установления их соответствия целям и потребностям образования. Приведены основные модели куррикулуму. Дальнейшего изучения требует феномен скрытого куррикулуму.

Ключевые слова: куррикулум, скрытый куррикулум, учебный план, философия курикулуму.

Finin Georgiy Ivanovich, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Socio-Economic Disciplines Municipal
Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of The Kharkov
Regional Council Kharkiv, Ukraine

SPECIFICITY OF CURRICULUM DEVELOPMENT IN MODERN EDUCATION AND INNOVATIVE POTENTIAL OF CURRICULUM PROPOSALS

Problem setting. *The innovative potential of curriculum proposals has enormous potential for achieving the goals of the national educational system such as the training of young people for independent living and professional activity as patriotic-minded people focused on humanistic values that are capable of achieving their goal and its critical assessment. To implement the innovative potential of curriculum proposals accumulated by the educational systems of the leading countries of the world, which are an important component of the modernization of the modern educational system, a scientific analysis of their capabilities and potential is required.*

Recent research and publications analysis. *There are a considerable number of scientific works devoted to the problem of the issue of the theory and practice of curriculum development in modern education, the reform of education and the modernization of its meaning to modern problems of training a modern specialist. So, the mentioned problems are reflected in the works of M. Kultaieva, N. Radionova, M. Tryniak, S. Klepka and others. At the same time, in spite of a sufficiently wide range of publications, the study of the role and importance of using the innovative potential of curricular proposals in modernizing the modern education system cannot be regarded as exhausted.*

Paper objective. *The purpose of the article is the determination of the specificity of curriculum development in modern education and the innovative potential of curriculum proposals.*

Paper main body. *The term curriculum is used in English-speaking countries, and the term Lehrplan is used in Germany and in Ukraine. The philosophy of the curriculum, which is spread in the Federal Republic of Germany, focuses on regulating and systematizing of the content of learning when the aims of separate disciplines are agreed with the general purpose of the educational process. Planning is an important point in developing of curriculum as a didactic construct and defines the sequence and duration of mutually*

agreed educational processes. In the American tradition the philosophy of the curriculum includes not only the optics of the agents of the educational process, but also the optics of its addressees, especially students. The American philosophy of the curriculum is based on the principles of pragmatism and analytic philosophy. It focuses on the methodological and procedural points of the disciplines which are studied. Unlike the German curriculum constructs, the American conceptualization of the curriculum focuses on the methodology and elementary forms of material processing. It determines the intensification of the curriculum, the accumulation of such a resource as a hidden curriculum, includes personal knowledge, social learning and relevant educational and educational practices. Such curriculum is the most suitable for modern education, since it is oriented towards the consistent modernization of educational practices, while not leaving the educational doctrine of the country. The strategy of its construction is specified in the following steps: research, development and implementation. At the research level the contribution to the development of the curriculum is widely used the multidisciplinary approach. At the level of development the selection of accumulated material is carried out by the theoretical and practical managers, they improve the curriculum and the educational and pedagogical practices envisaged therein in pilot projects and testing procedures, guided by the officially recognized educational goal. At the level of implementation the curriculum is approbated in the relevant educational institutions, and amendments and clarifications are made to improve the training of modern specialists. Implementation is an equally important step in constructing of a curriculum as a project of a new educational reality.

Conclusions of the research. Thus, the consideration of this problem leads to the need to more actively use the innovative potential of curricular proposals accumulated by the educational systems of the world's leading countries. The main means of implementing the requirements of society to modern education and state educational standards in the process of training specialists is curriculum, which is used in the broad and narrow meaning of the word. The phenomenon of the hidden curriculum and the interaction of the «formal curriculum» associated with the openly stated goals and values of learning and the «hidden curriculum» requires further study.

Keywords: curriculum, hidden curriculum, formal curriculum, philosophy of the curriculum.

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Петрова Людмила Олександрівна, кандидат філософських наук,
учений секретар Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: luida64p@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9341-1030

БАГАТОМІРНІСТЬ ПОВСЯКДЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті використовується міждисциплінарний підхід до розуміння поняття багатомірності повсякдення та його змістовного наповнення. Аналізується зміна реальності повсякденного людського буття, що призводить до виникнення «кризи людини». Феномен міри виникає на перетині різних життєвих центрів, тому має безпосереднє відношення до проблеми цілісності життєвого світу особистості. На підставі критичного аналізу точок зору на проблеми життєвого світу особистості обґрунтовується аксіологічна компонента мірності у параметрах повсякдення, що рефлексується як компонента життєвого світу особистості.

Ключові слова: повсякденність, людська суб'єктивність, життєвий світ особистості, багатомірність людських проявів, інтросуб'єктивна мірність, духовність.

Постановка проблеми. Повсякденність відіграє важливу роль у формуванні особистості. Дефініція «повсякденність» все частіше присутня на сторінках наукових видань та в тематиці форумів науковців. Повсякденна реальність – це місце перебування особистості, а повсякденна думка – це його опора. Повсякдення – це світ досвіду, в якому діє емпіричний суб'єкт на рівні розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання проблеми повсякденності представлені в роботах західноєвропейських науковців П. Бергера, Ф. Броделя, Г. Гарфінкеля, Е. Гусерля, Т. Лукмана, А. Людтке, А. Сікуреля, А. Шюца та ін. Кожен з них намагався з'ясувати суть поняття «повсякденність» та сформулювати його визначення. Теоретичним підґрунтям історії повсякденності, серед іншого, стали напрацювання представників

феноменологічного напрямку в філософії. Так, ідеї німецьких науковців Е. Гуссерля й А. Шюца заклали теоретичні основи історії повсякденності. Так, Е. Гуссерль закликав зосередитися на вивченні «життєвого світу», «царини людської буденності». А. Шюц як основний об'єкт дослідження обрав «світ людської безпосередності», тобто прагнення, сумніви, фантазії, мрії, емоційні реакції на події, а також повсякденне мислення. Він зазначає, що «з самого початку повсякденність постає переданою як смисловий універсам, сукупність значень, які ми маємо інтерпретувати для того, щоб отримати опору в цьому світі, укласти угоду з ним» [1, с.131].

Новий інструмент пізнання запропонували П. Бергер і Т. Лукман – учні А. Шюца. Вони розробили теорію «соціального конструювання реальності». Підвалинами цього концепту виступає ланцюг, що охоплює такі ланки: суб'єктивна реальність – інтерсуб'єктивна реальність (повсякденність) – конструювання інтерсуб'єктивної реальності. У процесі «конструювання повсякденності» виокремлюються два сектори: проблематичний і непроблематичний. Останній – це звичайний, рутинний, статичний порядок існування, а перший – охоплює нестандартні ситуації й життєві епізоди, динамічний. Людина постійно прагне трансформувати проблемні моменти в непроблематизоване знання. Такий підхід дозволяє диференційовано підійти до характеристики переломних періодів історичного буття: революцій, війн, реформ, переворотів тощо, показати, яким чином соціальні групи визначають сфери проблематизації та шляхи депроблематизації в щоденній практиці [2, с. 40, 41].

В Україні історія повсякденності не оформилася як самостійний напрям дослідження і на сучасному етапі перебуває на шляху розробки. Теоретичними питаннями повсякденності займаються О. Коляструк [3; 4], О. Удод [5], Н. Яковенко [6]. Дослідник О. Удод зазначає, що повсякденність – це не тільки житлово-побутові умови, це психологізації побуту, дослідження ставлення людини до держави, суспільства, пануючої системи цінностей через призму щоденного сприйняття свого існування. Повсякденність – царина дійсності, соціокультурна реальність, у якій людина може зрозуміти інших людей і спільно з ними діяти: тут виникає їхній спільний, комунікативний світ, а сама повсякденність постає як специфічна форма соціалізації людини. Ще з 80-х рр. ХХ ст. у вітчизняній філософії утвердилася «модернізована в бік багатомірності» концепція повсякденності. Т. Нагайко орієнтується на бродєлівські «структури повсякдення»: житло, одяг, харчування, культурне обслуговування тощо [7, с.150]. Отже, «структури повсякденності» охоплюють усе те, з чого складається життя людини: її умови існування, потреби (харчування, житло, одяг, медицина) і можливості їх задоволення. Разом з тим сама проблема багатомірності та мірності повсякдення у контексті життєвого світу особистості не знайшла свого остаточного рішення в науковій літературі. На наш погляд, означена проб-

лема містить у собі увесь спектр відповідних взаємин, вчинків, бажань, ідеалів, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтації, що регулюють поведінку людей, індивідуальну і колективну практику, форми комунікацій людини.

Формулювання мети. Методологія проблеми повсякденності підпорядкована головному завданню цього напряму дослідження – вивчити все, що оточує людину (життєвий світ) та як людина соціалізується в цьому світі і впливає на нього, вносячи певні зміни не лише в матеріальний рівень буття, а й у систему зв'язків та стосунків з іншими людьми. Оскільки проблема повсякденності має полідисциплінарний та багатоаспектний характер, у статті зроблена спроба розглянути багатомірність повсякдення в контексті життєвого світу особистості, з'ясувати сутність мірності повсякдення.

Виклад основного матеріалу. Людина створює свій світ сама, навіть якщо й не усвідомлює себе будівничим свого Всесвіту. Вона реально живе у різних часах, насичуючи життя значущими подіями чи збіднюючи його монотонною одноманітністю. Вона має змогу побути дитиною, юнаком, дорослим, старою людиною, відчувати свої можливості й обмеження, пережити трагічне й смішне, світле і темне, найголовніше і дріб'язкове. Категорію «світ» у радянських філософських працях залюбки називали «метафізичною», «науково невизначеною», «логічно необґрунтованою». Це відбувалося тому, що щось у ній було небезпечно, якійсь присмак буржуазного індивідуалізму, неконтрольованості, вседозволеності [8, с.157]. У філософії Нового часу стверджувалася роль філософського розуму як самостійного начала, що поглинає зовнішній світ, уподібнює його собі. У працях Р. Декарта, Б. Спінози можна зустріти докази тотожності об'єктивної реальності і людського мислення. За зовнішнім світом визнається дійсна реальність лише в тому випадку, коли це стає необхідним для людського розуму.

За І. Кантом кінцеве джерело всієї об'єктивності не зовнішній світ, а суб'єкт, адже саме суб'єктом світ покладається і поза ним не існує. Очевидно, людина водночас перебуває у кількох світах, простих і складних, матеріальних та ідеальних, минулих і теперішніх. Ф. Ніцше вважав світ словом, що позначає різні способи нашого впливу на нього. Життя руками людини творить свої форми і норми, надаючи всьому зміст.

Сучасні дослідники характеризують життєвий світ не як предметну та суспільну дійсність, а швидше як «сукупність актуальностей особистого життя». Інше «Я» особистості, екстеріоризоване, розгорнуте назовні і завдяки цьому змінює об'єктивну дійсність у відповідності зі своїми цілями, цінностями. Світ особистості як соціокультурний феномен є сферою безпосередньої життєдіяльності людини, в якій знаходять втілення її сутнісні сили.

Особистість є цілісністю, що, маючи певну глибину, свідомо і цілеспрямовано самовизначається, передусім створюючи світ, в якому вона живе – світ

власного буття. Особистість не просто пристосовується до навколишнього середовища, а спочатку виокремлює себе із оточення, щоб пізніше вже іншим чином вибірково пов'язати себе з ним.

Саме розгляд особистості у її життєвому світі дає змогу уникнути непродуктивної дихотомії матеріального та ідеального, біологічного та соціального, людини та суспільства, подолати традиційне відчуження душі і тіла. Життєвий світ є результатом саморуху особистості, небайдужого, небезстороннього ставлення до дійсності. Не потребує спеціальних обґрунтувань положення про те, що внутрішній простір особистості знаходиться поза органічним тілом індивіда, що основна площина руху особистості – морально-ціннісна. Моральний ракурс визначає міру гуманності, людяності ставлення до довкілля, інших людей і до себе [8, с. 53].

Процесуальні та емоційно-сміслові характеристики життєвого світу дозволяють розрізняти переживання, вчинки, особисті якості людини у повсякденні: від об'єктивно-істинних характеристик соціального знання до переживання життєвого світу конкретною людиною. Соціальний запас знання включає знання людиною своєї ситуації та її меж, що створює підстави для застосування мірних характеристик до повсякдення. Вони залежні від багатьох культурних і суб'єктивно-особистісних чинників і виявляють такі грані мірності, яких не може бути при аналізі світу об'єктів. Світ повсякдення є сферою людських смислів і значень, які встановлюються і формуються в систематичному спілкуванні, в комунікативній діяльності, в актах розгортання повсякденної свідомості, завдяки чому повсякдення є своєрідним синтезом інших відомих людині світів: науки, мистецтва, релігії, політики.

Повсякденність – суперечлива: з одного боку, вона підпорядкована соціальними нормами і цінностями, з іншого – не може бути до кінця формалізованою, оскільки передбачає духовність, переживання, бажання, прагнення – те, що виходить за межі формалізації. Таке складне поєднання актуалізує проблему мірності повсякдення, у якій діють свої закони. Феномен міри виникає на перетині різних життєвих центрів і тому має безпосереднє відношення до проблеми цілісності людського буття та пізнання.

Застосування мірних характеристик до повсякдення дозволяє, з одного боку, краще зрозуміти особливості життєвого світу особистості, розглянути його крізь призму напрацьованого філософією понятійного апарату, з іншого – збагачує поняття міри, традиційне для філософії. Мірність, тобто присутність різних мір, дозволяє виділити у повсякденності стале, мінливе та змінюване – те, що важко рефлексується. У переломні соціокультурні епохи відбуваються трансформації норм та цінностей, формуються нові поведінкові стереотипи, якими керуються люди. Під впливом нових соціальних, політичних, економічних цінностей, коли змінюється ставлення людини до себе, до інших, до

навколишньої дійсності, виникає проблема вимірювання нових реальностей життєвого світу, кореляції їх з життєвими проблемами, повсякденного переживання цього світу пересічною людиною. Водночас людина втрачає контроль над більшістю значущих соціальних процесів. У зв'язку з цим зростає невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед неконтрольованими для неї змінами, відповідно до чого виникає прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради одержання негайних результатів, що в кінцевому рахунку призводить до дезінтеграції як загальних, так і індивідуальних культурних цінностей.

Феномен мірності живе і працює в плінних явищах практичного життя, в людському переживанні життєвого світу, змушує шукати і знаходити специфічні форми існування мірності в міжособистісній, соціально-культурній комунікаціях, в реаліях внутрішнього світу особистості.

Повсякденність є сферою взаємодії багатьох індивідуальних, динамічних мірностей, оскільки принципова відкритість – це одна з рис свідомості. Існує й інтерсуб'єктивна мірність, яка забезпечується наявністю нормативно-ціннісної системи. Саме поєднання норм і цінностей задає мірність поведінці особистості, переживанням, осмисленням нею життєвого світу. Але саме така «спільна мірність» цінностей і норм сприяє розмитості їхніх виокремлених характеристик, оскільки парадоксальним чином допускає застосування до однієї й тієї ж події декількох різних мір. У повсякденні це відбувається щомиті, але, в кінцевому підсумку, самі норми і цінності орієнтовані на відтворення системи.

Переживання людиною ціннісних утворень пов'язане зі збереженням цілісності особистості, внутрішнього світу людини, самоідентичністю і можливістю ефективно діяти. Найчастіше в повсякденному житті людина керується стихійними, інтуїтивними механізмами відчуття міри, особливо в кризових або конфліктних ситуаціях. Такі стихійні механізми різноманітні і залежать від специфіки середовища, в якому порушується міра: воєнний стан у країні, переповнений міський транспорт, комунальна квартира тощо. Унаслідок цього порушуються морально-етичні норми, нівелюються традиційні цінності, що потребує впровадження соціальних технологій вирішення конфліктів або коригування поведінки, згідно з новими мірами цінностей і норм.

В історії філософії спроби розгляду такого поняття, як міра, з періоду Античності до епохи німецької класичної філософії були мало досліджені, оскільки носили відносний погляд. Міра сприймалася як додаток, який опосередковано розкривав інші поняття. У філософії превальювали космологічні погляди при конструюванні світу і людини в ньому. Наприклад: «міра краще всього» – говорив Клеобул [9, с. 54], «знай міру» – писав Піттак [9, с. 51], «міри у всьому дотримуйся» – підкреслював Гесіод [9, с. 16].

Протагор, зазначаючи, що людина – міра всіх речей, доводив, що коли особа починає оцінювати соціальну діяльність і власну поведінку, посилаючись на внутрішній закон всередині неї, формуючи уявлення про злочин і кару, гідне і негідне, честь і безчестя, до неї приходять усвідомленнями міри поведінки [10]. Людина все міряє собою і все може бути розмірним людині. У «Політиці» Платон, розмірковуючи про значення міри в усіх галузях людського життя, розглядає її як поняття, що виключає надлишок і недостатність. Ідеальна Держава Платона складається із розмірності трьох частин, між якими зберігається рівновага, де міра є синтезом космологічного і антропологічного [11]. Велике значення мірі як принципу виміру в будь-якій сфері буття, життя і пізнання надавав Аристотель [12]. Він говорив, що міра не означає повеління, а вказує на межу, де мислення відбувається з одного або з іншого боку межі, «міра і є вираз можливості такого перебування в єдиній точці, з якої можливо не ухилитися в надмірність і тому перебувати в заспокоєнні...». У Г. Лейбніца принцип наперед установлені гармонії покоїться на мірі і розмірності [13].

Подальший перехід до ірраціональних форм позбавляє цю категорію смислопороджувального значення в філософських визначеннях, так, наприклад, страх і відчай у К'еркегора є безмірними, безмірний відчай має лише кількісний вираз, немає якості, немає їх співвідношення. Усе, що стосується екзистенціалів, подібне за своїми характеристиками.

Мірність присутня в нормах моралі, у інших соціальних нормах і настановах суспільства. Тому соціальне значення поняття може бути відновлене як безпосередній факт дійсності. Мірність має естетичне навантаження, коли розмірність набуває значення деякої самоцілі для чуттєвого сприйняття: пропорція, грація, ритм, – вони побудовані на загостренні мірних характеристик. Тут цікавим є не термінологічний зміст, не явище полісемантизму, а сутнісний, поняттєвий зміст категорії, оскільки вказує межу, за якою зміна кількості тягне модифікацію якості, зберігаючи при цьому сутнісні характеристики поєднання різноманітного і багатоманітного.

Стосовно життєвого світу особистості, варто зауважити, що міра, має суттєве значення у вимірах якості життя. Соціологи, наприклад, визначають якість життя кількісними характеристиками: кількістю спожитих продуктів харчування на душу населення, співвідношенням середньої заробітної плати і пенсії до реального прожиткового мінімуму, сумами видатків на охорону здоров'я, освіту, тривалістю життя тощо. Але практично неможливо кількісно виміряти якісну сторону задоволення матеріальних і духовних потреб людей, тобто кількісно визначити якість життя пересічної людини. На думку В. Молчанова, концепція якості життя – поняття надзвичайно близьке до повсякдення, що враховує не тільки задоволення матеріальних потреб, але

й умови для всебічного розвитку людини [14, с.432]. Зрозуміло, що для різних регіонів такі умови будуть відмінні. У зв'язку з цим ще А. Лефевр наголошував, що повсякдення значною мірою варіюється залежно від країни, регіону та інших особливостей [15, с. 5].

Про якість свого життя, життя сусіда, знайомих людина знає і не застосовуючи статистичні дані, часто людині не потрібні величини і числа, щоб бути впевненим, що якість життя бажає кращого, а одні і ті ж кількісні характеристики можуть бути по-різному витлумачені. Однак у своєму повсякденному житті люди певним чином виміряють своє економічне становище, свій статус і престиж. Т. Парсонс вважає, що головним є не матеріальний зиск, а схвалення і повага з боку оточуючих, оскільки прибуток це не що інше як символ престижу, успіху, суспільного визнання. Таким чином, міряється не стільки багатство і гроші, скільки здатність реалізувати певні цінності, що прийняті в суспільстві, і використати відповідні соціальні норми для досягнення цінностей, уособлених в реальній людській поведінці.

Сьогодні, на нашу думку, мірою повинна стати особиста відповідальність, самообмеження в економіці, політиці, культурі. Розробка універсалістської етики відповідальності, в основі якої лежить регулятивна ідея ідеальної комунікації, потребує рівних, симетричних прав для кожного учасника реальної комунікації.

Мірність державного діяча, політика, їх почуття міри повинні бути розмірними для пересічної людини, яка знаходиться в рамках певної культури. Міра формується і визначається стереотипами політичної свідомості, поведінковими стереотипами шляхом засвоєння відповідних теорій і концепцій суспільства. Міра, що стає нормою, по-різному тлумачиться різними людьми: одні комплексують і не можуть діяти, вирішувати проблеми, оскільки міра для них – нездоланна перешкода, інші, навпаки, дозволяють собі надмірність.

Актуалізуючи проблеми філософського освоєння життєвого світу людиною через повсякденну реальність, філософія вводить в проблемне поле все багатство людського буття. Реалії сучасного світу також провокують звернення до вивчення феноменів повсякденного життя. Розмивання меж між галузями гуманітарного знання, еkleктика як принцип діяльності, непередбачуваність подій у людській життєдіяльності, штучно створена віртуальна реальність вимагають нових інтелектуальних і духовних якостей людини, а отже, і відчуття міри.

Небезпека духовного руйнування особистості загострюється в сучасному суспільстві, у якому здійснюються всеохоплюючі процеси інформатизації всіх сфер соціального життя. Інтернет сьогодні стає особливим топосом, у якому відбувається зустріч людини з людиною, формуються нові форми соціального спілкування. Тут складається особлива соціальна віртуальна реальність,

соціальний кіберпростір, де людина виступає як творець себе і свого середовища. Людині здається, що соціальні відносини в Інтернеті настільки ж реальні, як і соціальні відносини у повсякденності. Також як і в реальному соціальному просторі, у віртуальному просторі формуються соціальні спільноти, що реально впливають і на окрему людину, і на суспільство в цілому.

Медійно-освітній простір є складовою загального віртуального медійного простору. Такі його духовно-комунікативні канали, як кіно, література, театр, телебачення все частіше маніфестують і прославляють низкі людські почуття. Через засоби масової інформації насаджується культ насильства, бездуховності, нігілізму. Можна констатувати явне відставання загального духовно-культурного розвитку людей від темпів впровадження інформаційних технологій, що є однією з причин виробництва інформаційних продуктів, які можуть споживати люди з невисоким або недостатньо розвиненим рівнем духовних запитів. Така обставина слугує основою диференціації духовних форм у сучасному суспільстві, різко виокремлює за розмахом свого впливу на людину форми, пов'язані з технікою масової комунікації, та форми, які в силу тих або інших причин (зокрема, завдяки складності свого змісту та сприйняття), не одержали доступу до такої техніки.

Проблеми розвитку людини, особливо її духовності, вимагають трансляції у медійному просторі системних інтелектуально-ціннісних феноменів, що сприяють гуманізації стосунків між людьми. Можна сказати, що інформаційні технології «працюють» не на людину та її духовний світ, а на суспільство з його численними пороками та обмеженими цінностями прагматично-утилітарного характеру, виконуючи соціальне замовлення. Це було б непогано, якби при цьому не був ігнорований духовний світ людини та глобальна ознака будь-якої соціалізації та освіти – забезпечення духовних пріоритетів особистісного розвитку.

Сьогодні медійно-освітній простір, завдяки електронним медіа, інтегрується у віртуальні простори, у яких програються життєві ситуації у вигляді ігор, кіно та мультфільмів, що компенсують недоліки реальної життєвої активності та творчості. Усе це обумовлює тотальну масовість споживання молодим поколінням духовної інформації розважального характеру.

У період соціалізації відбувається своєрідна універсалізація духовного життя, оскільки кожний підліток споживає таку інформацію, що й інші. При цьому формується подібний тип оцінки певних об'єктів і відносин, подібні настанови на поведінку в певних ситуаціях. Наслідки для духовного розвитку при цьому вкрай негативні. Виникає своєрідна «штучна» неповноцінність мислення, не здатного адаптуватися до перевантаженого інформацією світу. Ухвалення рішення у таких ситуаціях базується не на аналізі та цінностях, що сповідуються, а все частіше на загальновизнаній або доступній інформації. Це викликає ефект стереотипного обмеження уваги й автоматичної реакції на інформацію.

Автоматизм стереотипності, тобто прагнення ухвалити рішення, використовуючи вже відомі методи, в остаточному підсумку призводить до надзвичайного впливу віртуальності на психіку людини й відповідно на її дії у всіх сферах життя. Якщо раніше, до широкого впровадження інформаційних технологій у повсякденне життя, система цінностей, зразків поведінки зв'язалася з реальним життям, що слугувало еталоном і вихідною точкою відліку, то сьогодні реальна поведінка людей, їхній стиль життя, спосіб мислення, формуються на основі зразків та стереотипів, заданих віртуальною реальністю.

Споживацька мораль, яка супроводжує існування внутрішньо суперечливого суспільства споживання, призвела до консумеризму – життєвої стратегії універсального споживача, для якого моральною нормою є «все на продаж». Успішність людини визначається не її чеснотами, а рівнем доходу. Відбувається релятивізація моральних цінностей, людина потрапляє у владу моди, брендів, маркетингових стратегій. Це, у свою чергу, маркує таке суспільство як суспільство всездозволеності, коли зникають моральні заборони, табу, цінності. У такій ситуації надзвичайно зростає важливість мірності моральних норм як регуляторів особистісної поведінки.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що повсякдення належить до смислоутворювальних пластів культури. Її реабілітація означає відновлення довіри до реальності життєвого світу: побуту, повсякденної свідомості, матеріально-предметного середовища, що оточує людину. Поступово переміщуючись в центр наукових досліджень як соціокультурна тема, повсякдення перетворюється на найвпливовіше явище, мірність якого уособлює праксис – життя в людському співтоваристві, що керується певними соціальними нормами. Звертає на себе увагу необхідність розвитку норм права, моралі на засадах відчуття міри. Сьогодні мірність отримує аксіологічну компоненту в параметрах повсякдення і рефлексується як компонента життєвого світу. В аксіологічній сфері закріплюються принципи гуманізму, толерантності, традиціоналізму, які, набуваючи характер загальної значущості, стають ціннісними регуляторами індивідуальної свідомості. Виникає проблема динаміки та змістовної наповненості цих регуляторів, їхньої співвіднесеності з певними соціальними умовами, оскільки свідомість, орієнтована на конформізм, деформується, із труднощами сприймає високі соціальні ідеали та духовні цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шюц А. Структура повсякденного мислення. *Соціологічні дослідження*. 1988. №2. С. 131.

2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии гни знания / пер. Е. Руткевич. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
3. Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків : Курсор, 2008. 122 с.
4. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 174–184.
5. Удод О. Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 – листопад 1943): питання методології та історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 384–391.
6. Яковенко Н. М. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2006. 584 с.
7. Нагайко Т. Історія повсякденності: погляд на проблему. *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.). Переяслав-Хмельницький. 2010. 246 с.
8. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
9. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Редактора и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев / пер. М. Л. Гаспарова. 2-е изд. Москва : Мысль, 1986. 571 с.
10. Маковельский А. О. Софисты. Вып. 1–2. Баку : Азербайджанский государственный университет, 1941. 100 с.
11. Платон. Диалоги / пер. С. Я. Шейнман-Топштейн. Москва : Мысль, 1986. 605 с.
12. Аристотель. Никомахова етика / пер. и ред. А. И. Доватура. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1983. Т.4. 832 с.
13. Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разуме. Сочинения : в 4-х т. Т. 2. Москва : Мысль, 1983. 686 с.
14. Молчанов В. Б. Теоретичні підходи до вивчення життєвого рівня населення України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2010. № 17. С. 411–437.
15. Lefebvre H. The Everyday and Everydayness. *Yale French Studies*. 1987. № 73. Everyday Life. P. 7–11.

REFERENCES

1. Shyuts A. (1988) Struktura povsednevnogo myshleniya / Per. s angl. E. D. Rutkevich. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological studies*. № 2. 129–137 [in Russian].
2. Berger P., Lukman T. (1995) Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya / Perevod E. Rutkevich. Moskva: Medium [in Russian].
3. Koliastruk O. (2008). Istoriia povsiakdennosti yak ob'iekt istorychnoho doslidzhennia: istoriohrafichnyi i metodolohichnyi aspekty. Kharkiv: Kursor [in Ukrainian].
4. Koliastruk O. (2007) Predmet istorii povsiakdennosti: istoriohrafichnyi ohliad yoho stanovlennia u zarubizhnii ta vitchyznianiі istorychnii nauksi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*. № 1. 174–184 [in Ukrainian].

5. Udod O. (2006). Povsiakdenne zhyttia kyian v umovakh okupatsii (veresen 1941 – lystopad 1943): pytannia metodolohii ta istoriohrafii. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – *Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*. Mizhvidomchy zb. nauk. prats. Kyiv, Vyp. 15. 384–391 [in Ukrainian].
6. Yakovenko N. M. (2006) Narysy istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Nahaiko T. (2010). Istoriia povsiakdennosti: pohliad na problemu. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Pereiaslav-Khmelnyskyi, 14–15 travnia 2010 r.)*. Pereiaslav-Khmelnyskyi 150 [in Ukrainian].
8. Tytarenko T. M. (2003). Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Diogen Laertskiy (1986). O zhizni, ucheniyah i izrecheniyah znamenityh filosofov. Red. toma i avt. vstup. st. A. F. Losev; Perevod M. L. Gasparova. 2-e izd. Moskva: Myisl [in Russian].
10. Makovelskiy A. O. (1941). Sofisty. Vyipusk 1–2. Baku: Azerbaydzhanskiy gosudarstvenniy universitet [in Russian].
11. Platon (1986). Dialogi. Per. S. Ya. Sheynman-Topshteyn. Moskva: Myisl, [in Russian].
12. Aristotel (1983). Nikomahova etika. Per. i redakts. A. I. Dovatura. Sochineniya: v 4 t. Moskva: Myisl, T.4 [in Russian].
13. Leybnits G. V. (1983) Novyie opytyi o chelovecheskom razume. Sochineniya v 4-h t. T. 2. Moskva: Myisl [in Russian].
14. Molchanov V. B. (2010) Teoretychni pidkhody do vyvchennia zhyttievoho rivnia naselennia Ukrainy u druhiï polovyni XIX – na pochatku XX st. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. № 17. 411–437 [in Ukrainian].
15. Lefebvre H. (1987) The Everyday and Everydayness. *Yale French Studies*. № 73. *Everyday Life*. 7–11.

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, професор кафедры философии Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Петрова Людмила Александровна, кандидат философских наук, учений секретарь Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

МНОГОМЕРНОСТЬ ЕЖЕДНЕВНОГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОГО МИРА ЛИЧНОСТИ

В статье используется междисциплинарный подход к пониманию понятия многомерности повседневности и его содержательного наполнения. Анализируется изменение реальности повседневного человеческого бытия, приводящее к возникно-

вению «кризиса человека». Феномен меры возникает на пересечении различных жизненных центров, поэтому имеет непосредственное отношение к проблеме целостности жизненного мира личности. На основании критического анализа точек зрения на проблемы жизненного мира личности обосновывается аксиологическая компонента мерности в параметрах повседневности, рефлексивная как компонента жизненного мира личности.

Ключевые слова: повседневность; человеческая субъективность; жизненный мир личности; многомерность человеческих проявлений; интерсубъективная мерность; духовность.

Panfilov Oleksandr Yuriyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Kharkiv National University of Air Forces named after Ivan Kozhedub,
Ukraine

Petrova Lyudmila Oleksandrivna, PhD
Kharkiv National University of Air Forces named after Ivan Kozhedub,
Ukraine

MULTIDIMENSIONALITY OF DAILY OCCURRENCE IN THE CONTEXT OF THE VITAL WORLD OF THE PERSONALITY

Problem setting. *A daily occurrence plays an important role forming of personality. Definition a daily “occurrence” is all more often present on the pages of scientific editions and in the subjects of forums of scientists. Everyday reality is a place of stay of personality, and an everyday idea it his support. A daily occurrence is the world of experience, in that an empiric subject operates at the level of mind.*

Recent research and publications analysis. *The general theoretic questions of history of daily occurrence are presented in works of західноєвропейських scientists of P. Berger, F. Brodel, G. Garfinkel, E. Guserl, T. Lukman, A. Lyudtke, A. Sikurel, A. Shyuts and other researchers.*

Paper objective. *Research of philosophical sense of concept “measure” is in the context of the vital world of personality and multidimensionality of daily occurrence.*

Paper main body. *In article cross-disciplinary approach to understanding of a concept of multidimensionality of daily occurrence and its substantial filling is used. The phenomenon of a measure arises on crossing of various vital centers therefore has a direct bearing on a problem of integrity of the vital world of the personality. On the basis of the critical analysis of different views on problems of the vital world of the personality, the axiological component of regularity is proved in parameters of daily occurrence and it is reflexed as a component of the vital world of the personality. The philosophy of “regularity” is connected with rubezhny events, change of sociocultural paradigms, marginal situations*

of various type which express the need of considerably new movement of thinking, of thinking as the creativity capable to throw down a challenge to own stereotypes, inertness, dogmatism, social apathy in which the mobility of borders is especially shown. The present stage of development of a civilization is characteristic not only rapid change of some processes by others, but also the increased level of riskogenny situations in which there is a certain person. An exit from these situations demands from the person of adoption of non-standard decisions, creative approach.

Conclusions of the research. *It means that the person cannot hide for certain another, he has to act one, at own risk. As for a way of life in virtual the world as new post-human reality, it is worth to remember that everyday life – is initial and main reality, and all other realities only derivative of initial. Need of development of rules of law, morals on a basis to a konventsializm so on feeling of a measure attracts attention.*

Short Abstract for an article

In article cross-disciplinary approach to understanding of a concept of multidimensionality of daily occurrence and its substantial filling is used. The change of reality of daily human life leading to emergence of “crisis of the person” is analyzed. The phenomenon of a measure arises on crossing of various vital centers therefore has a direct bearing on a problem of integrity of the vital world of the personality. On the basis of the critical analysis of the points of view on problems of the vital world of the personality is proved axiological a regularity component in daily occurrence parameters, reflexed as component of the vital world of the personality.

Keywords: *daily occurrence, human subjectivity, vital world of the personality, multidimensionality of human manifestations, intersubjektivny regularity, spirituality.*

UDC 340.12+1:316.3

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155761>

Kovalenko Inna Igorivna, Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

Kalnytskyi Eduard Anatolievich, Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

CONCEPTUAL DIMENSIONS OF LEGAL LIFE: GNOSIOLOGICAL ASPECT

The article shows the phenomenological understanding of law as the horizon of the world of life. It is substantiated that the semantic characteristics of the world of life define the context of an integrative interpretation, whose purpose is to understand the meanings of law contained in the structures of consciousness. Specifically defined content of the concept of legal life in its semantic dimensions. In conclusion, that in the epistemological aspect legal life can be defined as a form of potential content of law, which is realized in the activity of the subject of law, actual forms of legal consciousness, and is primary in relation to theoretical assertion about the law.

Keywords: social cognition, phenomenology of law, integrative legal thinking.

Actuality of investigated issue. Social phenomenology is today one of the important areas of scientific research. It acts as a theoretical and methodological concept that considers society as a constituent world of meanings, mutually agreed rules and variations of human activity forms. The reception of methodology and categorical apparatus of phenomenology, the extension of the principles of non-classical rationality to the theory of law are the basis for the development of integrative legal thinking as a perspective version of modern legal thinking.

Analysis of scientific publications. In modern philosophy of law there is a considerable number of works devoted to theoretical problems of the study of the phenomenon of law. At the same time, scholars emphasize that in the field of philosophical, legal, and legal research there is a noticeable methodological shortage due to the uncertainty of the scientific status of the philosophy of law [10–12], the

crisis of classical legal thinking types (both positivism and jusnaturalism) [13; 14], the substitution of legal phenomena by their dogmatic presumptions [15; 16], the excessive pluralization of legal thinking [17], the lack of consistency between the constant terminology and the movement of social life [18]. By the heuristic potential of phenomenology in the study of law also apply lawyers [19; 20]. However, the problem of finding the epistemological foundations of legal life as a semantic legal entity is still practically not worked out.

Paper aim formulation. The study of the concept of legal life implies the use of certain methodological tools, in particular, the principle of the integrity of ontology and gnoseology. It is to be considered that understanding of the principle essentials differs from the interpretations, generally accepted in the classical methodology of social cognition. This distinctive feature is related to the phenomenological reduction, determining the dependence of legal life forms and phenomena on meaning-making function of the consciousness. Therefore, this principle expresses the unity of the intentional experience aspects: the formation of the consciousness thingness and its understanding. The gnoseological perspective points at the meaning of an object itself, while the ontological perspective focuses on finding its figural meaning. Their integrity is ensured by proactive synthesizing activity of the consciousness.

According to the abovementioned **the aim of the paper** is to present heuristic possibilities of the *legal life* concept to study law in the gnoseological aspect.

Results and Discussion. The gnoseological perspective is essential in the phenomenology of law. In fact, legal life is constituted primarily as the area of conscious human activity, which gradually gains a certain actual form. In this aspect it is described using conceptual dimensions, which may be defined as evident understanding of law. They determine potential opportunities of constituting law, enable to transfer to the perception of legal life as given and the description of it as the conceptual boundary of the life space.

While studying legal life problems more thoroughly from the gnoseological perspective it is also necessary to consider the specifics of the phenomenological perception of the world from the perception, typical of the classical legal science. They differ in the focus on ordering conceptual relations between the possibilities and reality of law. In particular, scientific perception of the world is based on the retrospective logic. According to it law is understood as the result of the historical events and phenomena, as a sequence of selected implemented and unimplemented possibilities of today's reality of law. In other words, the area of scientific research involves only those phenomena that do not contradict its methodology and are based on the evidence from the variety of legal phenomena. Consequently, the thus reduced law is formed as a theoretical-logical substraction, which "embraces what is conceptually incognizable from experience in its own existence" [1, p. 176].

Eventually, using a series of interim idealizations, law is compared to its own specific pre-scientific existence.

Criticizing retrospective nature of scientific reasons, H. Bergson identified the specifics of this logic as follows: “It definitely projects the past as the opportunities of virtualities, today’s realities, and thus, what currently consists of parts, has always been viewed by it that way ... It is not willing to believe that if these elements did not appear as real, they would not have existed before as opportunities, since the possibility of a thing is always... a mirage of the existing reality, which is thrown away to the endless past. Our logic ousts into the past, deemed as possible, the reality appearing at present, because it does not recognize that something appears, forms, and that the time is efficient” [2, p. 133].

An alternative to the scientific truths reversal motion logic is phenomenological logic, under which law is the horizon of the life world. It is the thing given that moves into the future while being *recognized*. Despite its continuous evolution, law still seeks to learn its final truth and mission. Phenomenological perception provides for immersing into the given pre-predicative life world, and then moving towards the *horizon* of law. Thus, at each stage of the phenomenological research concepts are specified and legal phenomena gain their aims, the research expands the field of the issues considered and its prospects, *shifts* them into the future.

E. Husserl defined phenomenological research features saying that any cognition of laws might be only the cognition of the prospects of existing and potential phenomena of experience, the cognition of certain, perceived as laws forecasts, which would get clear outlines along with gaining experience... and would be inductively confirmed [1, p. 76]. The *legal life* concept involves its own expression of the motion to potential law horizon, involves, since it includes the description of its form and content by moving *from* and *to*.

It is to be noted that this ascend is regulated by a number of phenomenological procedures. First of all, law as the horizon of life world must be open by the continuous improvement of phenomenological reduction, which is designed to exclude all the provisions that are not limited to what is actually given in the consciousness. At the next stage of the research the factual nature of life processes was found. It makes phenomenology return to its initial descriptive objective. Therewith, description provides the researcher with an opportunity to freely manipulate the worldview imagery and freely handle it [3, p. 78]. At this stage there emerges a possibility, staying on the *basis* of the life world, to study legal life as the horizon of its newly-created concepts and conceptualization.

The need to single out legal life conceptual dimensions implies specifying the content of E. Husserl theory of life world. The demarcation line between phenomenology and classical science creates a new worldview as the entirety that is not segmented into themes, which serves the precondition for understanding the

aim of human activities and constituting new social concepts. The *athematic entirety* as the essential feature of the life world is made of several conceptual segments, whose deployment corresponds to the gradual sequence of using phenomenological logic.

Projectivity, the orientation of the phenomenological logic on the future is a reason why contemporary philosophers attend a lot to the life world problems. For example, N. V. Motroshylova states that the term *Lebenswelt* has already shifted from the dedicated philosophical, phenomenological field to a wide space of public life – for example, into politics and mass media practices [4, p. 102]. The scholar also comprehensively analyzed the life world theory. As a result of the analysis she presented an interesting approach to pointing out conceptual segments of life world. Their composition is determined by the following conceptual features: *life world is the only existing world, life world as forgotten sensuous scientific foundation, life world always presupposed and given; life world is the realm of primary evidence, life world is the actual world of life.*

Suppose that these life world conceptual features are compatible with the content of the legal life concept. However, it is necessary to take into account that this correlation must not be similar to causative or general-specific relations. Legal life concept shows law as one of the regions of life world. In its turn, life world establishes the ground and horizon of law. Therewith, conceptual features of the life world are designed to set the context of the legal life integrative interpretation, aiming at the establishment of the interrelations between the given and the concepts, emerging in the inner structure of consciousness.

Thus, if legal life is considered in the context of the conceptual segment running that life world is the only existing world, it is presented there as the original generalization, direct experience of studying law, which lacks scientific abstractions and usual views. However, this *lack* is temporary since scientific idealizations co-exist and are interwoven with legal practices. The specifics of this conceptual segment of legal life are in the fact that here law appears not only as a certain structure of legal consciousness, but also as a life-practice modulus and the active aspect of all communications: from standard routine contacts in *domestic world* to legal interrelations in the state. At the same time legal life is actual, because it is factual by nature, i.e. self-evident and value-based attractiveness of the communications.

The idea of justice may serve an example of legal life expression as the existing legal world. The content of the idea sometimes seems so evident that it is generally accepted to appeal to this idea in any circumstances of professional and non-professional intrusion in the area of legal relations. However, even initial analysis of interpretations of the idea of justice (justice as a virtue, justice as equal opportunities, justice as the expression of human reason, justice as the rule of law

etc.) demonstrate that the idea has its internal (conceptual) and external (objective) dimensions. From the standpoint of the former dimension justice is incorporated into the conceptual structure of law and is related to such its basic ideas as order, peace, equality and freedom. From the latter standpoint justice is presented as equal-sized totality of conditions, specific means of their implementation in legal consciousness and legal practices. Further, though in the internal dimension the idea of law is self-evident, universal and self-sufficient, externally it exists only as an opportunity, determined by specific content of actions, relations, interests and motives. In this case it cannot be considered as their autonomous and direct regulator. The above found controversy between different dimensions is to clarify that in fact justice as an idea, mindset and evaluation is the legal given, which is expressed in certain, known conditions of communication within a specific sociocultural context.

The second conceptual segment of the life world stating that the life world is the forgotten sensuous scientific foundation specifies the settings of the previous segment and draws attention to the opportunity to understand legal life as the world of pre-scientific experience. This enables to imagine legal life before the establishment of states, property, sanctioned punishment etc. In other words, it is possible to imagine legal life beyond the conventions of scientific explanation of the world, and also question the reliability of scientific statements. The grounds for this skepticism are apparent: legal science has not managed to explain the internal logic of its development, the need of certain concepts, provisions and theories.

Unlike the law as the subject of objective science, in this context legal life is presented as the process of accumulating, constituting and symbolizing socially meaningful concepts for people to be oriented on in their everyday activities. Since the world is limited not by borders, but by activated internal content [5, p. 165], it is possible to suggest that the growth of understanding the world is congruent with the increasing meaning of the legal regulations and scientific theories.

This suggestion is also confirmed by the explanation of the third conceptual segment that the life world is also presupposed and given. The wording of the segment, being interpreted in the context of the classical rationality, must bring properties of fatalism and determinism into the legal life concept. However, for E. Husserl the *given* nature of the life world is related to its transcendental genesis, which ensures its perpetual and known significance as being. Life world appears given by itself without any provisional predication, and this property applies to law as a fragment of life world as well. The inherent value of law is determined by its ability to form the ideas of the *normal life*. Modern German phenomenologist B. Waldenfels explains the nature of this ability by the processes of habitualization. He emphasizes that the rules in force are not the tables of the covenant and the superstitions that are well visible. They are shown to every person as something to

rely on, as a habit. The idea of *normal life* dates back to the past, preceding our own experience (primary habitus), and later it enables to modify or expand the existing rules consciously (secondary habitus) [6, p. 88]. Levels and forms of legal consciousness, exercised in the perception of regulations, are not merely given in legal life, but they play the leading role there. V. A. Bachinin notes that speaking about the legal consciousness, according to the logic of phenomenological analysis, inside the external-empirical *shell* there is the transcendental Ego, which promotes the creation of structures and nature, transformed into moral and legal rules and values at the upper level of consciousness... Phenomenology shifts the dominant of the normativity from the external transcendence of the world to the internal transcendental one [7, p. 938]. Therefore, a person turns out to be not a puppet to be manipulated in any way, but a subject that considers the law both as the form of everyday life regulation, and as the way of confirming their social significance.

The significance of the law in everyday life is also found and confirmed by the content of the fourth life world conceptual segment saying that the life world is the realm of primary evidence. Under which conditions does law become as evident as the objects perceived *here* and *now*? Perhaps, when a person realizes his or her involvement in legal processes, that is his or her intentions and expectations coincide with the established norms and rules of public relations. The conditions of the involvement in legal processes must be habitual for the person. Non-exclusivity and the *normal* nature of legal involvement do not appear by themselves. They are formed from outside, considering person's interests, by formally established and non-established lie world institutions. In this context it is meaningless to maintain long scientific and publicist disputes on the priority means of forming legal culture. For instance, it is totally insignificant to learn what the condition of the person's abilities to coexist, exercise and act was, according to the rights and responsibilities. This may be the natural moral feeling of own dignity, religion-based beliefs in the common compassion, legal education or legal professional advice.

The habitual and accessible nature of the things given in law is the precondition for singling out standards, *inter alia*, in the form of rules, behavior patterns, stable reactions to repeated situations out of them. A. Schütz stated that in the face-to-face situation these standards are vital. Intersubjectivity of legal interactions immanently contains norms as the condition of renewing ourselves. Acquiring norms, their transition from the external obligation to the internal imperative depends on the degree of their evidence for the subject. Defining the evidence as the correlation between the interest and knowledge distribution, A. Schütz pointed out four areas of perceived importance: 1) the world directly surrounding a person is the area of primary importance; 2) the areas of insignificant importance, which stand for ready-made tools to achieve goals – it is enough to know opportunities, chances and the level of risk, which may hamper satisfying person's main interest; 3) the areas of

relative unimportance, currently unrelated to the existing interest; 4) the area of total unimportance, which will never enter the field of person's interests, and no change there may ever influence the resolution of person's problems [cited by: 8, p. 161].

To our mind, the application of the evidence and importance scale to legal life studies, provided by A. Schütz, is highly promising. Firstly, it may become a sample integrative survey, which goes beyond the subject matter of sociology, psychology, management theory and so on. Secondly, it allows us to comprehensively solve such topical issues of the contemporary western European and domestic legal culture as legal nihilism, dysnomia and deviation.

The research into the burning problems of law provides for addressing the fifth conceptual segment that the life world is the actual world of life. Literally, E. Husserl's setting to orient philosophy on the world of actual experience, where people live and act, preceded the emergence of the life world theory. While in the classical modal logic the concept of the *actual* acquires the content only in relation to the concepts of potential and possible, Husserl's philosophical theory states that the actual, or *present* (Jetzt) is the evidence of authenticity and person's presence in the world. The topicality as the authenticity is revealed as the antithesis of assumptions of the objective science on eternity and universality of existence.

It is to be mentioned that the intention to find something already given in law has always been inherent in any classical understanding of law. It has been a *birthmark* of objectivism and is determined by its aim: to find the laws in the conditions of person's existence, which would be similar to the eternal laws of nature. The existential reasons of this human consciousness aberration were clearly described by V. V. Bibikhin who remarked that we feel that there are such things as fate... that orders us to do something and prohibits other things. It is hard to identify this feeling, and we search for the support of our existence in established rules and norms. Nobody would ever will to have these norms and rules imposed on us by the same people as we are. The source of law must be deeper and more reliable than human thoughts and regulations... it is also inappropriate to dwell on the recent laws as they were formulated by ourselves. Law-makers believe that they express popular will [9, p. 15].

The research into the life world of law in phenomenology also seems to provide for the historical clarity. However, this clarity immanently contains all the aspects of human activities. N. V. Motroshylova rightly remarks that Husserl's criticism of *naturalism* and *objectivism* of the classical science brings him back to the philosophy of history by K. Marx. It is common knowledge that he insisted that the existence in philosophy should not be taken as the object or *observation*, but as the human sensuous activities and practices [4, p. 136]. In other words, the existing law is the condition and the result of the human creative activities. The tautology of *actual*

via activity is justified here. Indeed, the active presence and involvement in law or legal life implies that the subject is actively involved in the law, he or she acquires it practically, acting or refraining from actions in compliance with the norms of law, and spiritually, imagining law as the value and making theories about it.

The focus should also be on the fact that the criticism of the classical understanding of law does not mean denying the value of law science itself. It has its bases in the life world, similarly to other human activities. Paraphrasing the reasoning on the historical mission of sciences by E. Husserl, it is possible to affirm that whether the law sciences are clear or unclear, significant or insignificant, they, similarly to all good and bad instrumental forms of mankind, are incorporated into the world as real experience [1, p. 346]. The phenomenology of law and law science create the common subject field of law. However, they reflect its different *horizons*, since they approach its acquisition in different but content-and-genetically related ways. In the first case, it is practical and mental acquisition, whereas in the other – theoretical.

Legal life also preserves the attribute of topicality because it returns to the subject his or her rights, will, needs, interests, right to reason etc. These subject's expressions were pushed to the background in the universal abstraction of the law subject. As a result, the subject of law has transformed into a form of world perception from the *live*, deep-rooted in history human communities and their institutions. The interconnection between the topicality and subjectivity of legal life is based on the transformation of legal concepts into the aim and action plan, that is into what is normally called *acquisition*. In E. Husserl's terminology acquisition in the meaning of the condition of life world was named as self-consciousness, oriented on clarifying the totality of willing and active life in relation to what Ego actually wishes, what it seeks in life. The result of this work on self-awareness is the formation of understanding of the harmonized style of further life in general [1, p. 361].

Thus, the interpretation of the legal life phenomenon in the context of the life world theory enables to reorient classical understanding of law onto the *grounds*, from which it actually originates, and which are the foundation of its significance. This interpretation of the legal life concept provides an opportunity to specify its content due to the following conceptual dimensions: 1) legal life is the existing world of law; 2) legal life is the lost foundation of legal sciences; 3) legal life precedes the scientific and theoretical acquisition of law; 4) legal life is the area of evident statements on law; 5) legal life is the existing law.

Summarizing the abovementioned features and descriptions of the conceptual segments of the legal life concept, it is possible to state that the conceptual dimensions are intentional implications (in E. Husserl's terminology). They set the modes of law constitution, potential directions of its phenomenological cognition.

Phenomenological methodology and life world theory return law science to its origins and enable to find the law as the continuously moving *horizon* of acquiring the existing world. Thus, gnoseologically, legal life is considered as a form conceptual content of law, which precedes theoretical statements on it. Legal life is made of primary given understanding of law, expressed in comprehensible and evident ideas rule of law limits.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2004. 400 с.
2. Бергсон А. Введение к сборнику «Мысль и движущееся». Часть первая. Возрастание истины. Возвратное движение истины. *Вопросы философии*, 2007. № 8. С. 125–134.
3. Блюменберг Х. Жизненный мир и технизация с точки зрения феноменологии. *Вопросы философии*. 1993. № 10. С. 64–93.
4. Мотрошилова Н. В. Понятие и концепция жизненного мира в поздней концепции Эдмунда Гуссерля. *Вопросы философии*. 2007. № 7. С. 102–112.
5. Луман Н. Общество как социальная система; пер. с нем. Москва : Логос, 2004. 232 с.
6. Вальденфельс Б. Происхождение норм жизненного мира. Мотив чужого / пер. с нем. Минск : ПроPILEI, 1999. 175 с.
7. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2006. 1091 с.
8. Шульц В. Л. Методология социального познания А. Шюца. *Вопросы философии*. 2008. № 1. С. 152–162.
9. Бибахин В. В. Введение в философию права. Москва : ИФ РАН, 2005. 343 с.
10. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
11. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 27–32.
12. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 3–10.
13. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 19–30.
14. Стовба О. В. Право і час : монографія. Харків : Тім Пабліш Груп, 2016. 368 с.
15. Рабинович П. М. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13–20.
16. Дробышевский С. А., Орлова С. В. О так называемых «мертвых» юридических нормах в политически организованном сообществе. Актуальные проблемы фи-

лософии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права : монография / под. ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом «Алеф-пресс», 2014. Т. II. С. 342–347.

17. Толстик В. Борьба за содержание права – важнейшее научное направление. *Право України*. 2010. № 4. С. 29–35.
18. Антонов М. В. О принципах научности и развитии правовой теории. Стандарты научности и homo *juridicus* в свете философии права : материалы пятых и шестых философ.-правовых чтений памяти акад. В. С. Нерсесянца. Москва : Норма, 2011. С. 143–153.
19. Несинова С. В. Інтегральна правова концепція в дослідженні правових інститутів. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1, ч. 2. С. 33–39.
20. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності як галузь кримінології. *Форум права*. 2013. № 3. С. 84–87.

REFERENCES

1. Gusserl' E. (2004). Krizis evropejskih nauk i transcendental'naya fenomenologiya. Vedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal' [in Russian].
2. Bergson A. (2007). Vvedenie k sborniku «Mysl' i dvizhushcheesya». CHast' pervaya. Vozrastanie istiny. Vozvratnoe dvizhenie istiny. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 2007, 8, 125–134* [in Russian].
3. Blyumenberg H. (1993). ZHiznennyj mir i tekhnizaciya s toчки zreniya fenomenologii. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 1993, 10, 64–93* [in Russian].
4. Motroshilova N. V. (2007). Ponyatie i koncepciya zhiznennogo mira v pozdnej koncepcii EHDmunda Gusserlya. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 2007, 7, 102–112* [in Russian].
5. Luman N. (2004). Obschestvo kak social'naya sistema. Moskva: Izdatel'stvo «Logos» [in Russian].
6. Val'denfel's B. (1999). Proiskhozhdenie norm zhiznennogo mira. Motiv chuzhogo. Minsk: Propilei [in Russian].
7. Bachinin V. A. (2006). EHnciklopediya filosofii i sociologii prava. Sankt-Peterburg: Izd-vo R. Aslanova «YUrid. centr Press» [in Russian].
8. SHul'c V. L. Metodologiya social'nogo poznaniya A. SHCHyuca. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy, 2008, 1, 152–162* [in Russian].
9. Bibihin V. V. (2005). Vvedenie v filosofiyu prava. Moskva: IF RAN [in Russian].
10. Kerimov D. A. Metodologiya prava (predmet, funkcii, problemy filosofii prava). Moskva: Avanta [in Russian].
11. Koziubra M. I. (2003). Mistse filosofii prava v systemi suspilstvoznavstva (do pytannia pro dystsyplinarnyi status filosofii prava). *Problemy filosofii prava – Problems of philosophy of law, 1, 27–32* [in Ukrainian].
12. Kostytskiy M. V. (2013). Filosofski ta naukoznavchi problemy yurysprudentsii (iak naukovopraktychnoho kompleksu) ta okremykh haluzei yurydychnoi nauky. *Filosofski*

- ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law, 1–2, 3–10 [in Ukrainian].*
13. Kostytskyi M. V. (2016). Normatyvizm yak metodolohiia yurysprudentsii. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law, 1, 19–30 [in Ukrainian].*
 14. Stovba O. V. (2016). Pravo i chas. Kharkiv: Tim Pablish Hrup [in Ukrainian].
 15. Rabynovych P. M. Filosofii prava: deiaki «vichnozeleni» naukoznavtsi suzhety. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 8, 13–20 [in Ukrainian].*
 16. Drobyshevskij S. A., Orlova S. V. (2014). O tak nazyvaemykh «mertvykh» yuridicheskikh normah v politicheski organizovannom soobshchestve. *Aktual'nye problemy filosofii prava i yuridicheskoy nauki v svyazi s kommunikativnoy teoriej prava*. Sankt-Peterburg: OOO Izdatel'skij Dom «Alef-press», Vol. II [in Russian].
 17. Tolstik V. (2010). Bor'ba za sodержanie prava – vazhnejshee nauchnoe napravlenie. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 4, 29–35 [in Ukrainian].*
 18. Antonov M. V. (2011). O principah nauchnosti i razvitii pravovoy teorii. *Standarty nauchnosti i homo juridicus v svete filosofii prava : materialy pyatyh i shestyh filosof.-pravovyh chtenij pamyati akad. V. S. Nersesyanca*. Moskva: Norma [in Russian].
 19. Nesinova S. V. (2014). Integral'na pravova koncepciya v doslidzhenni pravovih institutiv. *Pravo i suspil'stvo – Law and society, 6–1. ch. 2, 33–39 [in Ukrainian].*
 20. Vepric'kij R. S. (2013). Fenomenologiya zlochinnosti yak galuz' kriminologii. *Forum prava – Law forum, 3, 84–87 [in Ukrainian].*

Коваленко Інна Ігорівна, доцент, доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

Кальницький Едуард Анатолійович, доцент, доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

СМИСЛОВІ ВИМІРИ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність досліджуваної проблеми. Соціальна феноменологія виступає сьогодні як теоретико-методологічна концепція, що розглядає суспільство як конституйований світ смислів, взаємоузгоджених правил та варіацій форм людської діяльності. Рецепція методології та категоріального апарату феноменології, поширення принципів некласичної раціональності на теорію права є засадою для розвитку інтегративного праворозуміння як перспективної версії сучасного праворозуміння.

Аналіз наукових публікацій. Хоча в науковій літературі визнана продуктивність феноменологічного дослідження права, у наявних дослідженнях поки що відсутня цілісна концепція розуміння правового життя.

Метою статті є показ евристичних можливостей концепту «правове життя» для дослідження права у гносеологічному аспекті.

Статтю присвячено гносеологічному аспекту правового життя у рамках феноменології. Автори виходять з того, що правове життя конститується передусім як простір осмисленої діяльності людей, яка згодом набуває тієї чи іншої форми фактичності. У такому аспекті діяльність людей описується з допомогою смислових вимірів, які можна визначити як очевидні уявлення про право. Вони визначають потенційні можливості конституювання права, дозволяють перейти до сприйняття правового життя у безпосередній даності та опису його як смислової межі життєвого світу.

Показана відмінність феноменологічного пізнання світу від пізнання, властивого класичній науці про право. Визначені особливості феноменологічної логіки. Концепт «правове життя» представлений як вираження процесу сходження до можливих горизонтів права.

Обґрунтована сумісність смислових характеристик життєвого світу зі змістом концепту «правове життя». Так, по-перше, у контексті смислового блока «життєвий світ – єдино дійсний світ» смисл права визначатиметься як життєвий практичний модус діяльності й контекст усіх комунікацій – від тих, що регулюються за рахунок повсякденних контактів, до правових взаємодій, що регулюються державою. Другий смисловий блок життєвого світу «життєвий світ як забутий чуттєвий фундамент науки» дає можливість осмислити правове життя як світ донаукового досвіду, у якому правове життя являє собою процес накопичення, інституціоналізації та символізації соціально значущих смислів, що ними керуються люди в їхній повсякденній діяльності. Третій блок – «правове життя завжди передує науково-практичному розвитку права» дозволяє вважати, що внутрішня цінність права обумовлена здатністю суб'єкта формувати уявлення про «нормальне життя». Четвертий блок «правове життя – це простір очевидних висловлювань»: смисл права полягає в усвідомленні та артикуляції суб'єкта, його присутності в юридичних процесах, а також у виділенні стандартів, норм, моделей поведінки, стійких реакцій на повторювальні ситуації. П'ятий блок «правове життя – це дійсне право» передбачає, що суб'єкт входить у право, опановує його, діє або не діє відповідно до закону, бере участь у створенні законів, розуміє право як цінність та форму суспільної свідомості.

Зроблений **висновок**, що смислові виміри – це інтенціональні імплікації (термінологія Е. Гуссерля). Вони задають модуси конституювання права, можливі напрями його феноменологічного пізнання. Феноменологічна методологія та вчення про життєвий світ повертають науку про право до своїх засад та дозволяють виявити право як такий, що постійно відсовується, «горизонт» актуального освоєння світу. У гносеологічному аспекті правове життя розглядається як форма смислової змістовності права, яка передує теоретичним твердженням про нього. Правове жит-

тя утворене вихідними даностями правосвідомості, які виражаються у вигляді доступних та очевидних уявлень про межі правового порядку.

Ключові слова: соціальне пізнання, феноменологія права, інтегративне праворозуміння.

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університета імені Ярослава Мудрого, г. Харків; Україна

Кальницький Едуард Анатолієвич, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університета імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

СМЫСЛОВЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПРАВОВОЙ ЖИЗНИ: ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье показано феноменологическое понимание права как горизонта жизненного мира. Обосновано, что смысловые характеристики жизненного мира задают контекст интегративной интерпретации права, целью которой является понимание смыслов права, содержащихся в структурах сознания. Конкретизировано содержание концепта правовой жизни в его смысловых измерениях. Сделан вывод, что в гносеологическом аспекте правовая жизнь может быть определена как форма потенциальной смысловой содержательности права, реализующаяся в деятельности субъекта права, актуальных формах правосознания и являющаяся первичной по отношению к теоретическим утверждениям о праве.

Ключевые слова: социальное познание, феноменология права, интегративное правопонимание.

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина
e-mail: melyak770828@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

ПРОБЛЕМА ДЕФИЦИТА РЕАЛЬНОСТИ: СУБЪЕКТ ПРАВА КАК ЧЕЛОВЕК ПРИСУТСТВУЮЩИЙ

Антропологический анализ субъекта права в юридическом пространстве пост-модерна дает основание для идентификации его как Человека присутствующего. Он является субъектом тотального равенства, субъектом свободы и субъектом абсолютных возможностей. Модус его бытия в мире – прагматичное, автономное, независимое и формальное присутствие. Именно право выступает единственной реальностью его самореализации, структуризации и способом бытия.

Ключевые слова: симулятивная реальность; нехватка реальности; потребитель; пользователь; субъект права; чистое присутствие; Человек присутствующий.

Постановка проблемы. Образ права и образ человека всегда коррелировались в философско-правовых теориях различных времен и традиций. Современная правовая реальность, лишенная каких бы то ни было фундаментальных, абсолютных оснований, мультисеквенциальная и либеральная, симулятивная и полионтичная, также отталкивается от своего специфического актуального образа субъекта. В динамичном пространстве постнеклассического права субъект выступает как полисубъект благодаря не только его моральной ориентированности на другого, но и интерактивному присутствию в правовой ситуации. Бытие субъекта права сегодня предельно усложнено плюрализмом ценностей, вариативностью юридических смыслов и требованием автономной активности в горизонте его онтологической свободы. От индивидуального выбора полноценного субъекта права сегодня зависит буквально все: начиная его мировоззрением и заканчивая полом.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы правовой онтологии, касающиеся способов, форм и модусов бытия права, весьма популярны сегодня среди философов и теоретиков права. Их беспокойство в основном связано с «нехваткой реальности» в современном мире тотальной симуляции.

Так, российский юрист В. Сорокин пишет о губительном эффекте «утраты реальности права» в постмодернистской юриспруденции [1]. Лишенное своего Духа, «распредмеченное право», по его мнению, предстает как бессистемное и виртуализированное, имеющее своей сущностной характеристикой лишь симулирование правовой регуляции.

С. Жижек, в свою очередь, расценивает «страсть к Реальному» как главный пафос нашего времени [2; 3]. Эта страсть обусловлена дефицитом Реального во всех сферах динамичного бытия пост-человека. Настигнуть Реальное сегодня удастся именно в абсолютных и совершенных формах видимого, в симулятивных образах, визуально превосходящих в своей иллюзорной естественности (телесности) исконные вещи – свои же прообразы. Реальность таких тел, будучи виртуальной, переживается как истинная. При этом подлинность уже и вовсе не важна. Она обесценена, проскользнула новая Реальность больше впечатляет, влияет и увлекает. Симулятивная среда не требует откровений от своих посетителей, храня их автономию и неприкосновенность. Пускай бытие в такой видимой Реальности является лишь присутствием (поверхностным и анонимным), зато оно гарантирует комфорт и удовольствие.

Ж. Бодрийяр почти сорок лет назад написал целый опус о «гиперреальном» – о симулякрах различного порядка как «моделях без первопричин» [4]. На его взгляд, современный мир, являющий собой сообщество потребителей, регулируемое рыночной экономикой, постоянно порождает «нехватку перво-реальности», в то же время успешно справляясь с ней путем идеологического, политического, продовольственного и прочего «колдовства».

Так, фигура циничного потребителя и конструктивного пользователя в «пространстве удовольствий» [5], описанная многими философами, уверенно сформировала образ современного субъекта полиреальности как Человека присутствующего. Присутствие постепенно утвердилось в значении основного модуса бытия. Его природа и уникальная значимость для личного человеческого опыта восприятия досконально изучены Х. Гумбрехтом [6]. Расширенные границы возможностей и чувственности, гарантированные «присутствием» субъекта, в сравнении с его «наличием», описывает В. Рыбаков, исследуя «перформативный поворот в культуре» [7].

Развернутая характеристика Человека присутствующего имеет место у П. Вайбеля, обосновывающего признаки утвердившейся в культуре «парадигмы пользователя» [8]. В рамках этой парадигмы популяризируются практики со-участия, акции-спектакли, кинетическое искусство, интерактивное медиаискусство и различного рода искусство действия. Вопросы антропологии постмодерного субъекта в виртуальном пространстве ставятся и находят свое решение в работах отечественного философа Л. Усановой [9]. Проблема свободы личности в «эпоху спектакля» и ее решение при помощи стратегии

имиджа и стратегии тотального развоплощения представлены в работах российского философа С. Корнева [10].

Таким образом, онтология присутствия в ситуации дефицита Реальности достаточно изучена современными философами, чем обуславливает актуальность распространения имиджа Человека присутствующего на субъекта права.

Формулировка целей. Целью данного исследования является развернутый анализ способа бытия современного субъекта во множестве параллельных, согласующихся между собой реальностей, рассмотрение его возможностей и перспектив развития. Особое внимание уделяется построению антропологического образа пост-человека в статусе субъекта права, обоснованию актуальности и эффективности его способностей в современном пространстве симуляции.

Изложение основного материала. Кризис права, убежденно констатируемый сегодня в научных кругах, обозначился, в том числе в области онтологии и антропологии права. Это касается проблемы реальности права, определения его статуса, установления его смыслов, определения способов и форм бытия в нем человека. Философская характеристика права не дает однозначного ответа на вопрос: социальное бытие права есть наличие или присутствие, действительность или телесность? В симулятивном пространстве современной культуры в целом мы сталкиваемся с нехваткой реальности. Не обошла эта проблема и бытие субъекта права.

Именно метаморфозами бытия и модальности права обусловлены сегодня поиски радикально нового в философско-правовой методологии. Поверхностные смыслы и изменчивая значимость права сегодня позволяют говорить скорее о его формальном присутствии, нежели реальном воплощении. Реальность права проявляет себя в основном в эффективности воздействия, влияния, присутствия, то есть интерактивности.

Влияние и действенность – вот наиболее актуальные критерии бытия права, как и любой иной сущности в условиях виртуализации. Динамичная природа современного права возбуждает дискурс о его телесности. Концепция телесности права в целом сводится к своего рода отчуждению права от собственной объективной сущности за счет тиражирования своих символических копий. Формируется другой образ телоса права (отличный от аристотелевского значения понятия «телос») как потока, принципиально неустойчивого и не фиксируемого. Вследствие динамичной телесности права приумножаются его реальности, а также способы бытия в них субъекта.

При этом новые нюансы обретает содержание понятия «действенность права». В этой многослойной реальности действенность права во многом зависит от метода его прочтения, понимания, способа выражения, а также на-

бора знаков и символов его демонстрации. Динамичный контекст различного рода нарративных и вещественных атрибутов права формирует пространство легальной симуляции, то есть правовое пространство свободы. Другими словами, право реально в той степени, в какой способно воздействовать на современную действительность, проявляя свое присутствие. Онтологические инновации в правовой реальности в значительной степени отражаются на возможностях субъекта в практике понимания и применения права.

Современная тенденция тиражирования символических копий культурных оригиналов, а также простота и легкость их воспроизведения, гарантированная развитым информационным сервисом, придают человеку потенциальность имманентного присутствия и тотальную отчужденность одновременно. Отчужденность имеет самые разнообразные проявления: от телесного разрушения до социально-правовой полиидентичности. Иерархичная целостность субъекта в XXI веке рассыпалась на множество социальных ролей и онтологических идентичностей в банальном игровом поле реальности. Внутренне фрагментарный, расколотый субъект способен лишь симулировать собственное единство. Если исходить из классических моральных критериев, такой субъект не является личностью. Сознание пост-человека суть лишь набор социальных штампов; он лишен глубины, корней, исторической оправданности.

С. Корнев, анализируя «нового человека эпохи спектакля», отмечает, что в проблему превратилась даже его собственная идентичность. Личность представляет собой множество «маленьких Я», находящихся друг с другом в сложных, противоречивых отношениях. Все они не в состоянии образовать самость, они принципиально неполноценны и фрагментарны, подсказаны индивиду извне, заимствованы им из окружающего мира [10]. Сам субъект образует пространство, где социальные структуры взаимопроникают друг в друга. Формальное единство индивида, накладываясь на его внутреннюю фрагментарность, связывает разнородные структуры между собой. Его поступки, мысли, слова, даже его внутренние переживания – это просто внедренные в его сознание социальные штампы. Из этого С. Корнев делает вывод, что малейшее пространство свободы в этом социальном мире отсутствует [10]. Однако произвольный выбор субъектом ценностных приоритетов, а также деконструирование им картины мира и установление новых связей между разнородными структурами тоже представляет собой свободу. Пусть это не свобода самопроявления сущности, но свобода пользователя, потребителя, менеджера.

По мнению С. Корнева, как уникальный и свободный субъект может существовать исключительно в точке разрыва структур, как определенный дефект, изъян, разрыв, парадокс, возникающий при их контакте. Внутри этого

дефекта, или просвета, в ткани социальных структур есть определенное пространство свободы – пространство неопределенности, непредсказуемости, где диктат структур перестает работать, и субъекту приходится творить свою роль из пустоты, из себя самого. Таким образом, моменты свободы – это ситуации, когда индивид имеет шанс совершить уникальный, никем не предусмотренный творческий акт в просвете ткани социального дискурса. Для индивида этот просвет-изъясн превращается в средство управлять социальными дискурсами и структурами, соединять и разъединять их определенным образом, используя логику дискурсивного просвета. Индивид овладел этой логикой, и она позволяет ему уникальным образом модифицировать заданный набор языков и ролей, сталкивая и скрещивая их друг с другом. Овладевший просветом индивид способен проделать трещины и отверстия в любой системе социальных и культурных перегородок. Как хакер в сети, как мышь в мегаполисе. Это стратегия личного свершения. С. Корнев называет это «стратегией перпендикулярного существования», которая позволяет жить в социуме, но быть свободным от него [10].

Остается лишь размышлять над тем, как именно индивид может обнаружить этот самый «изъясн» или «просвет структур», который является условием его свободы. Возможно, изъясн рождается вследствие грубого противоречия языков, контекстов, ролей, масок и мифов, характерных для индивида данной культурной среды (например, «буквы закона» и традиций общины). Или же изъясн проявляется в результате трагического конфликта между мифом и объективной действительностью, идеальным содержанием абстрактной нормы и конкретным ее применением (например, в результате переживания социальной незащищенности, безработицы, политического кризиса или юридической коллизии).

Подобная свобода до боли напоминает столетнюю свободу экзистенции, так трепетно и трогательно вставшую на защиту человеческой жизни и ее уникальности в тяжелые времена мировых войн и тотального кризиса минувшего века. Экзистенция была условием и одновременно самой целью существования. Она достигалась в муках самоопределения, над пропастью небытия, в экзистенциальном страхе предельного испытания личности.

И вот, по прошествии века, исходя уже из совершенно иной природы реальности, человек вновь стремится отыскать свои подлинность, самость, целостность, свободу и снова остается в своей трагедии один на один со структурой. Однако на этот раз он больше не обольщается демифологизацией бытия. Он прибегает к деконструкции сети многочисленных мифов и параллельных реальностей. И стоя в расщелине бытия реального и виртуального, человек снова осмысливает свое спасение и освобождение как шаг в пропасть небытия, в дискурсивный просвет-изъясн для овладения новой логикой

деконструкции полионтичной реальности. Если экзистировал человек на границе бытия и небытия, то теперь поиск своей давно утраченной подлинности пост-человек осуществляет на очевидных рубежах своих многочисленных симуляций. Однако отстраненность в небытие по-прежнему остается необходимым условием обретения своей структурной целостности, реализации своей свободы.

Человеческая свобода теперь все чаще выступает в значении «освобожденность»: от статуса, обязательств, от культурной, социальной, политической, национальной, топологической, половой принадлежности. Автономный индивид избегает всяческой принадлежности и идентификации, стремясь в пространство удовольствий. В этой связи С. Жижек говорит о «постмодернистском разочарованном мире вседозволенности», где личности практикуются в «использовании удовольствий» [5]. Это следует понимать как пересыщенность потребительского общества, склонного к саморазрушению.

Сегодняшнее право, провозглашенное гуманной, освобождающей самоценностью, гарантирующей самосовершенствование личности, в действительности самым банальным образом легализует бесцельную деструкцию человека. Сферой максимальной свободы в наше время, не без оснований, признано киберпространство. С. Жижек, однако, отмечает парадоксальную связь киберпространственного разума с судьбой тела. Даже ярые защитники киберпространства предупреждают, что человек обязан не забывать о своем теле, должен быть укоренен в реальную жизнь, регулярно возвращаясь после погружения в киберпространство к интенсивному переживанию собственной телесности – от секса до бега трусцой [5]. «Реальная жизнь» нашего тела и его смертность – это основной горизонт нашего существования, служащий одновременно основанием для погружения во множество возможных виртуальных миров [5].

Именно стремлением взять последний бастион природной обусловленности объясняется характер четвертого поколения прав человека, обосновывающих свободу физиологического самоопределения индивида: его право на выбор пола, внешности, сексуальной ориентации, способа оплодотворения, на имплантацию живого или искусственного органа, использование стволовых клеток, эвтаназию и тому подобное. Представляется, что как раз расширение виртуальных форм бытия человека обуславливает активный поиск им новых способов «обретения тела» в отчаянных попытках восстановить утраченную реальность. Так, понятие «телесность» замещает понятие «сущность». Телесности оказывается достаточно для комфортного бытия и получения удовольствий. Симуляция признается принципом. Иллюзорным становится не только виртуальное присутствие, но и физическое существование, подвергшееся генной модификации, имплантации, пластической хирургии, трансгендерным изменениям или клонированию.

Озабоченность С. Жижека онтологическими поисками современного человека прослеживается также в его работе «Добро пожаловать в пустыню Реального II». Он приводит феномен «каттеров», которые испытывают непреодолимое желание резать себя бритвами или наносить себе другие телесные повреждения. Проблема каттеров в утверждении самой реальности. Это никак не связано с суицидальными желаниями. Это радикальная попытка найти твердую опору, укорениться в действительности, отчаянная стратегия возвращения к реальности тела, восприятия себя как существующего. Порез и кровь воспринимаются ими как возврат к жизни, ощущение себя заново ожившим. Это, несомненно, патологический феномен, однако, в то же время, попытка восстановить некоторую норму, избегая психотического распада (безвозвратной утраты тела) [2].

Подобно этому, на современном рынке мы находим множество продуктов, лишенных своих злокачественных свойств: кофе без кофеина, сливки без жира, сигареты без никотина, безалкогольное пиво и т. п. Реальность, в которой мы существуем, просто генерализирует эту процедуру ангажирования продукта, лишеного своей субстанции, как бы сопротивляясь твердому ядру реального, так же как кофе без кофеина обладает запахом и вкусом кофе, но им не является. Это и есть преимущество виртуального, которое переживается как реальное, не будучи таковым: реальность – лучшее подобие самой себя [2]. С. Жижек делает вывод, что цивилизованный «потребительский рай», при всей своей гиперреальности, по сути своей ирреален, несубстанциален, лишен материальной инерции. Реальная социальная жизнь в нем как таковая приобретает черты инсценированной подделки. Происходит дематериализация самой «реальной жизни», превращение ее в призрачное шоу вслед за торжеством бездуховности [2].

Для такого ирреального, или виртуального мира потребителей, основанного на рекламе и тиражировании симулякров, удачным представляется термин «сфера» как мир гигантского воплощения фантазма. Сфера имеет виртуальный символический порядок, ассоциирующийся с матрицей или сетью, которая структурирует для нас реальность. Структурно преобразованная реальность-сфера не нарушает царствие принципа удовольствия, хотя все, в нем присутствующие, осознают, что переживание реальности фальшиво. Они принимают логику игры. Это напоминает поведение «людей-клаустрофобов» в фильме «Матрица», анализируемое С. Жижеком в его одноименной работе [3]. Такого рода пост-людей в большей степени пугала опасность их отторжения от сферы, нежели факт их отчуждения от подлинной первоначальной реальности – происхождения, духовности, династической традиции, родовой общности или автохтонности.

Своеобразную картинку фиктивного бытия и гонки за «натуральностью» дает Ж. Бодрияр в работе «Симулякры и симуляция» [4, с. 23–24]. Согласно Ж. Бодрияру сегодня всюду существует потребность переработки отходов для их повторного использования, в то время как фантазмы, воображаемое (историческое, сказочное, легендарное) детей и взрослых и есть отходы, первые значительные испражнения токсинов гиперреальной цивилизации. В этом порядке функционируют все институты по восстановлению «реального» (полового, психического, соматического), а фактически симулятивного. Люди больше не смотрят друг на друга – для этого существуют институты. Они больше не прикасаются друг к другу, однако существует контактотерапия. Они больше не прогуливаются, зато занимаются оздоровительным бегом. Повсюду восстанавливают потерянные способности, или утраченное тело, утраченную социализацию, либо потерянный вкус к еде. Снова изобретают недостаток, первичность, подлинность, чистоту, аскетизм, дикую природность, которая исчезла: естественные наслаждения, натуральную пищу, йогу [4, с. 24].

Вся эта суета происходит от естественного экзистенциального страха человека убедиться в своем ничтожестве и отсутствии сущности. Тот же С. Жижек приходит к выводу, что наиболее тягостным для человека есть вопрос «Кто я?» Кто мы есть, если близка перспектива открытия генома каждого человека? Возможно, мы – никто и ничто, код, который можно сжать до объема одного компакт-диска, простая иллюзия самосознания, реальность, состоящая из сложного взаимодействия сети нейрональных и других связей? [5].

Основываясь на данных нейрофизиологов, С. Жижек утверждает, что целесообразно было бы поместить нашу свободу выбора (как способность) на бессознательный уровень: по-настоящему свободными являются решения, которые мы делаем неосознанно; мы никогда не решаем в настоящем времени, мы просто неожиданно для себя замечаем, что уже приняли решение. За пару миллисекунд до того, как человек делает свой «свободный выбор», сканеры мозга способны зафиксировать изменение в химических процессах мозга, что означает, что решение уже было принято [5]. С. Жижек узнает в этом кантовскую «интеллектуальную интуицию», способность к которой до недавних пор сохранялась исключительно за божественным разумом. Однако поистине сакральным представляется опыт всецелого присутствия субъекта в виртуальном пространстве посредством нейрофизиологической практики. Этого можно достичь при помощи неврологических имплантантов. Они позволили бы симулируемым сенсорным сигналам виртуального окружения, а также собственного виртуального тела субъекта напрямую достигать мозга в обход органов чувств. Так, обычный веб-сайт будет восприниматься как виртуальная среда, не требующая дополнительных аппаратных средств

(очки, перчатки, джойстики и т. п.). Пост-человек сможет «бродить» по этой среде, мысленно выбирая сайты и входя в них.

С. Жижек предполагает, что в тот момент, когда, наконец, человеческий мозг будет полностью сосканирован в более удобный и компактный электронный аппарат и сможет переноситься с одного материального носителя на другой, поскольку человеческое сознание построено по модели программы, можно будет говорить о возникновении «чистого разума» [5]. Такое положение дел радикально повлияло бы на онтологический статус субъекта, в то время как проблема идентичности вовсе утратила бы смысл, поскольку бытие как таковое представляло бы динамичную цепь идентификаций. С какой целью человечество вмешивается в онтологию реальности, настолько усложняя ее? Ради антропологического триумфа: человек, объективируясь виртуально, способен получить опыт любого рода, а также безграничные возможности, то есть стать всемогущим.

Следовательно, любые экзистенциальные, интеллектуальные и физические манипуляции человека над собой продиктованы его стремлением к расширению личной свободы. Любая достигнутая одним поколением степень свободы расценивается следующим поколением как минимальная и потому требующая расширения. Свобода распространилась на все природные и искусственные формы существования человека, раздвинув пределы его технических, символических, коммуникативных, духовных, психических и физических возможностей. Расширение всесторонних возможностей человека гарантировано его динамичным имманентным присутствием в сингулярных параллельных реальностях. Посредством рассеивания себя в этих реальностях, а также сущностному расколу своего Я, напоминающему каттерство, человек все острее ощущает собственную силу, влияние, самозаконность. Любые практики человека (от экономики до искусства) обретают сегодня характер интерактивных, становятся практиками соучастия, разновидностями пользовательской активности. В понятийный аппарат философской антропологии напрашивается новая метафора: современный человек как Человек присутствующий.

Чистое присутствие онтологически удобно пользователю, поскольку является признанным, актуальным, легальным, правомочным, нейтральным, анонимным, продуктивным, а главное, безответственным, хотя гарантирует свободу. Присутствие само по себе есть симуляция в глубокой иллюзии демократичности. Это состояние субъекта, которое нельзя назвать подложным, неискренним, фальшивым, поскольку подлинного, искреннего, настоящего не существует в принципе. Присутствие нельзя назвать неправдой, поскольку правды не существует. Есть только актуальность, целесообразность и эффективность пользования благами, свободами, правами и возможностями той или иной реальности как сферы индивидуального присутствия.

Преимущественно все современные антропологические и ценностные трансформации происходят, так или иначе, в пространстве права, в правовой реальности свобод и обязательств, возможностей и ограничений, правомочности и нормативности. Технологии виртуальной реальности (прежде всего компьютерные технологии), вызванные к жизни императивом рационализации общества, оказались эффективными инструментами симуляции права. Более того, императив симуляции привел к превращению логики виртуальной реальности в парадигмальную логику для всякого действия, включая правовое [1, с. 133].

Пост-человек существует посредством нескончаемого выбора. Выбор определяет его ценности, способ жизни, внешность, социальную роль, наконец, реальность, в которой он существует. Выбор становится способом самоопределения и самоутверждения, средством познания и интегрирования, реализации и адаптации. Однако выбор пост-человека не экзистенциальный, а виртуальный, не личностный, а симулятивный. Он не ведет к «личной ответственности за судьбы всего мира». Он лишь актуализирует присутствие пост-субъекта в динамичном пространстве интерактивной реальности, способствует получению удовлетворения. Здесь право выполняет функцию алгоритмизирующего начала, механизма, задающего логику понимания и приобщения к этой реальности.

Именно правовые, а не этические навыки помогают комфортному присутствию субъекта в пространстве перманентного выбора. Владея легальными эффективными приемами правовой структуризации экономических, информационных и функциональных отношений с другими интерактивными и компетентными субъектами, каждый «присутствующий» способен оптимально использовать возможности среды и свои собственные, бесконечно расширяя их путем соучастия в событиях других параллельных реальностей. Так, право, будучи инструментом каждого отдельного пост-человека, одновременно становится способом его бытия в мире, бытия, заслуженно названного «присутствием».

«Присутствие» в онтологическом смысле как будто говорит нам: «Ничего личного!», «Присутствие» – истинное бытие субъекта права: абстрактного, анонимного, альтернативного, универсального, равноправного в своей автономности. Субъекту морали, индивидуальному, уникальному, эмоциональному и равнодушному, нет больше места в пост-реальности. Нынешний мир – это пространство самореализации субъекта права как Человека присутствующего. Выбор, который он делает в своей правовой интерактивности, целесообразен и циничен, оправдан конструктивной коммуникацией и потребительским удовлетворением самого субъекта. Пост-субъект права игнорирует ту реальность, которая по каким-либо причинам его не устраивает.

Новые нормы возникают как следствие конкуренции виртуальных юридических образов, симулируемых правовыми институтами.

По мнению теоретика права В. Сорокина, современная ориентация юридической практики не на реальные общественные отношения, а на образы ведет к симуляции самих правовых институтов. Институты становятся образами реальности, замещающими саму реальность [1, с. 134]. В качестве таких эфемерных, «виртуальных» правовых институтов В. Сорокин приводит симулятивную деятельность парламента, не имеющего реальной политической воли улучшить действительность путем принятия нового закона (фиктивное нормотворчество); интернет-голосование при помощи web-страниц; наведение правопорядка и восстановление справедливости криминальными структурами, выполняющими роль правоохранительных; теневое регулирование общественных отношений; процедура выбора власти и т. п. [1, с. 129]. Другими словами, правопорядок выступает симулятивным результатом симулятивной деятельности правовых институтов. При помощи масс-медиа создается иллюзия успешно регулируемой правовой реальности. Принимая ее правила, условности и нормы, человек увлеченно присутствует в ней, используя все предоставленные ему возможности и символические блага. В этих случаях теоретики говорят о «дефиците реальности права» [1, с. 130]. Дефицит и симуляция права сопровождаются интенсивным перепроизводством законодательных актов, постоянным деконструированием и перезагрузкой системы законодательства.

Полностью отчужденное от своих природных и моральных оснований современное право, однако признается ориентированным на человека, апологизирующим человека как наивысшую ценность, гуманным. Может быть, что-то изменилось в самих гуманных основаниях права со времен природно-правовой традиции Просвещения? Изменился сам человек – антропологическое начало. Из духовно-нравственной личности, мотивированной абсолютными ценностями, он превратился в не менее достойного независимого субъекта, скользящего из образа в образ, из события в событие, из реальности в реальность. Право наделило его выдающейся способностью к симуляции и доступом к широким пользовательским возможностям. Право сравнимо с компьютерной операционной системой, позволяющей свободно симулировать и транслировать образы, сохраняя атрибутику реальности и будучи открытой для входа и выхода.

Правовая среда неравнодушна к субъекту, невзирая на непризнание в нем духовности. Приоритетный, выдающийся статус типичного субъекта права основывается именно на признании его автономности, независимости, самостоятельности, личной правовой позиции и воли, свободного выбора алгоритма правового регулирования. Это напоминает технику «съемки с плеча»,

умышленно реанимированную и применяемую многими современными кинорежиссерами с целью сберечь эффект субъективности событий. Субъективность защищена современным правом. Она не деактуализирована вместе с субъектом морали. Она обрела новое содержание в качестве черты субъекта права.

Выводы. Человек постнеклассической культуры проявляет себя как полисубъект, соучаствующий во многих реальностях. При этом главным модусом его бытия в этих реальностях становится присутствие, лишаящее постчеловека многих способностей морального субъекта, однако наделяющее определенными преимуществами актуального субъекта, реализующегося в праве. Таким образом, правосубъектность можно считать главной особенностью Человека присутствующего, в то время как правовую реальность – основной реальностью его присутствия и самореализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сорокин В. В. Юридическая глобалистика. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2010. 916 с.
2. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального II: Размышления о Всемирном торговом центре – третья версия. URL: <http://anthropology.ru/ru/texts/zizek/reflections.html> (дата звернення 24.08.2016).
3. Жижек С. Матрица, или Две стороны извращения. «Матрица» как философия : эссе / пер. с англ. О. Трухиной. Екатеринбург : У-Фактория, 2005. С. 329–371.
4. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховтун. Киев : Основи, 2004. 230 с.
5. Жижек С. Обойдемся без секса, ведь мы же пост-люди! URL: http://www.ruthenia.ru/logos/korf/2002/2002_12.htm (дата звернення 13.12.2018).
6. Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. Москва : Новое литературное обозрение, 2006. 184 с. URL: <http://history-library.com/index.php> (дата звернення 11.01.2018).
7. Рыбаков В. В. Перформанс как способ проблематизации присутствия. *Международный научно-исследовательский журнал: Философские науки*. Вып. 11 (53). Часть 1. 2016. С. 159–163. URL: <http://research-journal.org/philosophy/performans-kak-sposob-problematizacii-prisutstviya/> (дата звернення 16.08.2017).
8. Вайбель П. Медиаискусство: от симуляции к стимуляции / пер. с англ. К. Бандуровского. *Логос*. Том. 25. № 4. 2015. С. 135–158.
9. Усанова Л. А. Віртуальність як риса сучасності. *Філософські обрії*. 2011. № 25. С. 116–126.
10. Корнев С. Имидж в эпоху спектакля. URL: <http://www.inache.net/signs/30> (дата звернення 09.03.2015).

REFERENCES

1. Sorokin V. V. (2010). Juridicheskaja globalistika. Novosibirsk: Izd-vo NGTU [in Russian].
2. Zhizhek S. Dobro pozhalovat' v pustynju Real'nogo II: Razmyshlenija o Vsemirnom trgovom centre – tret'ja versija. URL: <http://anthropology.ru/ru/texts/zizek/reflections.html> [in Russian].
3. Zhizhek S. (2005). Matrica, ili Dve storony izvrashhenija. «Matrica» kak filosofija: Jesse. Ekaterinburg: U-Faktoriya. 329–371 [in Russian].
4. Bodriyar Zh. (2004). Sy'mulyakry' i sy'mulyaciya. Ky'yiv: «Osnovy'» [in Ukrainian].
5. Zhizhek S. Obojdjomsja bez seksa, ved' my zhe post-ljudi! URL: http://www.ruthenia.ru/logos/korf/2002/2002_12.htm [in Russian].
6. Gumbrecht H. U. (2006). Proizvodstvo prisutstvija: Chego ne mozhet peredat' znachenie. URL: <http://history-library.com/index.php> [in Russian].
7. Rybakov V. V. (2016). Performans kak sposob problematizacii prisutstvija [Performance as a way of problematic presence]. *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal: Filosofskie nauki – International scientific and research journal: Philosophical sciences*, issue 11 (53), part 1, 159–163. URL: <http://research-journal.org/philosophy/performans-kak-sposob-problematizacii-prisutstvija/> [in Russian].
8. Vajbel' P. (2015). Mediaiskusstvo: ot simuljaciji k stimuljaciji [Media art: from simulation to stimulation]. *Logos. Vol. 25. # 4. 135–158* [in Russian].
9. Usanova L. (2011). Virtual'nist' yak ry'sa suchasnosti. *Filosofs'ki obriyi. # 25. 116–126* [in Ukrainian].
10. Kornev S. Imidzh v jepohu spektaklja. URL: <http://www.inache.net/signs/30> [in Russian].

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМА ДЕФІЦИТУ РЕАЛЬНОСТІ: СУБ'ЄКТ ПРАВА ЯК ЛЮДИНА ПРИСУТНЯ

Антропологічний аналіз суб'єкта права у юридичному просторі постмодерну дає підстави для ідентифікації його як Людини присутньої. Він є суб'єктом тотальної рівності, суб'єктом свободи і суб'єктом абсолютних можливостей. Модус його буття у світі – прагматична, автономна, незалежна й формальна присутність. Саме право стає єдиною реальністю його самореалізації, структуризації та способом буття.

Ключові слова: симулятивна реальність, нестача реальності, споживач, користувач, суб'єкт права, чиста присутність, Людина присутня.

Melyakova Julia Vasylivna, Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEM OF DEFICIT OF REALITY: A SUBJECT OF LAW AS THE PERSON WHO IS PRESENT

Problem setting. *Being of the subject of law in colorable reality today is very difficult. Virtual and dynamical images, values and social institutes require from the subject of activity, creativeness, anonymity and multi-purpose capability. The subject who entirely acquired by these skills and properties, as well as algorithms of legal choice, is adapted well in modern world. It is characterized as the subject of total equality, the subject of freedom, he is the real subject of law. The way of his being in the world is presence – an autonomous, independent, pragmatic and free presence.*

Recent research and publications analysis. *The questions of ontology of law are very popular in modern philosophy. Law theorists discover new forms and modes of being right. They explore qualitatively different ways of being a subject in law. The actual ontological problem today is the “lack of Reality” in the meaning of “primary reality”, authenticity, naturalness. The postmodern world is a new Reality, which is called the illusory, virtual and simulative. About this in their works write S. Zizek, J. Bodriar, H. Gumbrecht. At the same time, V. Sorokin states the fact of precisely the loss of the reality of law in postmodern jurisprudence. In his opinion, this negatively affects the law, turns legal regulation into a simulation.*

A number of philosophers pay attention to anthropological problems in the context of a new simulative reality. Thus, S. Zizek and J. Bodriar view the human culture of postmodernism as an elementary consumer and user, led by selfishness, self-interest, and a thirst for pleasure. L. Usanova, S. Kornev, P. Waibel and other domestic and foreign authors also speak about the virtual way of being of a person. S. Kornev asks the question of individual freedom in the “epoch of performance”. P. Waibel is engaged in substantiating the “user paradigm” in modern cognition and creativity. In turn, H. Humbrecht and, following him V. Rybakov consider the mode of presence as the main one for a person simulating in artificial reality. These studies provide rich material from the field of postmodern anthropology, allowing to build a new concept of the subject of law as a Person who is present.

Paper objective. *The purpose of this study is to compile an anthropological image of a post-human in the status of a subject of law.*

Paper main body. *Superficial meanings and the changeable significance of law today allow us to speak only about its formal presence, but not the real incarnation. Presence is also the main way of being a legal entity. Man’s pure presence in many parallel realities relieves him of moral obligations, spirituality and personal responsibility. He is guided by the simple logic of the consumer and fully realizes his freedom of choice. The choice leads to the identification by the subject of himself in a particular social role for a certain period*

of time. The alternative and dynamic change of roles provide the subject with a productive simulation, successful self-realization and comfort of existence.

Thus, it is the subject of law, which, by definition, is deprived of individuality, exclusivity and spirituality is best adapted to modern reality. The subject of law – formal and abstract – is a typical subject-consumer and subject-user of the virtual world. It is the modern subject of law that best personifies the type of Person who is present in postmodern culture.

The definition of self and human choice is becoming more and more radical and unexpected. Freedom of the individual stands in the sense of “liberation” from all stereotypes, traditions, statuses, obligations, moral duty, of various belonging – cultural, social, ethnic, sexual, political, ideological or topological belonging. Today, a person independently determines the value and meaning of things, carries out a subjective legal regulation of events. Knowledge of the legal regulation algorithm makes the subject a full-fledged and relevant in the space of total presence and simulation.

Conclusions of the research. *A pure presence is ontologically convenient for the user, because it is relevant, legal, legitimate, neutral, anonymous, productive, and most importantly, irresponsible although it guarantees freedom. The Person who is present is able to make the most of the possibilities of the environment and their own. It is legal, not ethical abilities that help the comfortable presence of the subject in the space of permanent choice.*

Short Abstract for an article

An anthropological analysis of the subject of law in the legal space of postmodernism provides a basis for identifying him as a person who is present. He is the subject of total equality, the subject of freedom and the subject of absolute possibilities. The mode of his being in the world is a pragmatic, autonomous, independent and formal presence. The law is the only reality of him self-realization, structuring and way of being.

Keywords: *simulative reality, lack of reality, consumer, user, subject of law. pure presence, the Person who is present.*

Павленко Жанна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: zhannapavlenko4@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНОГО ЗНАННЯ ЯК МАТЕРІАЛУ ТЕХНОЛОГІЇ

У статті обґрунтовується, що використання юридичного знання як матеріалу технологій впливає на розвиток правової науки. Визначено зміст поняття «технологічний підхід до юридичного знання». Розкрито, що одним із шляхів удосконалення права може бути активне застосування інновацій. Проаналізовано сучасний стан розробок з інноваційною та технологічною складовою в правознавстві; зазначено, що ці проекти в якості ядра містять масив юридичних знань. Виділено особливості юридичного знання та здійснено аналіз впливу, який чине відношення до юридичного знання як до матеріалу технологій на розвиток правознавства. Виявлено, що на сучасному етапі юридичне знання поступово посідає місце однієї з вагомих складових масиву сучасної інформації і технологій, що циркулюють у суспільстві. Показано, що філософсько-правове осмислення технологічного підходу до правового знання з урахуванням національної специфіки нашої країни сприяє визначенню шляхів до ефективної розбудови та реалізації моделей інноваційного розвитку України.

Ключові слова: технологічний підхід до юридичного знання, інновації в праві, інтелектуальні юридичні системи, експертне знання, юридичні стартапи.

Постановка проблеми. У сучасному світі перехід на кардинально новий етап розвитку суспільства безпосередньо пов'язаний з підвищенням ролі теоретичного знання, розвитком високотехнологічних галузей, впливом нових інформаційних технологій, процесом збільшення долі сфери послуг. Інформація, наукове знання на сьогодні є ключовими чинниками розвитку тих країн, які характеризуються становленням суспільства знань. У цих умовах розвиток правової науки визначається тенденцією до інтеграції та диференціації знань правових, соціальних і формальних наук. Інтеграція знань відкриває перед правознавцями можливості більш повного розкриття явищ, сторін і відносин правової дійсності, виявлення їхніх істотних ознак і характеристик, глибокого розуміння проблем права, які вирішуються за допомогою інновацій.

ІТ-технології, базовою підтримкою яких є технологічне ставлення до знання, – феномен не тільки технічний, а й соціальний [2]. Вони, зокрема, вима-

гають нового підходу до аналізу правового знання, яке з технологічної точки зору є «сировиною» для штучних юридичних систем. Одночасно використання методів і досвіду ІТ-сфери може допомогти вирішити низку проблем в юридичній теорії і практиці, зокрема таких, як істотне поліпшення якості законів; передача досвіду і професіоналізму висококваліфікованих фахівців у галузі правознавства шляхом комп'ютерного об'єктування знання, моделювання ситуацій, пов'язаних зі змінами в чинному законодавстві тощо.

Необхідне вивчення когнітивно-інформаційних аспектів руху юридичних знань, зокрема засобів їх отримання, механізмів відбору, поширення, трансформації, нагромадження, трансляції та застосування, а також способів автоматизації цих складних процесів на базі сучасних високотехнологічних цифрових пристроїв. Мова йде про маловивчені і надзвичайно актуальні проблеми переробки юридичного знання та перетворень їх у діючий інформаційний ресурс.

Ці проблеми потребують комплексного, багатоаспектного осмислення. Згідно з дослідженням, яке провів в Україні Гаазький інститут інновацій у праві (НИЛ), більше половини населення нашої країни ніколи не звертали-ся до юристів, незважаючи на те, що в більшості громадян, як мінімум, раз на рік виникають питання захисту прав споживачів, частина стає свідками чи жертвами різних шахрайських схем, у когось виникає потреба придбати нерухомість, оформити право власності на спадщину, перевірити контрагентів тощо. Часто ці потреби задовольняються пошуком інформації в Інтернеті (яка не завжди відповідає дійсності) і заняттям юридичною самопоміччю, яка має властивість викликати додаткові проблеми. Перепоною в доступі до правосуддя в нашій країні, з одного боку, є відносно висока вартість юридичних послуг, а з іншого – не дуже позитивний стереотип сприйняття професії адвоката як людини, котра робить бізнес на чужих проблемах, яка не зацікавлена в їх швидкому вирішенні. Результатом цього є відторгнення і недовіра людей до сфери юридичних послуг. Тому є потреба в штучних системах, які в реальному часі змогли б надати юридичну консультацію по проблемі, що виникла у користувача.

Особливо нагальною ця потреба є для інноваційного розвитку України, яка вступила на шлях органічного входження в сім'ю європейських держав. Виявлення та осмислення світоглядних та методологічних засад інтелектуалізації суспільства [16], феноменів ресурсу знання, інформаційного ресурсу та інформаційних технологій – їхніх видів та рівнів, соціальних і психологічних аспектів руху знань, особливостей юридичного знання, умов застосування, готовності до цього соціуму, ролі правознавства в інноваційних процесах, – є важливою і необхідною складовою радикального поліпшення національних програм, бажаних суспільних трансформацій. Продуктивна розробка й ефек-

тивне втілення в життя моделей широкомасштабних суспільних перетворень сучасного рівня потребують іншого підходу до юридичного знання й сприяють визначенню шляхів до ефективної розбудови та реалізації моделей інноваційного розвитку України.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що дані тенденції вимагають глибокого і ретельного дослідження особливості використання юридичного знання як матеріала технології. Дослідженню проблем інтелектуалізації суспільства, створення й упровадження нових технологій, що базуються на ефективному використанні головного стратегічного ресурсу суспільства – знань – у нашій країні була присвячена низка робіт соціально-філософського, логіко-гносеологічного, філософсько-політичного, філософсько-правового, економічного, когнітивно-інформаційного спрямування, що, зокрема, знаходять своє відображення в працях В. П. Андрущенко, І. В. Бойченка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, А. Є. Конверського, С. Б. Кримського, В. І. Кушерця, А. І. Уймова та ін. Продуктивна цінність знання в розвитку суспільства та вплив його на особу стали предметом аналізу багатьох учених за кордоном, зокрема, герменевтичного: Г. Арендт, Г. Гадамера, Ж. Рюс; соціокультурного: М. Беслера, Ф. Махлупа, К. Мангейма, П. Рікера, Л. Туроу, Т. Шульца; філософсько-наукового: Т. Куна, К. Попера, Р. Татона, С. Тулміна, П. Феєрабенда; інформаційно-комунікативного: П. Бурд'є, Ю. Габермаса; інформаційно-технологічного напрямів: І. Міцуру, С. Осуги, К. Шенона, І. Харуки та представників теорії постіндустріального та інформаційного суспільства: Д. Белла, Й. Масуди, Е. Тофлера, Ф. Фукуями та ін.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що в цілому системне наукове осмислення складної, об'ємної і багатоаспектної проблеми з'ясування своєрідності руху юридичних знань, зокрема їхнього продукування, нагромадження, трансформації, трансляції, переробки, представлення, автоматизації, впливу на трансформацію правових норм, правознавчої науки і юридичної освіти тощо – знаходиться лише на початковому етапі [11, с. 4].

Тому **метою** даної статті є розгляд окремих аспектів технологічного підходу до правового знання на підставі результатів осмислення даної проблеми різними представниками гуманітарних наук та міждисциплінарних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Нові інформаційні технології змусили з другої половини ХХ ст. по-новому підходити до проблеми знання, що є стратегічним ресурсом прогресу. В той час американським економістом Ф. Махлупом, який займався економікою інформації, було введено у науковий обіг термін «інформаційне суспільство» і визначено підхід до знання як до головного ресурсу в ряді інших природних ресурсів [20, с. 387, 396, 182, 180].

Концепцію Ф. Махлупа підтримали Д. Белл, М. Порат, Е. Тоффлер і ряд учених, що акцентували увагу на соціальній значущості інформаційно-комп'ютерних технологій у становленні інформаційного суспільства. Е. Тоффлер і Х. Тоффлер визначали знання головним фактором, на якому заснована вся економічна система, від якого визначеною мірою залежать всі ділові об'єднання, що сформувалися в суспільстві [17].

Д. Белл, вважаючи, що новим принципом постіндустріального суспільства є величезне соціальне значення теоретичного знання і його нова роль як направляюча сила соціального впливу, тобто інформація і знання стають вирішальними змінними постіндустріального суспільства [1, с. 330, 332]. Інформаційне суспільство в концепції Д. Белла ґрунтується на таких елементах: 1) перехід від економіки благ до економіки послуг; 2) панування класу експертів і техніків в галузі професійної структури; 3) примат теоретичного знання як джерела техніки і технології, а також рушійні сили економічного зросту; 4) планування і контроль технологічного розвитку; 5) поширення інтелектуальних технологій. Японські дослідники І. Нонака і Х. Такеучи [12] першими зв'язали ефективність японських компаній з їх здібностями до створення нового знання і використання його для виробництва успішних продуктів і технологій. У роботі «Компанія – творець знання. Зародження і розвиток інновацій в японських фірмах» вони доводять, що створення знання є одним із найважливіших джерел міжнародної конкурентоспроможності.

У 1976 р. термін «постіндустріальне суспільство» одержав офіційний ідеологічний статус у доповіді Консультативної комісії з питань політичного механізму національного розвитку Америки. Теоретичний конструкт «інформаційне суспільство» зіграв свою роль у конкретизації цілей соціального прогресу й у рішенні проблем людини в сучасному світі. Багато теоретиків заявили про необхідність пошуку нових форм організації людських відносин, почали розробляти нові концепції, згідно з якими прихід інформаційного суспільства означає піднесення людини як творця, суб'єкта індивідуальної волі і творчої самореалізації.

«В основі історичного розвитку суспільства лежить ускладнення інформаційно-комунікативних зв'язків та інформаційно-комунікативної діяльності» [7, с. 16]. «Суспільство знань» позначає не просто особливу значущість знань у сучасних умовах, їх пріоритетність стосовно інших чинників забезпечення успішної життєдіяльності, воно вказує на глибокі зміни людського світу загалом» [15, с. 8]. Кожна нова інформаційна технологія трансформує суспільство, при цьому слід зазначити, що перехід інформаційного суспільства в суспільство знань має як оптимістичні, так і песимістичні прогнози і тенденції розвитку [6].

ІТ-технології є перехрестям дисциплін, і правознавство в поєднанні з комп'ютерними технологіями є дуже важливим напрямом для соціального застосування. Інтеграція знань відкриває перед правознавцями можливості більш повного розкриття явищ, сторін і відносин правової дійсності, виявлення їхніх істотних ознак і характеристик, глибокого розуміння проблем права, які вирішуються за допомогою інновацій. Одночасно використання методів і досвіду ІТ-сфери може допомогти вирішити низку проблем в юридичній теорії і практиці, зокрема таких, як істотне поліпшення якості законів; передача досвіду і професіоналізму висококваліфікованих фахівців у галузі правознавства шляхом комп'ютерного об'єктування знання, моделювання ситуацій, пов'язаних зі змінами в чинному законодавстві тощо. Отже, ІТ-технології вимагають нового підходу до аналізу правового знання, яке з технологічної точки зору є «сировиною» для штучних систем.

У сучасних умовах ефективність роботи юриста залежить від використання ним високотехнологічних продуктів і сервісів, що значно здешевлює надання юридичних послуг, роблячи їх доступнішими для населення. При цьому прозорі програмні алгоритми підвищують довіру населення до таких сервісів, оскільки не будуть заплутувати справу для того, щоб отримати з клієнта більше прибутку. Цікавим є той факт, що зараз відбувається зрушення в свідомості юристів. Якщо раніше спеціалісти з ІТ-технологій йшли до них, щоб створювати якісь продукти на стику юриспруденції та ІТ, то сьогодні правознавці йдуть у сферу інформаційних технологій, оскільки ніхто окрім них не знає краще алгоритмів, за якими вони працюють. Сьогодні пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві [9; 10].

Хоча ІТ-проекти у юриспруденції почали з'являтися вже давно, але це був в основному шлях спроб і помилок. Автоматизовані юридичні сервіси почали розвиватися в другій половині ХХ ст. в США та країнах Західної Європи. Це були системи, спеціально створені для юристів. Їх головне завдання полягало в забезпеченні доступу до великих об'ємів юридичної інформації, спрощенні роботи з цією інформацією і можливості задовольняти потреби фахівців з юридичної сфери. Однак ринок ІТ та інновацій для юриспруденції порівняно з іншими галузями зовсім невеликий. Це пояснюється тим, що знання у сфері правознавства особливе, оскільки володіє рядом специфічних ознак. Воно не просто описує властивості якогось об'єкта, а стосується об'єкта, створеного людьми в процесі їх діяльності, і виступає як інструмент діяльності людини – інструмент регулювання суспільних відносин, інструмент впливу на правосвідомість. З одного боку, правове знання є результатом дослідження, це поєднує його з науковим знанням, з іншого – воно бере участь у процесах створення

права і процесах застосування права, отже, неможливо поводитися з ним як зі звичайним науковим знанням, що описує закони деякого явища. Тому розвиток штучних юридичних систем починався зі створення так би мовити, «легких» програмних продуктів, зокрема баз (бібліотек) даних. База даних – це упорядкований набір логічно взаємопов'язаних даних, що використовується спільно, та призначений для задоволення інформаційних потреб користувачів.

У 1991 р. в Україні була представлена перша версія комерційної спеціалізованої юридичної ІТ-системи «Нормативні акти України» (http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=mega_secrets), а в 1992 р. – системи «ЛІГА:ЗАКОН» (http://www.ligazakon.ua/ua/ua_history.html), які й сьогодні успішно розвиваються і конкурують на ринку. Ці системи не вирішували питань окремих фізичних або юридичних осіб і не задіяли ніяких принципово нових механізмів взаємодії людини з юриспруденцією. Це були бази (бібліотеки) даних, які успішно використовуються і зараз.

У процесі розвитку цих систем з початкової безлічі класів інтелектуальних задач, складених за предметним принципом, почали виділятися нові типи. Вони формували класи вже за принципом необхідних для їхнього рішення формальних засобів: структур даних і механізмів їх обробки. Багато розроблювачів поступово оцінили, що необхідно намагатися розвивати комп'ютерні системи в галузі законодавства, які втілюють знання і навіть можуть займатися розпізнаванням.

Наступним кроком після створення баз даних в розвитку юридичних штучних систем стали системи, засновані на знаннях і експертні системи в праві. Хоча в науковій літературі досить часто термін «система, заснована на знаннях» використовується як синонім експертної системи, однак можливості останніх ширші за можливості систем, заснованих на детермінованих (обмежених, реалізованих на поточний час) знаннях. Експертна система містить знання у визначеній предметній галузі, накопичені в результаті практичної діяльності людини (або людей протягом всієї історії розвитку суспільства), і використовує ці знання для пошуку і вироблення рішення при виникненні проблеми. На думку Пітера Джексона, система, заснована на знаннях, – це будь-яка система, процес роботи якої заснований на застосуванні правил відносин до символічного подання знань, а не на використанні алгоритмічних або статистичних методів [8, с. 21]. Наприкінці ХХ ст. теза про те, що успішна експертна система, можливо, сприяє юриспруденції більше, ніж будь-який інший метод, була широко розповсюджена у спеціальній літературі. Це твердження будувалося на основі того, що комп'ютерні моделі міркування і судового рішення більш суворі, правильні і точні, ніж їх юридичні аналоги. Однак велика кількість робіт у цій галузі показала неадекватне розуміння теоретичних основ права, і як наслідок – розроблені системи являли собою слабкі

описові моделі юридичного міркування [21, с. 109]. Головна відмінна риса юридичних експертних систем полягає в тому, що подібні системи інтенсифікують аналітичну роботу юриста, сприяють рішенню конкретних правових проблем, при цьому не претендуючи бути єдиним ключем для відшукування істини, бо, з одного боку, далеко не всі розумові процеси можуть бути формалізовані і представлені у вигляді комп'ютерних програм, а з іншого – інформація, на базі якої комп'ютерна система приймає рішення, зберігає привнесені людиною, як вірогідність матеріалу, так і подекуди суперечливість і дефіцит фактів [18, с. 95–98].

Експертна система може цілком узяти на себе функції, виконання яких звичайно вимагає залучення досвіду людини – фахівця або відігравати роль помічника для людини, що приймає рішення. Той, хто приймає рішення, може бути як екпертом зі своїми власними правилами, так і новачком. І в тому, і в іншому випадку експертна система може виправдати своє існування, підвищуючи ефективність роботи першого або дозволяючи другому домогтися з її допомогою результатів більш високої якості. Упровадження подібних комп'ютерних програм ефективно в тих галузях діяльності людини, що вимагають мислення, певної майстерності і накопиченого досвіду. Правознавство є саме такою галуззю.

Експертна система моделює механізм мислення людини стосовно до рішення задач у визначеній предметній галузі, а не її фізичну чи іншу природу. Крім виконання обчислювальних операцій, експертна система формує висновки, ґрунтуючись на тих знаннях, якими вона володіє. Знання в системі представлені на спеціальній мові, зберігаються окремо від власне програмного коду, що дозволяє формувати висновки, і називаються базою знань. Таким чином, експертна система являє собою систему, побудовану з таких компонентів, як база знань – сукупність знань, описаних з використанням зворотної форми їхнього подання – і механізм висновків, що забезпечує маніпулювання з цими знаннями при рішенні прикладних проблем. Механізм висновків зв'язує знання воєдино, а потім виводить з послідовності знань висновок. Формалізм опису знань в експертних системах визначається як подання знань, а компонент, що використовує для рішення проблем знання експертів, які описані в задалегідь обраній для них формі подання, є механізмом висновку [13, с. 36].

Фундаментальним поняттям в експертних системах є подання знань. Теорія подання знань вивчає методи асоціативного збереження інформації, подібні тим, що існують у мозку людини, з боку логічної, а не біологічної сторони процесу, опускаючи подробиці фізичних перетворень. У галузі експертних систем подання знань цікавить як засіб відшукування методів формального опису великих масивів корисної інформації з метою їхньої на-

ступної обробки за допомогою символічних обчислень. Формальний опис означає упорядкування в межах будь-якої мови, що має досить чітко формалізований синтаксис побудови виразів і таким же рівнем семантики, що погоджує зміст виразів з їх формою [8, с. 25]. Вибір способу подання знань впливає на будь-яку складову частину цих систем, подання знань визначає можливості системи баз знань. Можливість застосування знань виникла разом з появою механізму висновків, а механізм висновків був визначений, у свою чергу, з подання знань, що є засобом опису знань людини. Штучну систему можна назвати експертом при виконанні таких умов: знання, якими володіє програма, повинні бути сконцентровані на визначену предметну галузь; знання припускають визначену організацію й інтеграцію, тобто окремі відомості повинні співвідноситися один з одним і утворювати щось на зразок ланцюжка, у якому одна ланка «тягне» за собою «наступну»; програма повинна мати знання, а не просто містити в собі здатність виконувати деякий алгоритм; з цих знань повинно безпосередньо впливати рішення проблеми [8, с. 19]. Формалізація знань – це запис знань обраною мовою подання знань. Правознавство є слабоформалізованою предметною галуззю, оскільки тут переважає якісна, а не кількісна інформація, утримуються розмиті, нечіткі визначення і поняття, представлена велика кількість об'єктів, понять, властивостей і зв'язків між ними, не працюють традиційні методи математичного моделювання, велику роль відіграє особистий професійний досвід фахівців – експертів. Тому процес отримування знань, їхнього осмислення, структурування і формалізації є найвужчим місцем при створенні штучної юридичної інтелектуальної системи.

При роботі над експертними системами дослідники прийшли до висновку, що подання знань у такій системі повинно згодом привести до створення систем навчання за допомогою комп'ютера. Якщо в нашому розпорядженні є програма, що успішно вирішує визначене коло проблем, то вона, цілком імовірно, може бути використана і для того, щоб навчити користувача вирішувати аналогічні проблеми. Однак виявилось, що перетворити експертну систему в ефективний засіб навчання далеко не так легко, як це здається з першого погляду. Програма повинна усвідомлювати те, як саме вона вирішує проблему і чому на даному етапі процесу віддає перевагу саме таким знанням. Дослідники прийшли до висновку, що в процесі навчання особливе значення має набір стратегій рішення проблем і що ці стратегії повинні бути подані в програмі в явному вигляді, а не просто реалізовані в програмному коді [8, с. 493].

Головна практична цінність експертних систем полягає в тому, що, взаємодіючи з користувачем і вирішуючи складні для конкретного користувача – не експерта задачі, вона якісно поліпшує діяльність користувача по спеціальній

тематиці (наприклад, допомога в прийнятті рішень) і заповнює недостачу експертів у конкретній проблемній галузі. Крім того, експертна система може виключати наслідки зайвої спеціалізації людини завдяки наданню і накопиченню експертних знань і навчає користувача завдяки накопиченню ним досвіду в розумовій діяльності. При цьому система не виступає в ролі вчителя, а відбувається евристичне навчання самого користувача за рахунок надання йому нових можливостей [14, с. 74].

Технологічний підхід до знань у загальному вигляді характеризується наявністю таких трьох компонентів: 1) особистісного знання експерта у визначеній галузі, яке використовується як матеріал технології при створенні штучної системи; 2) «прозорої» діалогової комп'ютерної системи з пояснювальним компонентом; 3) соціального призначення. Отже, коли мова йде про технологічний підхід до знання в галузі права, то не викликає сумніву, що, по-перше, як сировина для неї потрібне експертне знання висококваліфікованого юриста; по-друге, потрібна програмна оболонка, яка ці знання може витягнути і представити, щоб, по-третє, надалі а) позбавити юриста від рутинної роботи шляхом автоматизації процесів; б) надати допомоги фахівцям середньої кваліфікації в ситуаціях, що виходять за межі їхньої компетентності, або у випадках, коли необхідно одержати кваліфіковану допомогу по проблемі, яка виникла у справі, в більш короткий термін, ніж це робиться людьми; в) надати консультацію віддалених користувачів у режимі он-лайн через можливість об'єктивовання знання шляхом подання його в комп'ютерних системах. Причому перетворення об'єктивованого знання в живе стає соціально значущим у тому випадку, якщо це не механічне перенесення інформації в голову суб'єкта-індивіда, а перетворення її в особистісне, творчо активне знання. Суб'єкт-індивід одержує унікальну можливість специфічним способом об'єктивувати (візуалізувати) свої особистісні знання й у такій формі їх перетворювати. Отримані за допомогою штучної юридичної системи знання починають сприйматися суб'єктом-індивідом як особистісно-значущі, що сприяє розвиткові особистісних якостей фахівця в галузі правознавства.

Виходячи з цього, технологічний підхід до юридичного знання є особливою операціональною системою діяльнісних актів з правовим знанням з метою його перекладу із соціуму в штучну діалогову систему, зокрема інтелектуальну. Інтелектуальність тут будемо розуміти як здатність комп'ютера бути квазісуб'єктом у діалозі з людиною, тобто здатність зберігати базу знань про дану предметну галузь, розуміти й обробляти запити користувача, вторинні тексти аргументації тощо, з метою одержання достовірного висновку. Усі ці проекти поєднує відношення до юридичного знання, як до матеріалу технології. Зараз існує декілька напрямів розвитку технологічного підходу до юри-

дичного знання: програмне забезпечення, яке допомагає юристам (усе, що позбавляє рутини – бази даних), сервіси – чатботи, які автоматизовано надають юридичні послуги населенню і бізнесу, експертні системи. Порівнювати ці зовсім різні напрями є сенс з точки зору механізмів отримання, обробки та представлення й використання знань.

У великих юридичних компаніях вже з'явилися фахівці, які відповідають за сферу інновацій. З 2010 р. почали створюватися спеціалізовані юридичні сервіси для масових користувачів, які вигадали юристи для людей і компаній, далеких від юриспруденції. Частина з них автоматизовані і здатні надавати ті або інші юридичні послуги без фактичної участі людини. Інші полегшують взаємодію з юристами за рахунок Інтернету. В Україні юридичні стартапи стали стрімко розвиватися лише протягом останніх 2 років. Важливу роль у цьому відіграв Гаазький інститут інновацій у праві (HIIL), що останнім часом проводить в Україні конкурс інновацій у правосудді, надаючи інноваторам гранти та підтримку міжнародних експертів. Місія юридичних стартапів (бізнесів з інноваційною та технологічною складовою) – робити юридичні послуги доступними для людей, вирішувати або попереджувати юридичні проблеми і спрощувати процес їх вирішення. На розвиток технологій у праві в нашій країні впливає поєднання двох факторів – це корупція, з якою стикаються юристи в роботі, масова недоступність і недовіра до правосуддя та розвинутий ІТ-сектор. Представники юридичних стартапів мають бажання зробити юридичні послуги та державні функції більш прозорими, простими в щоденному використанні, дешевими та швидкими, таким чином роблячи правосуддя доступнішим для населення. Наприклад, ще кілька років тому в нас було складно отримати ту чи іншу інформацію, потім почали відкривати дані, а сьогодні на їх базі вже є боти, які дозволяють перевірити контрагента у пару кліків. Це найбільш прості з технологічної точки зору проекти.

Українські юридичні стартапи знаходяться ще на початковому рівні, порівнюючи, наприклад, з американським стартапом LegalZoom (<https://www.legalzoom.com/all-products.html>), що був заснований у 2001 р. і отримав більше 311 млн доларів від інвесторів, за допомогою якого можна з нуля відкрити компанію або зареєструвати товарний знак. Але після того як у 2016 р. в Україні відбувся конкурс Innovating Justice Challenge, який став своєрідним каталізатором, надавши інноваторам можливість показати широкому загалу свої напрацювання, а інвесторам – придивитися до нової ніші, Україна з'явилася для лігалтек-ентузіастів на міжнародній арені і зараз стає все помітнішою. У цьому сегменті зараз на ринку представлений стартап «Смартдок» (http://smartdoc.ua/page_about-SmartDoc_rus.html) для створення договорів будь-якого рівня складності й сервіс моніторингу реєстраційних даних українських компаній та судового реєстру для захисту від рейдерських

захоплені і контролю контрагентів «Опендатабот» (<https://opendatabot.ua>). Успішно працюють українські юридичні боти іншого спрямування. Наприклад, Патентбот (<https://patentbot.online/chat/site/>) для реєстрації торгівельної марки, який привернув інвестиції в Гонконзі; AXDRAFT Business (<https://business.axdraft.com/en/business>), який крім документів для бізнесу нещодавно запустив пакет документів для допомоги ветеранам АТО, захисту прав пацієнтів та для стягнення аліментів у судовому порядку; мобільний додаток SOS-кнопка екстреного виклику адвоката під час слідчих дій чи в інших ситуаціях, коли необхідна та важлива присутність адвоката Облавабот (<http://www.oblavabot.com>); робот-помічник в господарському процесі Justice Bot (<https://justicebot.org.ua>), через який користувач отримує код для генерації шаблону позовної заяви або апеляційної чи касаційної скарги; OpenLex (<http://openlex.com.ua>), який дозволяє знайти інвестиції для усіх випадків судових спорів тощо. У 2017 р. в Києві завдяки інтенсивній та згуртованій праці ентузіастів-правників, ІТ-спеціалістів, менторів та усіх, хто працює на межі права та технологій вперше відбувся Kyiv Legal Tech Hackathon – дводенний марафон створення юридичних інновацій (<http://kyivlegalthackers.org>). Також стосовно сервісів – у червні 2017 р. в Києві відбулася перша чат-бот конференція (<https://chatbotconf.com.ua/ru/reviews2017>). LegalTech стає однією з найвигідніших і привабливіших сфер для венчурного інвестування у світі. Найбільші і найдорожчі проекти концентруються в руках технологічних компаній, що мають доступ до великих масивів даних і клієнтських потоків.

Для того щоб створити інновації в юриспруденції, потрібно добре знати свої алгоритми. Якщо їх не описувати, не знатимеш, де можна покращити роботу юриста як на державній службі, так і в бізнесі, як це може допомогти для обслуговування клієнтів та оптимізації діловодства. Для створення «легких» штучних систем достатньо розробити свій алгоритм для вирішення конкретного юридичного питання та використати ІТ-технологію, яка вже існує. Деякі ідеї є революційними та ідеалістичними, наприклад: повністю перейти на онлайн-арбітраж та вирішення невеликих спорів алгоритмами замість судів або ж надавати юридичні послуги виключно он-лайн, через меседжери і за допомогою чат-ботів. Це виглядає як технологічний майдан у правосудді, де люди із ІТ та юридичними навичками хочуть самотужки виправити всі недоліки системи, що складалася десятиріччями. Отже, лігалтек-стартапи повинні спростити доступ до якісних юридичних послуг та правосуддя.

Зараз на ринку юридичних послуг зібралася критична маса усього необхідного: юристи, які готові привносити технології у юридичний бізнес; юристи, які готові їх використовувати; дані. Усі ці проекти як ядро містять масив юридичних знань. Джерелами знань для таких систем є об'єктивоване науко-

ве знання, яке зафіксоване в знаковій чи іншій предметній формі (наукові тексти, схеми, формули) і знання експерта в даній галузі. Експерт повинен мати здатність вирішувати творчі завдання, метод вирішення яких цілком або частково невідомий; бачити або створювати неочевидні проблеми; робити висновки про досліджуваний об'єкт без усвідомлення шляху руху думки до цього висновку; пророкувати або передбачувати майбутні стани досліджуваного об'єкта; протиставляти упередженням і масовим думкам свою власну; бачити проблему з різних боків тощо. Головна вимога, що висувається до експерта, – його компетентність у досліджуваній галузі й ерудованість у суміжних галузях. У правознавстві експерт порівнює власне знання з парадигмальним, що є надбанням професійного співтовариства. Експерт не є ізольованим суб'єктом пізнання, він – член локального співтовариства, для якого характерне практичне знання. «Практичне знання не може бути «знанням про», воно повинно мати якості «знання-події», «знання для людей», «знання у світі людини» [3, с. 217]. У практичному знанні є «ядро» – більш-менш систематизований, у вигляді принципів і розпоряджень досвід ефективної практики у відповідній сфері діяльності. Експерта не можна відокремити від конкретного соціального суб'єкта практики – носія парадигмального, професійного знання. Структура таких суб'єктів може бути найрізноманітнішою – від чітко структурованої до аморфної, що виникає в нових, ще незасвоєних галузях. Чітку структуру має суб'єкт у фактуальних науках, що мають справу з поясненням емпіричних фактів, аморфна структура суб'єкта характерна для професійних співтовариств, що займаються вирішенням неструктурованих і слабкоструктурованих проблем [4, с. 25]. Експерт розпізнає ситуації, а потім застосовує готовий зразок рішення, він відрізняється від новачка тим, що вміє перетворити особистісне знання.

Особистісне знання експерта в галузі правознавства є особливим видом знання, яке має соціальну цінність, що являє собою єдність суб'єктивно-особистісних і надособистісних парадигмальних і рідше об'єктивованих компонентів. Особистісне знання володіє «чутливістю» до вербалізації, в ході якої предметно-змістовні елементи передаються неадекватно, а багато важливих елементів так і залишаються неявними. Особистісне знання можна підрозділити на особистісне знання вченого, експерта, а також парадигмальне знання, що, у свою чергу, може бути умовно розділене на наукове парадигмальне знання і практичне парадигмальне знання. Хоча експертне знання не піддається вербалізації в повному обсязі і дії експерта мають неусвідомлений, інтуїтивний характер, проте «штучна компетентність» інтелектуальних систем може задовольняти запитами практики, оскільки репрезентування знань за допомогою продукцій, фреймів тощо зберігає деякі «природні» властивості знання. «Штучна компетентність» має право на існування в соціумі, бо вона

підсилює можливості людських міркувань. Переваги «штучної компетентності» ґрунтуються на відсутності в комп'ютера тіла, самопочуття, контактів із зовнішнім світом. Людська компетентність слабшає, якщо експерт постійно не вправляється у вирішенні проблем і навчанні інших; експерт піддається впливові емоційних факторів, стресу, дефіциту часу, його рішення непередбачені – сьогодні він може дати одну пораду, завтра – іншу. Людська компетентність не передається поза процесом навчання, що дорого коштує. Один раз одержана «штучна компетентність» зберігається назавжди; її порівняно легко документувати, оскільки існує пряме відображення способів репрезентування знань у сукупність на підмножині природної мови. У «штучної компетентності» стійкі і відтворювані результати. Її переваги лежать у формальній площині, і залишається відкритим питання про якість компетентності. Багато фахівців скептично ставляться до «штучної компетентності», однак у їх середовищі немає єдності з даного питання, оскільки штучна інтелектуальна система є засобом міжособистісної комунікації, що дає користувачеві можливість зорганізування і діалогу особистісних знань: його власного та експерта.

Якщо докладно проаналізувати «людську компетентність» і «штучну компетентність» у порівнянні [19], оцінивши їх переваги і недоліки, то стане очевидним, що людська компетентність перевершує «штучну» у таких галузях, як творчість, навчання, зорове сприйняття. Людина-експерт прагне реалізувати свою творчу сутність – реорганізовує інформацію, використовує її для синтезу нових знань. Люди можуть керуватися здоровим глуздом і знаннями з декількох предметних галузей одночасно. Експерти – люди можуть охопити картину цілком, досліджувати всі аспекти проблеми і зрозуміти, як вони ставляться до основного завдання. Штучні системи мають вузькоспрямовану компетентність, оскільки в базу знань закладаються ті знання, що належать до одного завдання, і при цьому ігноруються ті аспекти, що з нею пов'язані. Експертні системи не можуть, як люди, адаптуватися до умов, що змінюються, не «вміють» визначити межі своєї компетентності [19].

Однак хоча штучні юридичні системи, як і будь-який машинний імітатор, не можуть перевершити людину, вони стали відгуком на потребу практики (внаслідок обмеженості наших знань у предметних галузях виникають труднощі в процесі прийняття рішень). Такі системи виявили в собі властивості комерційного продукту, носія особливого товару – знання. «Основним джерелом ефекту від функціонування експертної системи є потенційна здатність до оптимізації прийнятих рішень, що забезпечує досягнення кращих результатів у господарській діяльності» [5, с. 85]. Однак проблема вбудови юридичних інтелектуальних систем у соціум є досить глибокою, оскільки йдеться не тільки про задоволеність окремого користувача, а й про явище

співіснування комп'ютерних форм кодування особистісного знання, зорієнтованих на перетворення індивідуальної основи мислення. Користувач штучної юридичної системи приймає рішення, базуючись на інтелектуальному продукті іншої людини, засвоюючи його в тому ступені, який йому дозволяє «когнітивне вікно». Перетворення об'єктивованого знання на живе знання стає соціально значущим у тому разі, якщо це не механічне перенесення інформації в голову суб'єкта-індивіда, а перетворення її на особистісне, творчо активне знання. Суб'єкт-індивід одержує унікальну можливість у специфічний спосіб об'єктивувати (візуалізувати) свої особистісні знання і у такій формі їх перетворювати. Одержані за допомогою штучної юридичної системи знання починають сприйматися суб'єктом-індивідом як особистісно-значущі, що сприяє розвитку особистісних якостей фахівця в галузі правознавства.

Висновки. Нові інформаційні технології, базовою підтримкою яких є технологічне ставлення до знання, – феномен не лише технічний, але й соціальний. Вони потребують нового підходу до проблеми знання, що є технологічним ресурсом. Принцип ставлення до знання як до матеріалу технології відповідає природі людської свідомості. Розвиток ІТ-сфери коригує хід соціальних процесів на шляху усвідомлення людиною своєї сутності, у зв'язку з чим постало питання вербалізації професійного досвіду, пов'язане з процесом навчання. Здобути знання висококваліфікованих юристів і зробити їх доступними для всіх користувачів інтелектуальних систем – одне із завдань наукових досліджень, яке, еволюціонуючи, стає центром міждисциплінарного синтезу. Структура знань має принципово складний характер, вона містить у собі різні факти з відповідної галузі права, взаємозв'язки між ними, правила дій, знання щодо способу включення знань у штучну інтелектуальну систему. Соціокультурний сенс технологічного підходу до юридичного знання полягає у трансляції експертних знань у світ соціуму. Методологія технологічного ставлення до юридичного знання – комплексна проблема, яка може бути розв'язана на базі конструктивного діалогу розроблювачів штучних інтелектуальних систем і правознавців. Подання юридичних знань у даних системах переводить питання специфіки людського знання, особливостей взаємозв'язку його основних рівнів у площину актуальних практичних проблем, що вимагають уваги науковців, тому перспективи подальших досліджень в цьому напрямі безпосередньо пов'язані з дослідженнями структури знань у галузі правознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. *Новая технократическая волна на Западе* / под ред. П. С. Гуревича. Москва : Прогресс, 1986. С. 330–342.

2. Буров О. Ю. Технології та інновації в діяльності людини ери інформації: людина та ІКТ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 50, № 6. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/705141/3/1317-5024-1-PB.pdf> (дата звернення: 10.01.2019).
3. Быстрицкий К. К. Практическое знание в мире человека. *Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания*. Москва, 1990. 463 с.
4. Героименко В. А. Личностное знание и научное творчество. Минск : Наука и техника, 1989. 206 с.
5. Гинзбург В. М., Сидоренко А. В. Экономика экспертных систем. *Всесоюзная конференция «Проблемы разработки и внедрения экспертных систем»*. Москва, 1989. С. 84–87.
6. Гомілко О. Суспільство знань як виклик раціональності. *Філософія освіти*. 2015. № 1(16). С. 26–38. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/suspilstvo-znan-yak-viklik-ratsionalnosti> (дата звернення 10.01.2019).
7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційно-комунікативна природа суспільства: еволюція точок зору на проблему. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2018. Вип. 3 (38). С. 8–20.
8. Джексон П. Введение в экспертные системы : учеб. пособие: пер. с англ. Москва : Издательский дом Вильямс, 2001. 624 с.
9. Жарінова А. Г. Економіка знань: зміст та роль інтелекту людини в її формуванні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2010. № 28. URL: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/222/218> (дата звернення 10.01.2019).
10. Косенко О. П. Комерціалізація інтелектуально-інноваційних технологій : монографія. Харків : НТУ «ХПІ». 2015. 599 с. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/27646/1/Kosenko_Komertsializatsiia_2015.pdf (дата звернення 10.01.2019).
11. Кущерець В. І. Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (світоглядно-методологічний аспект): автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 2003. 28 с.
12. Нонака И., Takeuchi X. Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах / пер. с англ. А. Трактинского. Москва : Олимп-Бизнес, 2011. 384 с.
13. Осуга С. Обработка знаний / пер. с япон. В. И. Этова. Москва : Мир, 1989. 293 с.
14. Приобретение знаний / под ред. С. Осуги, Ю. Сэки; пер. с япон. Ю. Н. Чернышова / под ред. Н. Г. Волкова. Москва : Мир, 1990. 304 с.
15. Пролесєв С. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація. *Філософія освіти*. 2014. № 1. С. 7–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_3 (дата звернення 10.01.2019).
16. Савченко С. В. Еволюція переходу інформаційного суспільства в «суспільство знань» у добу глобалізації. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 2(46). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/05.pdf> (дата звернення 10.01.2019).

17. Тоффлер Э. Третья волна / пер. с англ. Москва : ООО «Фирма “Издательство АСТ”», 2004. 261 с.
18. Чубукова С. Г. Различные подходы к представлению правовых знаний в экспертных системах. *Государство и право*. 1999. №3. С. 95–98.
19. Kaplan S. I. The industrialization of artificial intelligence: from by line to botton line. *The A. I. Magazine*. Vol. 5. №2. Summer, 1984. P. 51–57.
20. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1962. 444 p. URL: <http://www.mises.at/static/literatur/Buch/machlup-production-and-distribution-of-knowledge-in-the-us.pdf> (Last accessed: 10.01.2019).
21. Zeleznikov J., Hunter D. Rationales for the continued development of Legal Expert Systems. *Legal Expert Systems*. 1992. Vol. 3, № 1. P. 94–110. URL: <http://kirra.austlii.edu.au/au/journals/JILawInfoSci/1992/7.pdf> (Last accessed: 10.01.2019).

REFERENCES

1. Bell D. (1986). Sotsialnyie ramki informatsionnogo obschestva. Novaya tehnokraticheskaya volna na Zapade. Moskva: Progress [in Russia].
2. Burov O. Yu. (2015). Tekhnolohii ta innovatsii v diialnosti liudyny ery informatsii:liudyna ta IKT. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, V. 50, №6 [in Ukrainian].
3. Byistritskiy K. K. (1990). Prakticheskoe znanie v mire cheloveka. Zabluzhdayuschiy razum?: Mnogoobrazie vnauchnogo znaniya. Moskva[in Russia].
4. Geroimenko V. A. (1989). Lichnostnoe znanie i nauchnoe tvorchestvo. Minsk: Nauka i tehnika [in Russia].
5. Ginzburg V. M., Sidorenko A. V. (1989). Ekonomika ekspertnyih sistem. *Vsesoyuznaya konferentsiya «Problemyi razrabotki i vnedreniya ekspertnyih sistem» – All-Union Conference «Problems of development and implementation of expert systems»*. Moskva, 84–87 [in Russia].
6. Homilko O. (2015). Suspilstvo znan yak vyklyk ratsionalnosti. *Filosofia osvity – Philosophy of education*, Issue 1(16), 26–38 [in Ukrainian].
7. Danylian O. H., Dzoban O. P. (2018). Informatsiino-komunikatyvna pryro-da suspilstva: evoliutsiia tochok zoru na problemu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofiya – Bulletin of the National University «Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise»*. Series: *Philosophy*, Issue 3 (38), 8–20 [in Ukrainian].
8. Dzhekson P. (2001). Vvedenie v ekspertnyie sistemyi: ucheb.posobie / per. s angl. Moskva: Izdatelskiy dom Vilyams [in Russia].
9. Zharinova A. H. (2010). Ekonomika znan: zmist ta rol intelektu liudyny v yii formuvanni. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury – Problems of improving the efficiency of the infrastructure*, Issue 28 [in Ukrainian].

10. Kosenko O. P. (2015). Komertsializatsiia intelektualno-innovatsiinykh tekhnolohii: monohrafiya. Kharkiv : NTU «KhPI» [in Ukrainian].
11. Kusherets V. I. (2003). Analiz znannia yak stratehichnoho resursu transformatsii suspilstva (svitohliadno-metodolohichniy aspekt): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filos. nauk: 09. 00. 03. Kyiv [in Ukrainian]
12. Nonaka I., Takeuchi H. (2011). Kompaniya – sozdatel znaniya. Zarozhdenie i razvitie innovatsiy v yaponskih firmah / per. s angl. A. Traktinskogo. Moskva: Olimp-Biznes [in Russia].
13. Osuga S. (1989). Obrabotka znaniy / per. s yapon. V. I. Etova. Moskva: Mir [in Russia].
14. Priobretenie znaniy (1990) / pod red. S. Osugi, Yu. Saeki / per. s yapon. Yu. N. Chernyishova / pod red. N. G. Volkova. Moskva: Mir [in Russia].
15. Proleiev S. (2014). «Suspilstvo znan» yak antropolohichna sytuatsiia. *Filosofii osvity – Philosophy of Education, Issue 1*, 7–24 [in Ukrainian].
16. Savchenko S. V. (2014). Evoliutsiia perekhodu informatsiinoho suspilstva v «suspilstvo znan» u dobu hlobalizatsii. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration, Issue 2(46)* [in Ukrainian].
17. Toffler E. (2004). Tretya volna / per. s angl. Moskva: OOO «Firma «Izdatetstvo ACT» [in Russia].
18. Chubukova S. G. (1999). Razlichnyie podhodyi k predstavleniyu pravovyih znaniy v ekspertnyih sistemah. *Gosudarstvo i pravo – State and Law, Issue 3*, 95–98 [in Russia].
19. Kaplan S. I. (1984). The industrialization of artificial intelligence: from by line to botton line. *The A. I. Magazine, Vol. 5. №2. Summer*, 51–57 [in English].
20. Machlup F. (1962). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. *Princeton, New Jersey: Princeton University Press* [in English].
21. Zeleznikow J., Hunter D. (1992). Rationales for the continued development of Legal Expert Systems. *Legal Expert Systems. Vol. 3, №1*, 94–110 [in English].

Павленко Жанна Александровна, кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры философии Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ КАК МАТЕРИАЛА ТЕХНОЛОГИИ

В статье обосновывается, что использование юридического знания как материала технологий влияет на развитие правовой науки. Определено содержание понятия «технологический подход к юридическому знанию». Раскрыто, что одним из путей совершенствования права может быть активное применение инноваций.

Проанализировано современное состояние разработок по инновационной и технологической составляющим в правоведении; указано, что эти проекты в качестве ядра содержат массив юридических знаний. Выделены особенности юридического знания и осуществлен анализ влияния, которое оказывает отношение к юридическому знанию как к материалу технологий на развитие правоведения. Выявлено, что на современном этапе юридическое знание постепенно занимает место одной из весомых составляющих массива современной информации и технологий, циркулирующих в обществе. Показано, что философско-правовое осмысление технологического подхода к правовому знанию с учетом национальной специфики нашей страны способствует определению путей эффективного развития и реализации моделей инновационного развития Украины.

Ключевые слова: *технологический подход к юридическому знанию, инновации в праве, интеллектуальные юридические системы, экспертное знание, юридические стартапы.*

Pavlenko Zhanna Oleksandrivna, PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy
of the Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

THE USE OF LEGAL KNOWLEDGE AS A MATERIAL OF TECHNOLOGY

Problem setting. *Identification and comprehension of ideological and methodological foundations of intellectualization of society, phenomena of resource of knowledge, information resource and information technologies (their types and levels, social and psychological aspects of knowledge movement, peculiarities of legal knowledge, conditions of application, readiness for this society, the role of jurisprudence in innovative processes) is an important and necessary component of radical improvement of national programs, desirable social transformations. Productive development and effective implementation of models of large-scale social transformations of the modern level requires a different approach to legal knowledge and helps to identify ways to effectively develop and implement models of innovative development of Ukraine.*

Recent research and publications analysis. *The results of the research of these problems give an opportunity to note that, in general, the systematic scientific comprehension of the complex, volumetric and multidimensional problem of finding out the uniqueness of the movement of legal knowledge, in particular, their production, accumulation, transformation, translation, processing, presentation, automation, influence on transformation legal norms, jurisprudence and legal education, etc. – is only at an early stage.*

Paper objective. *The purpose of this article is to consider certain aspects of the technological approach to legal knowledge based on the results of understanding this issue by various representatives of the humanities and interdisciplinary researchers.*

Paper main body. *The article substantiates that the use of legal knowledge as a material technology affects the development of legal science. The content of the concept “technological approach to legal knowledge” is defined. It is revealed that one of the ways to improve the law can be the active application of innovation. Analyzed the current state of development of innovative and technological components in the law; it is indicated that these projects as a core contain an array of legal knowledge. The features of legal knowledge are highlighted and the analysis of the impact that has to do with legal knowledge as a technology material on the development of jurisprudence is carried out. It is revealed that at the present stage legal knowledge gradually takes the place of one of the weighty components of the array of modern information and technologies circulating in society. It is shown that the philosophical and legal understanding of the technological approach to legal knowledge, taking into account the national specifics of our country, contributes to the identification of ways for effective development and implementation of innovative development models of Ukraine.*

Conclusions of the research. *Methodology of technological attitude to legal knowledge is a complex problem that can be solved on the basis of a constructive dialogue between the developers of artificial intelligence systems and lawyers. The structure of knowledge is fundamentally complex, it contains various facts from the relevant field of law, the interrelationship between them, the rules of action, knowledge of how to include knowledge in the artificial intelligence system. The socio-cultural meaning of the technological approach to legal knowledge is the translation of expert knowledge into the world of society. Submission of legal knowledge in these systems translates the specificity of human knowledge, the features of the relationship of its main levels to the area of actual practical problems that require the attention of scientists, therefore, the prospects for further research in this direction are directly related to the study of the structure of knowledge in the field of law.*

Keywords: *technological approach to legal knowledge, innovations in law, intellectual legal systems, expert knowledge, legal start-ups.*

Трофименко Володимир Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
6791976@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2240-3727

СУЧАСНА РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВА ФІЛОСОФІЯ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ БАЗИС ПРАВА

У публікації розглядаються основні напрями розуміння природного і позитивного права представниками релігійної філософії права. На основі аналізу автор намагається показати, що, незважаючи на божє підґрунтя, релігійна філософія права сповідує ті ж самі цінності, що і світська правова наука (права людини тощо).

Ключові слова: *релігійна філософія права, людина, антропологія права, релігійна антропологія, права людини, природне право, позитивне право, Божий закон.*

Актуальність теми. Релігія в Україні завжди відігравала недвозначну роль: її значення для українського народу дуже важливе. Набожність наших громадян має історичний характер – вона йде з давніх давен. Новий виток визнання християнських цінностей розпочався з моменту проголошення нашою країною незалежності і продовжується сьогодні. При цьому дуже важливо наголосити на тому, що віра впливає не тільки на моральний стан суспільства, а й на її правову систему. Ідеться про те, що релігійні цінності, чесноти все більше розглядаються як одне з начал права.

Сучасна філософія права, зважаючи на важливість релігії в регулюванні суспільних відносин, має достатню кількість концепцій, які намагаються поєднати право і віру. Враховуючи аксіологічний аспект релігії, важливо показати його потенціал для розвитку права. Сьогоднішня філософська правова наука якраз і робить акцент на антропологічному та аксіологічному вимірі права.

Україні необхідно зрозуміти, чи потрібно нам сприймати ці підстави (західної релігійної філософії права) як аксіоми, чи необхідно переробити їх з урахуванням національних особливостей. Ускладнює цю проблематику те, що дуже непросто зрозуміти кожну людину, її вірування, і це накладає на філософію права вкрай складне завдання. Враховуючи викладене, на думку автора, вказана проблема не втрачає своєї актуальності.

Ступінь дослідженості теми. Велика кількість науковців сьогодні звертається до осмислення співвідношення права і віри, законодавства і релігії, розгляду релігійних правових систем. При цьому акцент робиться на тому, як релігійні норми впроваджуються у правове регулювання та визнаються державою, тобто досліджується процес трансформації деяких релігійних норм у правові. Однак при цьому існує мало розробок, які стосуються аксіологічного (ціннісного) значення релігії, зокрема релігійних чеснот, котрі гуманізують світське право. І мова не йде про якесь взаємопоглинання, йдеться про ціннісну та моральну переорієнтацію права.

Мета публікації: дати розуміння того, що роз'яснення громадянам основних правових питань на ґрунті релігійної філософії права може дати такий же ефект, як виховання правової культури у світському варіанті.

Природа людини є об'єктом як філософсько-правової, так і християнської антропології. Ґрунтуючись на різних засадах, ці напрями мають багато спільного. Це і розмежування природного та надприродного в людині, і акцент на її духовному світі, і погляд на призначення людини (з урахуванням світськості філософсько-правової антропології). Тому сьогодні доцільно розглядати ці два напрями паралельно з метою знаходження загальних моментів впливу на право. Тим більше, що набожність наших співгромадян може зіграти добру службу у проблемі підвищення правової культури.

Звернемося до сучасної релігійної філософії права. Акт творіння виступає першоджерелом християнської антропології. Однак самі антропологи визнають, що він не вирішує повністю всіх загадок людської природи, зокрема взаємозв'язку тіла і душі, поєднання яких творить із людини цілісну живу істоту, моральний занепад якої почався з іншої відомої події – гріхопадіння. Унаслідок цього людина втрачає свій величний статус, а її тілесна оболонка стає дуже вразливою перед силами природи. Але людині вдалося зберегти головне – образ Божий. Навіть з цього можна побачити всю складність природи та існування людини.

Християнські антропологи доводять, що совість є головним проявом духовного світу людини і невід'ємною засадою загальнолюдської моралі. Але недосконалість власної природи призводить до того, що лише нею (а совість базується на Божому розумі) людина не може керуватися у житті. Для підтримання порядку в суспільстві потрібне примусове право, мета якого примушувати тих, хто оступився, утримуватися від зла (саме ж зло може бути викорчуване лише завдяки закону Божому). Недосконалість людського розуму призводить до недосконалості всіх людських законів. Якщо вони суперечать Божому писанню, то є небов'язковими до виконання. Тому людське позитивне право повинне бути одноголосним з природним правом і мати євангель-

ську направленість. Із цим погоджується і філософсько-правова антропологія: позитивне право має відповідати засадам природного.

Як у філософсько-правовій антропології, теологічне природне право матеріальним проявом справедливості вважає права людини, загублені людством унаслідок гріхопадіння. І теолог, і суддя орієнтуються саме на неї. Тому зрозуміло, чому християнські антропологи і вчені стверджували, що природне право як вища модель людського співіснування не може бути повністю вкладене в писані норми. Існує лише система цінностей, якої треба дотримуватися в різних життєвих обставинах, конкретизуючи її зміст у змісті нормативно-правових актів. Будь-яке тлумачення змісту природного права – це лише один із варіантів вищих, Божих принципів справедливості. Таким чином, людський розум встановлює закон, частково узгоджений з приписами закону Божого, а сама людина поєднує в собі духовну і тілесну природу.

Однак наведена вище теза має два різні пояснення. Перше пояснення можна побачити в роботах Й. Месснера. Власна природа людини підказує їй, в яких принципах вкладене справжнє людське буття, а розум спонукає її до ціннісного сприйняття життя. Метою людського існування, вважає вчений, є потреби людини, пов'язані з інстинктами, які тлумачаться як завдання, вкладені в природу людини Богом (наприклад, інстинкт самозбереження породжує право на фізичну недоторканність). Саме ж природне право показується як основний устрій, в якому особистість досягає повноцінного буття [1, с.39].

Звертаючись до змісту природного права, Й. Месснер намагається відійти від постулату про формальний характер природно-правових норм. Усі принципи справедливості надаються людині в процесі переживання суспільного досвіду і мають неформальний характер на підставі їхнього усвідомлення суб'єктом в змістовному соціальному контексті [1, с.40].

Друге пояснення стоїть на позиціях формального природничо-правового принципу, з якого виводяться окремі змістовні розуміння справедливості в конкретний історичний час. Прибічником цього підходу є австрійський теолог А. Ауер. Природа людини розкривається винятково через її розум, який розглядається як здатність бути причетним до розуму Божого. Це дозволяє людині сформуватися як особистість, яка розуміє свою гідність, свободу, унікальність, природні права.

Принцип людської гідності подається Ауером як формальний критерій справедливості правопорядку в конкретну історичну добу. Людський розум спостерігає історичну ситуацію і вбачає конкретні випадки «розумного» права, яке є посередником між законом (розумом) Божим та історичною дійсністю. Однак при цьому наголошується, що сучасне природне право лише пов'язується з комплексом сучасних проблем [1, с.42].

Американська теологія також стоїть на позиціях, що «вічний закон» є єдиним джерелом блага в суспільному устрої. Так Дж. А. Геген стверджує: кри-

терієм істинності конкретного юридичного рішення є такий же конкретний прояв «вічного закону» в суцшому. Якщо природне право міститься в законі, то це означає, що позитивна норма охоплює сутність права. Норма як загальне містить у собі абстракцію справедливого впорядкування соціальної матерії правовою формою. Але дійсність не може бути субстанцією права [1, с. 44].

На відміну від католицької доктрини євангельська теологія сповідує позицію, згідно з якою всі принципи права встановлені і виражені Богом. Право природне показується як узгоджене з діючим. Неопротестантське правове вчення, розглядаючи право, поділяється на три напрями. Для першого природне право означає Боже право. Джерелом права вважається віра, а правові приписи виводяться з релігійних істин. Так, наприклад, швейцарський теолог К. Барт усе право, навіть конституцію, намагається вивести з віри: формування світу і суспільства здійснюється відповідно до біблейської мудрості. Ф. Хорст називає Старий завіт позитивною державною конституцією. Тому в рецепції (відновленні) Божого права церква виступає як посередник.

Лютеранське вчення в особі Ернста Вольфа стверджує, що природне право «написане» в серці людини і тлумачитися може лише Христом. Природне право розглядається як встановлені Богом правові принципи, придатні для обтяжного тлумачення, але які не фіксують змістовний критерій справедливості.

Заслуговує на увагу в лютеранському вченні обґрунтування природного права з позицій «заповіді любові». Ерік Вольф стверджує, що все людське право можна усвідомити лише на основі Біблії, яка розкриває сенс любові до ближнього як природне право у стосунках з іншими людьми. Справедливість зводиться до формули: надавай права іншому, чекай свого права. І як же ж тут не згадати розуміння полісуб'єкта в інтерсуб'єктивістському обґрунтуванні права.

Для іншого неопротестантського напрями типовим є розуміння віри як джерела права за умови філософського (абстрактного, теоретичного, субстанційного) виведення правових приписів із природи. Найпопулярнішим представником цього напрями є французький богослов Ж. Еллюль, який стверджує, що природне право існує як реальний феномен у природі на основі акту Божої справедливості. Воно об'єктивне і доступне пізнанню через людський розум. Окремо існує «людське право» яке є посередником у переході від Божого законодавства до позитивного права. Природне право вкленене Богом в людину до її гріхопадіння і не враховує можливості порушення людиною Божою справедливості. Людське ж право регулює винятково відносини між людьми і вже не може бути релігійно і морально нейтральним. Воно має максимально відповідати природному праву і мати християнську орієнтацію. У цьому випадку людське право стане проявом природного устрою, похідного від справедливості Божої. Зміст природного права дає взірець формальній структурі закону й орієнтує законодавця на матеріальну справедливість – права людини.

Представником третього напрямку є Е. Бруннер, який встановлює лише мінімальний зв'язок права і теології. Природне право теолог тлумачить як думку Божого закону, для пізнання якої людині потрібно відшукати справедливе буття, яке існує поза нею і виражає незруйнований гріхопадінням елемент Божого творіння. Його можна перенести на людські стосунки. Справедливість виводиться за формулою «кожному своє» [1, с. 45–47].

Підсумовуючи наведене, можна побачити, що сучасна релігійна філософія права (і католицька, і протестантська доктрини), незважаючи на божественні корені, тлумачать природне право в розумінні прав людини.

Світська правова наука також має своє ставлення до співвідношення релігії та права, яке є різнобарвним. При цьому апіорі не заперечується божий характер походження права. Розглядаючи наведене співвідношення з аксіологічних позицій, Густав Радбрух доводить, що право і релігія суть протилежні. Він твердить, що релігія перебуває у стані подолання усіх цінностей. За релігійною філософією, твердить дослідник, не може існувати протилежностей (добро-зло, щастя-нещастя, справедливість-несправедливість). Право ж, навпаки, оперує чітким розмежуванням і виділенням правових цінностей. Тому для права релігія не є суттєвою. З іншого боку, лише право природне є мінімальним виразом Божої благодаті, воно не є повністю християнським, але і не є протихристиянським утворенням. Позитивне право визнається лише тією мірою, якою відповідає нормам створеного Богом і пізнаного розумом природного права. Продовжуючи, Радбрух знаходить лише один момент, який зближає право і релігію – помилування. Спосіб помилування не визнає жодного примусу, також і примусу справедливості, він подібний до свідомо ірраціональної милості. Помилування у світі права подібне чуду у світі природи. У найчастішій формі сенс помилування виявляється тоді, коли воно здійснюється не державою, а позадержавними духовними посадовцями, наприклад, абатисою, яка прагне звільнити грішника на шляху до смертної кари. В амністії з приводу національних свят ми ще й сьогодні маємо секуляризовану форму ірраціонального помилування [2, с. 171–174].

Р. Ципеліус, навпаки, зазначає, що на ранніх етапах розвитку суспільства ранні форми права були нерозривно пов'язані із «соціальною мораллю» – широкою категорією, до якої включалась і релігія. Надалі частина цих соціальних норм набула державної підтримки. При цьому зазначається, що легітимація правових норм, визнання їх справедливими ґрунтується не тільки на аргументах розуму, а відповідно відбуваються під впливом доводів, заснованих на вірі, релігійних переконаннях індивідів [3, с. 36]. Денніс Ллойд стверджує, що релігія має значення для права завдяки ознаці святенності. Тому релігійний чинник дозволяє підтримувати та стабілізувати правовий порядок у суспільстві [4, с. 52]. Юрген Габермас, обґрунтовуючи нерелігійні

шляхи виправдання нормативних основ демократичної правової держави, вимушений визнати певну вагомість релігійної ідеології для формування і набуття в суспільстві правових цінностей (справедливість, гідність тощо), а також право релігійного світогляду в умовах постсекуляризованого суспільства [5, с. 53]. Не можна не згадати концепцію зародження права і релігії з єдиних первісних «мононорм». Під «мононормами» розуміються недиференційовані моделі поведінки людини в первісному суспільстві, які були тісно пов'язані з практичним життям. Норма існує в суспільстві не тому, що є обов'язковою, а, навпаки, є обов'язковою тому, що фактично проявляється в обрядах, ритуалах, табу, звичаях. Із відокремленням людини від навколишнього світу, з формуванням суспільства як основної сфери життя людини кожний індивід набуває здатності до рефлексії та схвалення певних моделей поведінки. Мононорми на підставі цього розпадаються на різні самостійні форми соціальної регуляції: релігійну, правову, моральну тощо [6, с. 97–98].

Як **висновок**, можемо сказати, що філософія права, інші правові науки не скидають з чаші ваг значення релігії і її вплив на формування правосвідомості. Часткове релігійне тлумачення основних правових цінностей зовсім не знижує їхнього значення, воно допомагає більшому колу суб'єктів розуміти його зміст і призначення.

Які б протилежності та однаковості не відшукували вчені в цих двох різних регуляторах суспільних відносин, всі вони визнають: і релігія, і право (більшою мірою природне) мають своєю метою на сучасному етапі обґрунтування основних прав і свобод людини та громадянина.

На думку автора, дуже важливо використовувати подвійне обґрунтування прав і свобод людини. Поєднання духовного і раціонального, релігійного і світського дозволить створити єдину картину розуміння цінності права, зрозуміти його кінцеве призначення. Але при цьому необхідно зважати на місце держави: вона повинна лише підтримувати ті механізми, які дозволяють людині самостійно піднятися до розуміння права як цінності [8]. Це можна вважати і кінцевою метою усіх правових реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Четвернин В. А. Современные концепции естественного права. Москва : Наука, 1988. 144 с.
2. Радбрух Г. Філософія права : пер. з нім. Київ : Тандем, 2006. 316 с.
3. Ціпеліус Р. Філософія права. Київ : Укр. філос. фонд, 1999. 62 с.
4. Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М. А. Юмашевой, Ю. М. Юмашева ; науч. ред. Ю. М. Юмашев. Москва : ЮГОНА, 2002. 416 с.
5. Хабермас Ю. Диалектика секуляризации. О разуме и религии / пер. с нем. В. Витковского. Москва : Библио-богосл. ин-т св. апостола Андрея, 2006. 112 с.

6. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. Харків : Право, 2009. 224 с.
7. Баланд'є Ж. Політична антропологія / пер. з франц. О Хоми. Київ : Альтпрес, 2002. 252 с.
8. Трофименко В. А., Волчкова М. І. Проблеми взаємовідносин церкви і держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія* / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2018. № 3 (38). С. 119–131.

REFERENCES

1. Chetvernyn V. A. *Sovremennyye kontseptsyy estestvennoho prava* / V. A. Chetvernyn. – M. : Nauka, 1988. – 144 s.
2. Radbruch H. *Filosofia prava* / H. Radbruch ; per. z nim. – K. : Tandem, 2006. – 316 s.
3. Tsipelius R. *Filosofia prava* / R. Tsipelius. – K. : Ukr. filos. fond, 1999. – 62 s.
4. Lloid D. *Ydeia prava* / D. Lloid : per. s anhl. M. A. Yumashevoi, Yu. M. Yumasheva ; nauch. red. Yu. M. Yumashev. – M. : YuHONA, 2002. – 416 s.
5. Khabermas Yu. *Dyalektyka sekularyzatsyy. O razume y relyhyu* / Yu. Khabermas : per. s nem. V. Vytkovskoho. – M. : Bybl.-bohosl. yn-t sv. apostola Andreia, 2006. – 112 s.
6. Vovk D. O. *Pravo i religiiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia* / D. O. Vovk. – Kharkiv : Pravo, 2009. – 224.
7. Balandie Zh. *Politychna antropohiia* / Zh. Balandie : per. z frants. O Khomy. – Kyiv : «Altpres», 2002. – 252 s.
8. Trofymenko V. A. *Problemy vzaiemovidnosyn tserkvy i derzhavy* / V. A. Trofymenko, M. I. Volchkova // *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii : *Filosofia* / redkol. : A. P. Hetman ta in. – Kh. : Pravo, 2018. – № 3 (38). – S. 119–131/

Трофименко Владимир Анатольевич, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СОВРЕМЕННАЯ РЕЛИГИОЗНО-ПРАВОВАЯ ФИЛОСОФИЯ КАК АНТРОПОЛОГИЧНО-ЦЕННОСТНЫЙ БАЗИС ПРАВА

В статье рассматриваются основные направления осмысления естественно-го и позитивного права представителями религиозной философии права. На основе анализа автор делает попытку показать, что несмотря на божественную основу, религиозная философия права исповедует те же ценности, что и светская правовая наука (права человека и т.д.).

Ключевые слова: религиозная философия права, человек, антропология права, религиозная антропология, права человека, естественное право, позитивное право, Божий закон.

Trofimenko Volodymyr Anatolijovych, candidate of Legal Sciences, assistant professor, Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

MODERN RELIGIOUS LEGAL PHILOSOPHY AS ANTHROPOLOGICALLY VALUE BASIS OF LAW

Relevance of the topic. *Religion in Ukraine has always played an unambiguous role – its importance for the Ukrainian people is very important. The piety of our citizens has a historical character – it originated from old times. A new round of recognition of Christian values began when our country declared its independence and still be in effect nowadays. It is also very important to emphasize that faith affects not only the moral state of society, but also its legal system. It is said that religious values, virtues are increasingly seen as one of the beginnings of law.*

The modern philosophy of law, given the importance to religion in regulating social relations, has a sufficient number of concepts that seek to combine law and faith. Taking into account the axiological aspect of religion, it is important to show its potential for the development of law. Today's philosophical jurisprudence just emphasizes the anthropological and axiological dimension of law.

It is extremely necessary to understand whether we need to perceive these grounds (Western religious philosophy of law) as axioms, or it is necessary to redefine them taking into account national peculiarities. What makes this problem difficult is that it is very difficult to understand every person, his or her faith, and this imposes a very difficult task on the philosophy of law. Taking into account the above, from the author's viewpoint, this problem does not lose its relevance.

Level of development of the topic. *A large number of scholars today are turning to understanding the relationship between law and faith, legislation and religion, the consideration of religious legal systems. At the same time, the emphasis is on the way religious norms are implemented in the legal regulation and recognized by the state, that is, the process of transformation of some religious norms into law is investigated. However, there are few developments concerning the axiological (value) significance of religion, in particular religious virtues, which humanize secular law. And it is not a question of some kind of mutual absorption, but it is about the value and moral reorientation of law.*

Purpose of the publication: *to give an understanding that explaining to citizens the basic legal issues on the basis of the religious philosophy of law can have the same effect as the upbringing of legal culture in a secular version.*

As a conclusion, we can say that the philosophy of law, other legal sciences do not dump the importance of religion and its influence on the formation of legal consciousness. Partial religious interpretation of the basic legal values does not at all reduce their significance; it helps the larger number of subjects to understand its meaning and purpose.

Short Abstract for an article (*Short annotation to the article*)

The article deals with the main directions of comprehension of natural and positive rights by representatives of the religious philosophy of law. Based on the analysis, the author makes an attempt to show that despite the divine foundation, the religious philosophy of law professes the same values as secular legal science (human rights, etc.).

Keywords: religious philosophy of law, person, anthropology of law, religious anthropology, human rights, natural law, positive law, God's law.

Стасевська Оксана Анатоліївна,

доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

e-mail: sanasko@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1415-7984

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА СОЦІАЛЬНИЙ МІФ ЯК ФОРМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МИНУЛОГО

Досліджено специфіку історичної пам'яті та сучасного соціального міфу як важливих форм інтерпретацій минулого на основі результатів, положень та висновків, висловлених у працях вітчизняних та іноземних учених. Розглянуто особливу їх актуальність у період трансформаційних змін суспільства. Проаналізовано проблему взаємодії та взаємозв'язку історичної пам'яті та сучасного соціального міфу та їх вплив на систему цінностей суспільства.

Ключові слова: історична пам'ять, сучасний соціальний міф, інтерпретація минулого, трансформація суспільства, історичне знання, цінності.

Постановка проблеми. Аналіз феномену інтерпретації минулого як фактора конструювання реальності викликає підвищений інтерес багатьох мислителів сучасності. У гуманітарному знанні поняття «інтерпретація» використовується у значенні, близькому до розуміння, спрямованого на досягнення смислів. Інтерпретація минулого здійснюється офіційною історичною наукою, істориками, які застосовують певні оцінювальні критерії. Водночас у сучасному світі новацією є використання історичної пам'яті та сучасної міфотворчості для пояснення та конструювання картини минулого. Владні еліти активно користуються історичною пам'яттю задля формування іміджу держави й нації, створення офіційної версії історії у протистоянні опонентам на міжнародній арені, у пошуках самовизначення, позиціонування в сучасному світі, а головне – власного внутрішнього самовизначення та консолідації.

Проблема історичної пам'яті та інтерпретації національної історії зберігають свою актуальність протягом тривалого часу у транзитивних суспільствах оскільки вона є потужним ресурсом для мобілізації суспільства у вирішенні питань його трансформації, тобто здійснення переходу від соціальної системи, що визнається застарілою та віджившою, але ще не набула нового стану. Українське суспільство перебуває у стані активної трансформації, динамічного переходу-розвитку із чітко означеними рисами: кризою ідентичності;

амбівалентністю, що супроводжується одночасним підтриманням різновекторних цінностей; активізацією міфотворчості; конфліктністю як відсутністю абсолютного консенсусу в суспільстві тощо. Ця межа конфліктності перш за все проходить через історичну пам'ять народу.

Глобалізація як культурний феномен, що супроводжується руйнацією традиційних основ культури, кризою національних держав, загостренням проблеми соціальної ідентичності, дає новий імпульс для активізації соціальної міфотворчості, поширення соціальних міфів, принциповою відмінністю яких є орієнтованість на соціальні реалії та тісний зв'язок із сучасними соціальними процесами, ніж це було раніше, а також потужна впливовість на суспільну свідомість задля згуртування певної соціальної групи [4; 8; 13].

Особливу актуальність дослідження надає специфіка динаміки сучасного українського суспільства, коли в умовах панування соціальної невизначеності глобального світу необхідним стає звернення до витоків національно-цивілізаційної ідентичності з метою зміцнення соціальної та політичної стабільності. У вітчизняному сучасному науковому просторі останні десятиліття поширюється зацікавленість меморіальною тематикою, питаннями конструювання історичної пам'яті як способу подолання духовної кризи і розірваності соціокультурної спадкоємності. Осмислення минулого в умовах панування в суспільстві плюралізму виступає фундаментом цілеспрямованого розвитку суспільства, а також у контексті реалій постсучасності стає одним з джерел для формування нових соціальних перспектив. Крім того, підвищений інтерес до історичного минулого детермінується втратою чинної довготривалій час соціальної ідентичності, яка була вбудована в історичну самосвідомість та визнана в сьогоденні як неправильна, хибна. Також важливим фактором підвищення потреби в новій інтерпретації історії можна визнати «прискорення часу», що пришвидшує віддалення від минулого та вимагає його пояснення й розуміння. Пошук «нового» історичного минулого, «інших» інтерпретацій відомих історичних фактів компенсується міфологічним конструюванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми осмислення соціального міфу масштабна, але незважаючи на великий масив досліджень відсутнє єдине визначення поняття «соціальний міф», автори зосереджуються на окремих аспектах цього феномену, на аналізі присутності міфу в окремих складових суспільного життя. Підґрунтям для розуміння сучасного міфу стали роботи М. Еліаде, К. Леві-Стросса, Р. Барта, Б. Малиновського, М. Еліаде, К. Г. Юнга, Е. Кассіра, А. Шопенгауера, Ж. Сореля, П. Гуревича. Вітчизняна наукова традиція вивчення соціального міфу лише починає формуватися на межі ХХ–ХХІ століть, що пояснює нечисленність досліджень, присвячених визначенню специфіки соціального міфу та його впливу на суспільство. Таким чином, можна констатувати, що вивчення фе-

номену соціального міфу характеризується швидше постановкою проблем, ніж їх рішенням.

Необхідно вказати на відсутність чіткого методологічного підходу до осмислення заявленої проблеми, отже, виявлення важливіших характеристик соціального міфу автор здійснює на основі результатів, положень та висновків, висловлених у працях вітчизняних та іноземних дослідників [1; 6; 7; 14; 19].

У ХХ ст. та на початку ХХІ ст. науковці активно вивчають категорію «історична пам'ять», під якою розуміють знання про минуле, що є актуальним та функціонує в певному суспільстві [2; 3; 12; 16; 18]. Оригінальному трактуванню з філософської точки зору феномену історичної пам'яті присвячені праці Ф. Анкерсмита, Т. Адорно, П. Нора, А. Ассман, П. Хаттона, М. Хальбакса та ін. Фундаментальні висновки щодо сутності пам'яті здійснені російськими вченими М. Баргом, Г. Зверевою, О. Полетаєвим, Л. Репіною, І. Савельєвою, Ж. Тощенко. Проблема історичної пам'яті, її визначення, формування та буття в сучасному світі входить в коло досліджень таких сучасних українських науковців, як Я. Грицак, І. Гирич, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, А. Киридон, О. Кривицька, В. Масненко, О. Смоляр, О. Удод, Ю. Шаповал та ін.

Формулювання цілей. Метою та завданням автора є осмислення специфічності історичної пам'яті та сучасного соціального міфу як форм інтерпретації минулого, експлікації позитивного та негативного в їх взаємодії й сутності їх впливу на стан системи цінностей суспільства.

Виклад основного матеріалу. Критичне сприйняття історичної пам'яті – завдання історичної науки, у якій є всі можливості проникнення в її глибини та відтворення цілісної картини минулого за критеріями істинності. Оскільки за своєю суттю історична пам'ять емоційно та індивідуально забарвлена й здатна до міфологізації, це зумовлює можливість її деформацій відповідно до цілеспрямованих зусиль зацікавлених соціальних груп: перебільшується або нівелюється роль певних історичних постатей, змістовно «переглядаються» та «переоцінюються» конкретні історичні події. Тому одна з найважливіших проблем, вирішення якої набуває особливої актуальності в Україні, стосується наукового вивчення минулого. Між професійними історичними дослідженнями і різними формами інтерпретації минулого нерідко виникають розбіжності: переживання історії відбувається саме із сучасного, в силу обставин сьогодення актуалізуються ті чи інші пласти історичного досвіду, минулі події можуть знову стати живими і значущими. Складність інтерпретацій пов'язана із їх колективним характером. Трансформаційний стан суспільства завжди характеризується спробами переглянути пережите, перевпорядкувати зміст історичної пам'яті, пристосувати її під тимчасові політичні інтереси. Зміст та смислове наповнення знань про давнє часто зале-

жать від суб'єктивних аспектів, конструюються в сьогоденні та віддзеркалюють бачення пережитого спільнотою у вигідному певним владним елітам світлі [24, с. 129].

Поняття «історична пам'ять» стало активно використовуватися в усіх видах соціогуманітарного дискурсу. Історична пам'ять є складовим елементом історичної свідомості (яка концептуалізує зв'язок минулого, сьогодення й майбутнього) та водночас вона постає одним із її джерел (поряд з офіційними державними концепціями, науковими теоріями, історичною міфологією, релігійними ученнями, витворами літератури та мистецтва). Як соціокультурний феномен це поняття не має однозначної дефініції та по-різному визначається окремими авторами, але дуже часто трактується як сукупність уявлень про соціальне минуле, що існує в суспільстві як на масовому, так і на індивідуальному рівні [9, с. 156–159]. Німецький історик Й. Рюзен вважає, що історична пам'ять виступає і як ментальна здатність суб'єктів зберігати пережитий досвід, і як результат певного упорядкування спогадів, що здійснюються в ході оформлення історичної свідомості шляхом осмислення пережитого досвіду [21]. І. Савельєва та А. Полетаєв наголошують на тому, що історична пам'ять є ідеологізованою історією, яка найбільш пов'язана з виникненням держави-нації [22, с. 170–220]. А. Киридон тлумачить історичну пам'ять як сукупність уявлень про соціальне минуле, які існують у суспільстві на масовому та індивідуальному рівнях, з урахуванням їх когнітивного, образного та емоційного аспектів [15, с. 112–116]. Таким чином, візьмемо за основу нашого дослідження таке розуміння історичної пам'яті: вона є соціальною за своєю природою та надіндивідуальною за формою свого буття, це спосіб збереження і передачі соціально значущого досвіду, збереження спогадів про минулі явища-події в сьогоденні, що є носіями ідентичності для певної групи людей. Отже, вона постає як атрибутивна характеристика суспільства (соціокультурного організму), дозволяючи відтворювати умови свого власного існування на всіх етапах розвитку.

Аналіз наукової літератури з проблем історичної пам'яті дозволяє виокремити сутнісні її ознаки. До основних характеристик належить її *соціальна детермінованість*, базовість щодо формування індивідуальної та суспільної свідомості, через що вона безпосередньо впливає на суспільну свідомість. Відповідно вона виконує такі функції: інформаційну (акумуляція та трансляція соціально значущої інформації); ідентифікаційну (отождошення суспільства або окремого його члена із певною історико-культурною спільнотою); організаційну (структурування соціуму у часі); світоглядну (теоретичне осмислення соціального досвіду); ціннісно-орієнтовну (виявлення й трансляція ціннісних смислів, визначення ціннісних орієнтирів) [24].

Важливо зауважити, що історична пам'ять є ваговою складовою акціо-сфери культури, вона не тільки постає сама як цінність, а й реалізує потребу збереження цілісності вітчизняного духовного простору, виробляє в суспільстві стійкий імунітет проти ймовірного ризику руйнування культурної ідентичності, що загрожує найсерйознішими витратами в суспільному розвитку.

Також історична пам'ять коннективна за своєю структурою, пов'язуючи сьогодення і минуле через постійне повторення: історія стає культурно-історичним нарративом, що дозволяє країнам, народам й певним групам усвідомлювати себе за допомогою конкретного досвіду. Вона відтворює спадковість й безперервність соціального буття, не зважаючи на те, що у деякі періоди вона «завмирає», існує в латентній формі й актуалізується лише за певних історичних умов.

Історична пам'ять, безумовно, постає як своєрідний емоційно-особистісний спосіб інтерпретації минулого, наповнюючи історію ціннісними смислами та орієнтаціями, виявляючи *схильність до героїчної персоналізації минулого*.

До специфічних ознак історичної пам'яті належить *вибірковість*, тобто не всі історичні події, факти або особистості набувають однакової міри суспільного відгуку, що зумовлюється критеріями і принципами певного соціокультурного етапу розвитку. Функціонування історичної пам'яті вказує, що вона змінює свій зміст на різних етапах розвитку не тільки внаслідок елективного підходу до фактів та явищ минулого, а й через їх розуміння – одні й ті ж явища та факти нерідко отримують діаметрально протилежну оцінку, що визначає їх неоднакове «звучання» у свідомості різних соціальних груп. Утім постійна верифікація та вибірковість історичної пам'яті не заважає їй створювати більш-менш *однаково «ціннісно-забарвлений» образ минулого*.

Схильність до ірраціональності принципово відрізняє її від історичної науки, яка відтворює картину давнини за критеріями істинності, на основі усталених дефініцій, раціональних доказів, нейтральності оцінок, періодизації тощо. Критична оцінка з боку науки може зумовлювати суперечності між професійними історичними дослідженнями і проявами історичної пам'яті.

На думку відомого дослідника Л. Репіної, вона є *символічною* репрезентацією минулого, каналом передачі досвіду та відомостей про пережите, важливою складовою самоідентифікації людини та соціальних груп, складним соціокультурним феноменом, пов'язаним з осмисленням історичних подій та історичного досвіду й одночасно – продуктом маніпуляцій масовою свідомістю в політичних цілях, що робить її абсолютно *відкритою для процесу міфологізації* [20, с. 411–415]. Історична пам'ять завжди була простором застосування міфологем або ідеологем, які дозволяли по-новому актуалізувати історичний досвід. Унаслідок цього вона постійно підсилюється імпуль-

сами із сучасності завдяки активізації колективної свідомості й цілеспрямованої діяльності еліт (перш за все політичних) як «конструкторів» історичної пам'яті. Вітчизняні дослідники нерідко наголошують на *бінарності* історичної пам'яті, трактуючи її як постійний, динамічний процес запам'ятовування та забування.

Історична пам'ять в сучасних політичних реаліях не є константою. Вона моделюється, видозмінюється залежно від інтересів та завдань політичних груп та партій [17, с. 176].

Разом із тим набувають не меншого значення у сучасному світі механізми міфологізації історії, що значно підвищує важливість осмислення особливостей міфу як форми інтерпретації історії. Міф традиційно постає як «сакралізована розповідь про минуле» і в такому вигляді він є обов'язковою складовою історії, пояснюючи соціальну реальність. Розглядаючи історичну трансформацію міфу, перш за все зазначимо, що в новітній час найбільший інтерес представляють не міфи як певні уявлення, а втілення міфів у різних суспільних практиках, морально-етичних системах, науці, політиці, повсякденності.

Сучасна людина до кінця не розуміє, що живе у світі міфів, які постійно суттєво видозмінюються та набувають нових ознак. На цьому в одній зі своїх робіт наголошував Е. Кассіер: **«Мы не можем полностью подавить миф или изгнать его из нашей жизни – он всегда появляется в новом обличе»** [10, с. 64–86]. Людина інформаційного суспільства отримує більшу частину інформації опосередковано, що обумовлено складністю аналізувати обвальний обсяг її потоку. Інформатизація життя значно ускладнила світ: людина стала абсолютно відкритою для інформації, водночас виявилася неспроможною самотійно її осмислити, оцінити та впорядкувати. Соціальні міфи доби постсучасності допомагають зорієнтуватися в умовах численних економічних, політичних, культурних трансформацій на тлі тотальної інформатизації, яка формує мозаїчний образ дійсності, спричинює ситуацію духовного дискомфорту та розгубленості особистості.

Спробуємо виявити та визначити найважливіші характерні властивості соціального міфу як форми інтерпретації історичного минулого. Однією із перших його ознак є *принципова відмінність від класичного, архаїчного*. Архаїчний міф мав в основі свого творення народну творчість, націлену на захист роду, народу, держави, на збереження здоров'я людини, народу, країни, природи, на акумуляцію масової енергії, яка мобілізувала людей на певні дії. Сучасний міф не має такої однозначної позитивної спрямованості – *подвійність його наслідків* полягає в тому, що він може як консолідувати суспільство, так і нести загрозу або абсолютну деструкцію в буття соціуму. Усі міфи сучасності можна умовно поділити на позитивні й негативні, відповідно виникає різна інтерпретація минулого, що «розмиває» істинність подій історії.

Серед основних особливостей соціального міфу дослідники виділяють його штучність, *цілеспрямоване конструювання* в інтересах певних соціальних груп на відміну від стихійно-сформованих архаїчних міфів.

Однією з основних якостей соціального міфу є те, що він має суто *функціональне, а не пізнавальне значення*. Він як інструмент покликаний сформулювати певне уявлення про щось або виконує функцію впливу, оскільки має величезний спонукальний потенціал. Можна говорити про його *імперативність* через те, що він завжди розрахований на конкретний результат й загальною кінцевою метою соціального міфу обов'язково є спонукування соціуму до певної соціальної реакції [23]. Сучасний міф ґрунтується на незнанні або на неповному (вибірковому) знанні, ігнорує цілі фактичні пласти, використовуючи тільки ті одиничні факти, які «легко укладаються» в те, що він утверджує. Міф новітнього часу, на думку П. Гуревича, може поставати як специфічний вид ідеологічної практики суспільства створення, поширення і підтримки ілюзій, навмисно сформованих панівною елітою для впливу на маси [8, с. 6–7, 63–64].

У межах сутнісного осмислення соціального міфу дослідники дотримуються думки, що він все більше *раціоналізується* та *ідеологізується*. Найґрунтовніше збіг міфу та ідеології розглянув Ж. Сорель, який одним із перших акцентував свою увагу на розробленні теорії соціальних міфів. Сучасний міф, на зразок ідеології, постає як спроба раціоналізації реальності, він усе більше наповнюється раціональними елементами, витискаючи такі властивості архаїчного міфу як ірраціоналізм, синкретизм, колективізм, що обумовлено урбанізацією, прагматизмом, інформатизацією [11].

Розглядаючи соціальний міф як штучно створену конструкцію, західні вчені наголошують на тому, що в сучасному світі він усе більше *маскується під реальність*, через що підвищує ефективність своєї дієвості. При цьому сучасний міф здатний серйозно вплинути на соціальну дійсність через ігнорування минулого, його штучний перегляд, у такий спосіб створюючи віртуальну реальність. У межах соціального міфу розповідь про минуле наповнюється раціональними обґрунтуваннями, які знаходять підтвердження в емоційному досвіді. Унаслідок цього відбувається перманентне переписування історії, яка перетворюється у фрагментарну «розповідь» про минуле, а міфи-фрагменти (іноді абсолютно бездоказові) дуже важко укладаються в єдину картину минулого. Отже, сучасний міф практично існує не у вигляді послідовної та упорядкованої розповіді, а лише у вигляді окремих елементів, включених у різні сфери соціокультурної реальності-дійсності. Це ускладнює ідентифікацію міфу в умовах чинного суспільства, унеможливорює створення об'єктивного критерію, на основі якого можна відокремити міф від не міфу. Тому виявлення міфу є можливим лише з позиції віддаленості у просторі та в часі.

На наш погляд, *кон'юнктурність* сучасного міфу веде до того, що він *не «обтяжений» моральними інтенціями*, швидше орієнтує людину на конкретний результат, досягнення максимального успіху, тобто на утилітарні цінності. З огляду на це, оскільки соціальний міф безпосередньо бере участь у формуванні ціннісної ієрархії, впливає на закріплення уявлень про те, що є цінністю, дуже важливим є цілісно-моральні основи міфу, втрата яких є небезпечною для суспільства.

Аналіз дослідницьких робіт дозволив встановити двоїстий характер сучасного соціального міфу. *Конструктивна роль* міфу виявляється у здатності управляти і конструювати соціальну дійсність (Ж. Сорель), забезпечувати цілісність соціуму. *Деструктивна роль* виявляється через маніпулятивну функцію міфу і його спроможність радикально змінювати культурні та моральні орієнтири суспільної свідомості (Р. Барт). В історії людства міфи часто пов'язувалися з установкою на маніпулювання свідомістю та вчинками людей за допомогою спеціальних стереотипів мислення. Міфологізована свідомість одномірна та не знає «напівтонів», не припускає можливості «інших» тлумачень, що не дає можливості для їх спростування.

Важливо зазначити: якщо архаїчний міф був продуктом інтелектуальної творчості, то сучасний міф має *штучний, замовний характер*. Е. Кассіреп у роботі «Техника современных политических мифов» зауважує, що сучасний міф не є продуктом вільної гри уяви людини, а створюється відповідно до плану. Нові міфи не виникають спонтанно, вони являють собою штучні творіння, вмілих та вправних майстрів [10, с. 64–86].

Технічні можливості інформаційного суспільства (необмеженість та обсяг поширюваної інформації) активізували міфотворчу діяльність – міф як наслідок нестачі знань та інформації перетворився у міф, народжений надлишком інформації. У попередні історичні епохи люди не мали точних знань, вони фантазували, а в ХХІ ст. надлишок джерел інформації спричинив міфотворчість, тому що людський мозок здатний запам'ятовувати передусім найяскравіші та прості, а не справжні образи й тлумачення.

Історична пам'ять є одним із варіантів конструювання минулого, а також дуже суттєвою характеристикою способу життя людей, їх намірів, настроїв, поведінки, опосередковано чинить досить потужний вплив на їх свідомість, тим самим зумовлюючи характер і методи вирішення сучасних суспільних проблем. Історична пам'ять, на відміну від історичної свідомості, актуалізована (реаліями сьогодення і майбутнього) і вибіркова. У кризових ситуаціях історична пам'ять нерідко персоніфікується, і через оцінку діяльності конкретних історичних особистостей формуються враження, судження, думки про те, що ж представляє особливу цінність для свідомості та поведінки людей у даний період часу.

Особливістю історичної пам'яті є здатність утримувати у свідомості людей основні історичні події минулого, перетворювати історичне знання в різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду, об'єднуючи в собі різні види знання: не тільки наукове (передусім, історичне), але і релігійне, ідеологічне, художнє, повсякденне тощо. Вона також тяжіє до гіперболізації, перебільшення, окремих моментів історичного минулого (найчастіше недавнього), тому не може претендувати на пряме, системне його відбиття. Історична пам'ять тісно пов'язана з раціоналізацією, ідеологізацією і політизацією історичного процесу, її вагомість різко зростає в умовах трансформацій суспільства.

Висновки. Минуле це не просто те, що колись було, воно є міцною основою сьогодення. Утім наше бачення минулого не є тотожним минулому, а є лише сучасними його інтерпретаціями. Чесне його вивчення на основі дискусії професіоналів з опорою на факти, документи, історичні джерела сьогодні є необхідним як ніколи. Як слушно у свій час зауважив відомий французький історик М. Блок: минуле є даність, яку вже ніщо не владно змінити, але вивчення минулого розвивається, невинно перетворюється і вдосконалюється [5, с.35].

Актуалізація історичного минулого, а також історичної пам'яті та соціального міфу як форм його інтерпретації притаманна кризовим періодам розвитку суспільства. Виявлення їх взаємозв'язку як способів інтерпретації минулого є надзвичайно важливим у контексті розуміння реальних у часі процесів, а також для конструювання майбутнього. Сучасна людина живе ілюзією, що вона вільна в отриманні та тлумаченні інформації, сама формує знання історії та використовує їх для розуміння сьогодення.

На основі дослідження означених понять як форм інтерпретації минулого автор отримав результати, які свідчать про їх своєрідну взаємозалежність. Схожість функцій соціального міфу та історичної пам'яті полягає в тому, що в умовах трансформації, що триває в українському суспільстві, вони виявляються одними з найбільш ефективних засобів вироблення захисного механізму збереження комеморативного простору, подолання духовної кризи й розірваності соціокультурної спадкоємності, надаючи соціально-культурним змінам специфічну національно-культурну забарвленість.

Соціальний міф теоретично можна розглядати як суттєву складову історичної пам'яті, водночас він є ключовим елементом системи інтерпретації історичного минулого, в якій і соціальна пам'ять посідає важливе місце. Утім у сучасному світі ці дві форми інтерпретації минулого відокремилися та перебувають у такій кореляційній взаємозалежності, яка, на наш погляд, може бути визначена не як позитивна (тобто при збільшенні однієї збільшується й інша), а як негативна (тобто вони змінюються непропорційно – роль соціального міфу збільшується, а історичної пам'яті – зменшується).

Історична пам'ять досить вибіркова: її цікавлять ті моменти минулого, які мають значення та відгук у сьогоденні. У різних епохах спрацьовують свої критерії актуалізації тих чи інших сторінок минулого, тобто історична пам'ять ніби сама «вирішує», що з минулого на даному етапі історичного розвитку необхідно запам'ятати, а що піддати забуттю. Тому зміст історичної пам'яті є невичерпним джерелом відкриття нового як «добре забутого старого». Вона відтворює спадкоємність й безперервність соціального буття на відміну від соціального міфу, який тяжіє до розрізненості та одиничності; має чітко виражений особистісний характер, а це означає, що їй притаманна певна узгодженість особистісно-закарбованої інтерпретації минулого. Тоді як соціальний міф претендує на уніфіковану інтерпретацію минулого.

Історична пам'ять має чітко означений світоглядний характер – це сукупність цінностей, які людина свідомо відібрала/зберегла у своїй свідомості та керується цим у своїй діяльності. Історична пам'ять – це свідоме звернення до минулого з усіма його позитивними та негативними моментами, тяжінням до істинності відновлення подій, що відбулися.

Сучасний соціальний міф не ставить перед собою завдання досягти об'єктивної істини, іноді він підміняє істину і перетворюється на керівну мрію для людей. Уведений й заглиблений у свідомість людей, міф стає все більш штучним, вузько спрямованим, здатний підмінити собою реальність, не вимагаючи напруженої мисленнєвої роботи. Не дивно, що конструювання міфів перетворюється на один із ефективних інструментів управління суспільством і в цьому виявляється його негативний, потворний вплив на історичну пам'ять. Специфіка сучасної міфології полягає в тому, що існує безліч недовготривалих міфів, які конфліктують між собою, зникають або перетворюються в щось інше.

Історична пам'ять – перш за все *колективні оцінка та судження* про минуле групи людей, які відповідають загальнолюдським цінностям епохи, що й визначає її динамічність і мінливість. Сучасні міфи орієнтують на максимальну реалізацію ситуації успіху, на прагматичні та утилітарні цінності.

До властивостей сучасного соціального міфу також належить його надмірна політизація, яка провокує конфлікт історичної пам'яті (історичних пам'ятей). Історична пам'ять у разі її політичної міфологізації перетворюється в ідеологічну зброю, яка активно використовується в інформаційному суспільстві для формування в суспільній свідомості такої інтерпретації минулого, що екстраполюється на сучасні події та використовується для легітимізації дій конкретних політичних еліт.

На наш погляд, найбільш вразливими до соціальної міфотворчості, найбільш небезпечними міфогенними «полями» є історичне знання і політика, де міфологічні процеси постійно популярні й можуть призвести до непередбачуваних наслідків у розвитку суспільства.

Специфіка історичної пам'яті полягає в тому, що вона не існує у вигляді чітко впорядкованого набору фактів, не має заздалегідь обумовленого сценарію інтерпретації минулого. Утім через зміну соціокультурної ситуації, зміну інтересів соціальних груп існує потреба постійно її відтворювати. Протягом процесу запам'ятовування/забування поодинокі факти складаються в єдину сукупну інтерпретацію минулого, набуваючи універсального характеру.

Досліджені форми інтерпретації минулого мають достатньо спільних рис, таких як нарративність, аксіологічність, символічність. Їх актуалізація та активне включення в осмислення життя відбуваються у кризові періоди історії, коли виникає необхідність подолати реальні або уявні «розриви буття», заповнити фрагментарність наукових, філософських, моральних та релігійних пошуків. Для нас вбачається важливим: по-перше, залучення об'єктивних наукових досліджень до сучасного трактування історичного минулого, по-друге, їх етизація, тобто наповнення моральними оцінками подій минулого з позицій загальнолюдських цінностей нашої епохи, а також подолання притаманної їм дихотомії «свій-чужий», «друг-ворог» оскільки вони мають потужний мобілізуючий вплив на суспільну свідомість та реально здатні змінювати перебіг сучасних подій.

Філософське осмислення процесів активізації історичної пам'яті та формування соціальних міфів як форм інтерпретації минулого в сучасному українському суспільстві набуває особливої значущості у зв'язку з необхідністю реалізації низки нових тенденцій в економічній, соціально-політичній, духовно-моральній сферах. На думку автора, проблема вбачається вкрай важливою, що зумовлено ситуацією формування єднального комеморативного простору не на негативній, а на позитивній основі, пошуку компромісу в інтерпретації важливих та складних сторінок історії, визначення ціннісного базису перспективного розвитку сучасного українського суспільства, використовуючи історичну пам'ять та соціальні міфи як політичний ресурс і засіб консолідації нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко О. В. Соціальні міфи: поняття, структура та основні характеристики. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2008. № 2(38). С. 4–12.
2. Анкерсміт Ф. Постмодерністська «приватизація минулого». *Україна Модерна*. Київ : Критика, 2009. Вип. 4 (15). С. 246–271.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Барт Р. Мифологии. Москва : Директ-Медиа, 2007. 459 с.

5. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. Москва: Наука, 1973. 232 с.
6. Грицак Я. Й. 26-й ПРОЦЕНТ, або Як подолати історію. Київ : Фонд Порошенка, 2014. 136 с.
7. Головаха Є. Міфологія в сучасній українській культурі: соціологічний аспект. *Дух і Літера*. Київ : Сфера, 1998. №3–4. С. 147–153
8. Гуревич П. С. Социальная мифология. Москва : Мысль, 1983. 175 с.
9. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії у сучасному світі. *Україна – Європа – Світ* : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 2. С. 156–159.
10. Кассирер Э. Техника современных политических мифов. Феномен человека. Москва : Высшая школа, 1993. С. 64–86.
11. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре. Культурология XX века: Антология. Москва : Юрист, 1995. С.104–162.
12. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. №2(527). С. 118–137.
13. Климов И. Теория социальных мифов Жоржа Сореля. *Социологический журнал*. Москва, 2002. №1. С.129–151.
14. Костюк І. Культура ХХІ століття у полоні міфологій: причини та перспективи. *Вісник Львівської академії мистецтв*. Львів : Львівська національна академія мистецтв, 2016. Вип. 29. С. 37–46.
15. Киридон А. Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання *Україна – Європа – Світ*: міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. С. 112–116.
16. Кривицька О. Актуалізація історичного минулого: ризиковий контекст за умов поляризації суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Київ, 2013. Вип. 5. С. 150–165
17. Кукарцева М. «Забывтые» конфликты в фокусе современности. Современный мир и геополитика. Москва : Издательство КАНОН-ПЛЮС, 2015. С. 176.
18. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості *Український історичний журнал*. Київ : Наукова думка, 2002. №5. С. 49–62.
19. Попович М. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України. *Дух і Літера*. Київ : Сфера, 1998. №3–4. С. 57–68.
20. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. Москва : Круг, 2011. С. 411–415.
21. Рюзен Йорн. Нові шляхи історичного мислення. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
22. Савельева И. М., Полетаев А. В. «Историческая память»: к вопросу о границах понятия. Феномен прошлого. Москва : Изд. дом ГУ – ВШЭ, 2005. С. 170–220.
23. Сорель Ж. Размышления о насилии. Москва : Красанд, 2011. 168 с.
- Стасевська О. А. Експлікація аксіологічного аспекту концепту «історична пам'ять». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Харків : Право, 2018. №1(36). С. 123–135.

REFERENCES

1. Andriyenko O. V. (2008). Social'ni mify': ponyattya, struktura ta osnovni xaraktery'sty'ky'. Visnyk Donecz'kogo nacional'nogo universy'tetu ekonomiky i torgivli imeni My'xajla Tugan- Baranovs'kogo. Kry'vy'j Rig : DonNUET – *Bulletin of the Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky*. Kryviy Rih: DonNUET. 2 (38). 4–12 [in Ukrainian].
2. Ankersmit F. (2009). Postmodernists'ka «pry'vaty'zaciya my'nulogo». Ukrayina Moderna – *Ukraine Modern*. Ky'yiv: Kry'ty'ka. 4 (15). 246–271 [in Ukrainian].
3. Assman A. (2012). Prostory' spogadu. Formy' ta transformaciyi kul'turnoyi pam'yati. Ky'yiv: Nika-Centr [in Ukrainian].
4. Bart R. (2007). My'fology'y'. Moskva: Dy'rekt-Medy'a [in Russia].
5. Blok M. (1973). Apology'ya y'story'y', y'ly' Remeslo istory'ka. Moskva: Nauka [in Russia].
6. Gry'czak Ya. J. (2014). 26-j PROCENT, abo Yak podolaty' istoriyu. Ky'yiv: Fond Poroshenka.
7. Golovaxa Ye. (1998). Mifologiya v suchasnij ukrayins'kij kul'turi: sociologichny'j aspekt. Dux i Litera – *Spirit and letter*. Ky'їв: Sfera. 3–4. 147–153 [in Ukrainian].
8. Gurevy'ch P. S. (1983). Socy'al'naya my'fology'ya. Moskva: Mysl' [in Russia].
9. Zashkil'nyak L. (2009). Istory'chna pam'yat' i social'ni funkciyi istoriyi u suchasnomu sviti. Ukrayina – Yevropa – Svit – *Ukraine – Europe – World*. Ternopil': Vy'd – vo TNPU im. V. Gnatyuka. 2. 156–159 [in Ukrainian].
10. Kassy'rer E. (1993). Texny'ka poly'ty'chesky'x my'fov. Fenomen cheloveka. Moskva: Vysshaya shkola. 64–86 [in Russia].
11. Kassy'rer E. (1995). Lekcy'y' po fy'losofy'y' y' kul'ture. Kul'turology'ya XX veka: Antology'ya. Moskva: Yury'st. 104–162 [in Russia].
12. Kas'yanov G. V. (2016). Istory'chna pam'yat' ta istory'chna polity'ka: do py'tannya pro terminologiyu j genealogiyu ponyat'. Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal – *Ukrainian Historical Magazine*. 2(527). Ky'yiv: Naukova dumka. 118–137 [in Ukrainian].
13. Kly'mov Y'. (2002). Teory'ya socy'al'ny'x my'fov Zhorzha Sorelya. Socy'ology'chesky'j zhurnal – *Sociological Journal*. Moskva. 1. 129–151 [in Russia].
14. Kostyuk I. (2016). Kul'tura XXI stolittya u poloni mifologij: pry'chy'ny' ta perspekty'vy'. Visnyk L'vivs'koyi akademiyi my'stecztv – *Bulletin of the Lviv Academy of Arts*. Lviv: L'vivs'ka nacional'na akademiya my'stecztv. 29. 37–46 [in Ukrainian].
15. Ky'ry'don A. (2009). Koncept «istory'chna pam'yat'»: variaty'vnist' definiyuvannya Ukrayina – Yevropa – Svit – *Ukraine – Europe – World*. Ternopil': Vy'd – vo TNPU im. V. Gnatyuka. 112–116 [in Ukrainian].
16. Kry'vy'cz'ka O. (2013). Aktualizaciya istory'chnogo my'nulogo: ry'zy'kovy'j kontekst za umov polyary'zaciyi suspil'stva. Naukovi zapy'sky' Insty'tutu polity'chny'x

- i etnonacional'ny'x doslidzhen' im. I. F. Kurasa – *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnic Studies named after I. F. Kuras*. Ky'yiv. 5. 150–165 [in Ukrainian].
17. Kukartseva, M. (2015). «Zabitie» konflikti v fokuse sovremennosti. *Sovremenniy mir I geopolitika*. Izdatelstvo KANON-PLUS. 176 [in Russia].
 18. Masnenko V. (2002). Istory'chna pam'yat' yak osnova formuvannya nacional'noyi svidomosti Ukrayinsky'j history'chny'j zhurnal – *Ukrainian Historical Magazine*. Ky'yiv: Naukova dumka. 5. 49–62 [in Ukrainian].
 19. Popovy'ch M. (1998). Mifologiya v suspil'nij svidomosti postkomunisty'chnoyi Ukrayiny'. *Dux i Litera – Spirit and letter*. Ky'їв: Sfera. 3–4. 57–68 [in Ukrainian].
 20. Repy'na L. P. (2011). Y'story'cheskaya nauka na rubezhe XX–XXI vv. Moskva: Krug. 411–415 [in Russia].
 21. Ryuzen Jorn. (2010). Novi shlyaxy' history'chnogo my'slennya. L'viv: Litopy's [in Ukrainian].
 22. Savel'eva Y'. M., Poletaev A. V. (2005). «Y'story'cheskaya pamyat'»: k voprosu o grany'czax ponyaty'ya. *Fenomen proshlogo*. Moskva: Y'zd. dom GU – VShЭ. 170–220 [in Russia].
 23. Sorel' Zh. (2011). Razmyshleny'ya o nasy'ly'y'. Moskva: Krasand [in Russia].
 24. Stasevs'ka O. A. (2018). Eksplikaciya aksiologichnogo aspektu konceptu «istory'chna pam'yat'». *Visny'k Nacional'nogo universy'tetu «Yury'dy'chna akademiya Ukrayiny' imeni Yaroslava Mudrogo» – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*. Harkiv: Pravo. 1(36). 123–135 [in Ukrainian].

Стасевская Оксана Анатольевна, доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И СОЦИАЛЬНЫЙ МИФ КАК ФОРМЫ ИНТЕПРЕТАЦИИ ПРОШЛОГО

Исследована специфика исторической памяти и современного социального мифа как важных форм интерпретации прошлого на основе результатов, положений и выводов, изложенных в трудах отечественных и зарубежных ученых. Рассмотрена особая их актуальность в период трансформационных изменений общества. Проанализирована проблема взаимодействия, взаимосвязи исторической памяти и современного социального мифа, а также их влияние на систему ценностей общества.

Ключевые слова: историческая память; современный социальный миф; интерпретация прошлого; трансформация общества; историческое знание; ценности.

Stasevska Oksana Anatoliivna, associate professor, candidate of philosophical sciences, associate professor of the Department of Culturology Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

HISTORICAL MEMORY AND SOCIAL MYTH AS A FORM OF INTERPRETING OF THE PAST HISTORY

Problem setting. *The analysis of the phenomenon of interpreting of the past history as a factor in constructing reality raises the interest of many contemporary thinkers. At the same time, in the modern world, the innovation is the use of historical memory and modern social myth to explain and construct the picture of the past. The power elites are actively using historical memory to form the image of the state and the nation, creating an official version of history in confronting their opponents in the international arena, seeking self-determination, positioning in the modern world, and most importantly – their own internal self-determination and consolidation. The special relevance of the research is given by the specifics of modern Ukrainian society, when in the conditions of the domination of the social uncertainty of a globalized world, recourse to the origins of national-civilizational identity becomes necessary in order to strengthen social and political stability. The rule of pluralism of ideas of comprehension of the past acts as the foundation for purposeful development of society, as well as stave one of the sources for the formation of new social perspectives. An important factor in increasing the need for a new interpretation of history can be recognized as the “acceleration of time”, the distance from the past, requiring its explanation. The search for a “new” historical past, “other” interpretations of known historical facts is offset by mythological design.*

Recent research and publications analysis. *Historiography of the author determined by the problem is large. The basis for understanding the modern myth was the work of M. Eliade, K. Levy-Strauss, R. Bart, B. Malinowski, M. Eliade, C. G. Jung, E. Cassirera. A. Schopenhauer, J. Sorel, P. Gurevich. The domestic scientific tradition of studying a social myth is only formed and characterized rather by the formulation of problems rather than their solution. The works of F. Anckersmith, T. Adorno, P. Nora, A. Assmann, P. Hutton, M. Khalbwax and others are devoted to the original interpretation of the philosophical interpretation of the phenomenon of historical memory. , and also in the range of scientific interests in the research of such contemporary Ukrainian scholars as Y. Hrytsak, L. Zashkilnyak, Y. Zerny, A. Kiridon, I. Girich, V. Masnenko, O. Smolyar, O. Udod, Yu. Shapoval and other.*

Paper objective. *The purpose of the article is to understand the specificity of historical memory and modern social myth as forms of interpretation of the past history, explication of positive and negative in their interaction and the essence of their influence on the state of consciousness of society.*

Paper main body. *The transformational state of society is always characterized by attempts to reconsider experience, to rearrange the content of historical memory, to adapt it to temporal political interests. The content and semantic content of knowledge about the*

ancient times often depend on subjective aspects, are constructed in the present and reflect the vision of the experience of the community in favor of certain power elites of light. An analysis of scientific literature on the problems of historical memory can distinguish its essential features. The main characteristics of historical memory are its social determinism, the basis for the formation of individual and social consciousness, which is why it directly affects the historical public consciousness. It is a significant component of the axioms of culture, not only presents itself as a value, but also realizes the need to preserve the integrity of the domestic spiritual space. The basis of historical memory is the connectivity. It reproduces the heredity and continuity of social existence, despite the fact that in some periods it exists in a latent form and is actualized in certain historical conditions. For specific features of historical memory belongs selectivity, value color, tendency to irrationality, binarism, as a constant the process of memorizing and forgetting. Historical memory in modern political realities is not a constant. It is modeled and varied depending on the interests and tasks of political groups and parties.

At the same time, the mechanisms of the mythologization of history, which considerably increases the importance of understanding the features of the myth as a form of interpretation of history, become of no less importance in the modern world. the most important properties of social myth as a form of interpretation of the historical past is its fundamental difference from the classical, archaic. The archaic myth was the basis of its creation folk art, aimed at protecting the family, people, the state, to preserve the health of man, people, country, nature, the accumulation of mass energy, which mobilized people for certain actions. The modern myth does not have such a clear positive orientation – the duality of its consequences lies in the fact that it can both consolidate society and threaten the absolute destruction of society. Among the main features of the social myth, researchers distinguish his artificiality, purposeful construction in the interests of certain social groups, in contrast to the spontaneously formed archaic myths; he is increasingly rationalized and ideologized. It is also important to note that modern myth has a purely functional, not cognitive value. Consumption as a sign of modern myth leads to the fact that he is not “burdened” by moral intentions. The modern myth has a dual character: the constructive role of the myth manifests itself in the ability to ensure the integrity of society. A destructive role manifests itself in its ability to radically change the cultural and moral guidelines of society. The technical capabilities of the information society, the excessive amount of information have become the cause of activating myth-making activity.

Conclusions of the research. Historical memory and contemporary social myth as a form of interpretation of the past history have rather common features and influence each other vigorously. Also, their actualization and active inclusion in the comprehension of life occur in the crisis periods of history, when there is a need to overcome real or imaginary “breaks of being”, to fill the fragmentation of scientific, philosophical, moral and religious searches. For us, it is important: first, the attraction of objective scientific research to the modern interpretation of the historical past, and secondly, their ethicization, filling the moral assessments of the events of the past from the standpoint of universal values of our time since they have a powerful mobilizing influence on the public consciousness and are really capable of changing the course of modern events.

Short Abstract for an article

Abstract. *The specificity of historical memory and modern social myth as important forms of interpretation of the historical past is investigated on the basis of the results, positions and conclusions set forth in the works of domestic and foreign researchers. Their special relevance in the period of transformational changes of the society is considered. The problem of interaction and mutual influence of historical memory and the modern social myth, the manifestation of the positive and negative in their interaction and the essence of their influence on the value system of society is analyzed.*

Keywords: *historical memory, modern social myth, interpretation of the historical past, historical knowledge, values.*

НАШІ АВТОРИ

ВЛАДЛЕНОВА <i>Гліана Вікторівна</i>	<i>Національний технічний університет, доктор філософських наук, професор</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПАВЛЕНКО <i>Жанна Олександрівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор філософських наук, професор</i>
ПЕТРОВА <i>Людмила Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	<i>КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, доктор філософських наук, доцент</i>
ЮРКЕВИЧ <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	112
ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	101
ГЕРАСІНА <i>Людмила Миколаївна</i>	8
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	20
КРИВОШЕЇН <i>Віталій Володимирович</i>	31
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	45
ЛІНДСІ <i>Джейсон Ройс</i>	53
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	112
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	65

САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	126
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	147
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	76
ТУЗІКОВ <i>Сергій Анатолійович</i>	156
УМАНЕЦЬ <i>Ольга Віталіївна</i>	143
ЦЕНКО <i>Маргарита Борисівна</i>	156
ШЕВЧУК <i>Наталія Віталіївна</i>	126
ШТАНА <i>Ігор Валерійович</i>	65

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА,
ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.
2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:
 - *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);
 - *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;
 - *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);
 - *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
 - *розширену (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотацію статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;
 - *ліцензійну згоду автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*).1118
3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для оформлення тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word.

Формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;

– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовку статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>);

б) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>);

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де пра-

цює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – розширена анотація англійською мовою (див. *додаток 1*).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті:

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– **формулювання цілей** статті (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури:

Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]) (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (зразок оформлення – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему:
СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА
(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:
SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми). *English text.*

Recent research and publications analysis. (Аналіз останніх досліджень і публікацій). *English text.*

Paper objective (Формулювання цілей). *English text.*

Paper main body (Виклад основного матеріалу). *English text*

Conclusions of the research (Висновки). *English text.*

Keywords (ключові слова): .

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abc@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст

Ключові слова:

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.
- 2.

REFERENCES

- 1.
- 2.

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine

**SYNERGETIC INTERPRETATION
OF SOCIETY DEVELOPMENT**

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Keywords:

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого. Серія:
Філософія, філософія права, політологія,
соціологія»

від _____ П. І. Б. _____

місце роботи, посада _____

науковий ступінь, вчене звання _____

Телефон _____

e-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

« _____ + _____ (назва) _____ »

у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« __ » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 28.02.2019.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,48. Обл.-вид. арк. 12,31. Вид. № 2097.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-25-44